

ISSN : 0-378-2891

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİLVE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ**

ANTROPOLOJİ

**(PALEOANTROPOLOJİ – FİZİK ANTROPOLOJİ –
SOSYAL ANTROPOLOJİ)**

SAYI 33

HAZİRAN, 2017

ANKARA – 2017

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜTESİ**

ANTROPOLOJİ

Fakülte Adına Sahibi / Owner on behalf of the Faculty

Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK
Dekan / Dean

**Editör ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü /
Editor and Responsible Editorial Director**

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL

Ankara Üniversitesi Editörler Kurulu / Ankara University Editorial Board

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Timur GÜLTEKİN (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Aslı YAZICI YAKIN (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Mehmet SAĞIR (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. İsmail ÖZER (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Başak KOCA ÖZER (Ankara Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Meryem BULUT (Ankara Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. H. Çağlar ENNELİ (Ankara Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGIYAMA (Ankara Üniversitesi / University)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Berna ALPAGUT (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Galip AKIN (Bozok Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. İsmail ÖZER (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Timur GÜLTEKİN (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Mehmet SAĞIR (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Aslı YAZICI YAKIN (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Metin ÖZBEK (Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher)
Prof. Dr. Steve KUHN (Arizona State University)
Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Tayfun ATAY (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üniversitesi / University)
Prof. Dr. İbrahim TEKDEMİR (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. İ. Hamit HANCI (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Yüksel KIRIMLI (İstanbul Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Serpil ALTUNTEK (Süleyman Demirel Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Akile GÜRİSOY (Beykent Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Sema AKA (Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher)
Prof. Dr. Rabet GÖZİL (Gazi Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Osman Yavuz ATAMAN (ODTÜ / METU)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Cumhuriyet Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Feza TANSUĞ (Araştırmacı / Researcher)
Prof. Dr. Emine Feryal TURAN (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Hüseyin TÜRK (Ardahan Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Serpil AYĞÜN CENGİZ (Ankara Üniversitesi / University)
Prof. Dr. Sabri Kurtuluş KAYALI (Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher)
Prof. Dr. Gürol CANTÜRK (Ankara Üniversitesi / University)

Danışma Kurulu (devamı) / Advisory Board (continued)

- Doç. Dr. Meryem BULUT (Ankara Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Cesur PEHLEVAN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Alihan Ögün BOYACIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Handan ÜSTÜNDAĞ (Anadolu Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Halil İbrahim ACAR (Ankara Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Serpil EROĞLU (Mustafa Kemal Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Yener BEKTAŞ (Ahi Evran Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Melike KAPLAN (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Doç. Dr. Mustafa ÇAPAR (Mustafa Kemal Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Yeşim DOĞAN (Ankara Üniversitesi / University)
Doç. Dr. Esmâ BULUŞ KIRIKKAYA (Kocaeli Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. H. Çağlar ENNELİ (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK (Hitit Üniversitesi / Hitit University)
Yrd. Doç. Dr. F. Arzu DEMİREL (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Serdar MAYDA (Ege Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Ceren Aksoy SUGIYAMA (Ankara Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Ayşe YILDIRIM (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Hilal YAKUT İPEKOĞLU (Süleyman Demirel Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Kadriye ŞAHİN (Mustafa Kemal Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet İhsan AYTEK (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / University)
Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zeren ATAYURT FENGE (Ankara Üniversitesi / University)

Yayın Kurulu Sekreteryası / Secretarial Board

Arş. Gör. Hakan MUTLU (Ankara Üniversitesi / University)

**Bu dergi yılda iki defa yayımlanır ve hakemli bir dergidir.
This journal is a fully peer-reviewed journal and published biannually.
(Yerel Süreli Yayın / Local Periodical Publication)**

**Bu dergi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini'nde (SOBIAD) taranmaktadır.
This journal is indexed in Social Sciences Citation Index (SOBIAD).**

**Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
The authors are responsible for the contents of their articles.**

**Yazışma Adresi ve Yayın İdare Merkezi /
Correspondance Address and Executive Center for Publication**

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi
Antropoloji Bölümü, 06100 Sıhhiye, Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90312 310 32 80 / 1152 – 1159
E-posta: antropoloji@ankara.edu.tr

Baskı / Press

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ / ANKARA UNIVERSITY PRESS
İncitaşı Sokak, No: 10
06510 Beşevler, Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90312 213 66 05
Basım Tarihi / Date of Publication: Haziran / June, 2017

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Nalan Damla YILMAZ USTA, Mehmet ÖZHANLI, Tuçe GÜNGÖR**
Pisidia-Antiokheia (Isparta-Yalvaç) Bizans Dönemi Kilise Mezarlığından
Bir Çoklu Kemik Kırığı Örneği
*A Sample of Multiple Bone Fractures from the Cemetery in the Church of
Pisidia Antiokheia (Isparta / Yalvaç) Byzantine Period* 1
- Özlem MEHDER**
Kemikleşme Merkezleri Aracılığıyla Fetüslarda Yaş Tahmini Yapılması
Age Estimation through Ossification Centers in Fetuses 21
- Leila SHAHVIRDI, Timur GÜLTEKİN**
İran-Tebriz'de Yaşayan Yetişkin Kadın ve Erkeklerde Antropometrik
Özelliklerin Tespiti ve Sağlık Durumu ile İlişkisi
*Anthropometric Properties in Adults Living in Iran-Tebriz and Their
Relationship with the Health Status*..... 35
- Erdinç KİNEŞÇİ**
Genel Hatlarıyla Renato Rosaldo'nun Antropolojisi
The Anthropology of Renato Rosaldo in General Terms..... 51

Muhsin ALTUN

Tahakkümün Antropolojisi: Muhaliflerin İmhasına İlişkin Başlıca Sınırlılıklar Karşısında “Hükümdar”ın Seçenekleri

The Anthropology of Dominance: The Ruler’s Choices against the Primary Constraints Concerning Extermination of Dissidents 79

Oya BUHARA AYDOĞAN, Ufuk EGE UYGUR

II. Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’de Toplumsal Hayat, Sınıf Sistemi ve Yabancılaşma

Social Life in England after the Second World War 109

Editörden

Antropoloji Dergisi'nin 33. sayısı 2017 yılı Haziran basımı olarak saygıdeğer okuyucularımıza sunulmuştur. Daha önceki sayılarımızda olduğu gibi dergimizin bu sayısında da Antropoloji biliminin farklı alanlarından: Paleoantropoloji, Fizik Antropoloji ve Sosyal Antropoloji konuları yer almaktadır.

Dergimizin 33. sayısında basılmak üzere gönderilen makaleleri, herhangi bir karşılık beklemeden, değerlendirip eleştirileri ile bu yazıların düzeltilmesini ve gelişmesini sağlayan tüm hakemlerimize şükranlarımı sunuyorum. Daha önceki sayılarımızda olduğu gibi siz saygıdeğer okuyucularımızın katkı ve eleştirilerini bekliyorum, keyifli okumalar diliyorum.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL
Editör

PİSİDİA-ANTIÖKHEİA (İSPARTA-YALVAÇ) BİZANS DÖNEMİ KİLİSE MEZARLIĞINDAN BİR ÇOKLU KEMİK KIRIĞI ÖRNEĞİ¹

Nalan Damla YILMAZ USTA*, Mehmet ÖZHANLI**,
Tuçe GÜNGÖR***

Gönderim/Received: 9 Aralık/Dec. 2016

Kabul/Accepted: 6 Haziran/June 2017

Öz

Pisidia Antiokheia (Yalvaç / Isparta) Antik Kenti'nde 2015 yılında yapılan kazılarda Aedilicus Kilisesi'nin ana nefinde yer alan mezarlardan iskelet kalıntıları ele geçmiştir. Antropolojik analizler sonucunda erkek ve 54 yaşlarında olduğu öngörülen bireyin, vücut kemiklerinde iyileşmiş kırık izlerine rastlandı. Kırık izler için radyografik analizlere başvuruldu. Sağ 9., 10. ve 11. costae'larda, sağ femur'un boyun kısmında, sağ tibia'nın proksimalinde ve sağ humerus'un gövdesinin iki yerinde bulunan izler, "ayrılmamış kırıklar" olarak tanımlandı. İyileşmiş kırık izlerinin benzer morfolojileri bunların eş zamanlı travmalarla oluştuğunu göstermektedir. Bunların vücudun sağ yanında konumlanması bireyin yaşamında muhtemelen sağ yanı üzerine düştüğü ve özellikle femur boynundaki kırık bulgusu bu düşmenin binek hayvanı üzerindeyken gerçekleştiği ihtimallerini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Pisidia Antiokheia, Orta Bizans, Paleopatoloji, Travma, Kemik kırıkları.*

¹ Bu makale, 20-22 Ocak 2017 tarihleri arasında Süleyman Demirel Üniversitesi'nde düzenlenen "Necropoleis Research Network Meeting 2" etkinliğinde sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Doğu Yerleşkesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Merkez /İSPARTA | nalanyilmazusta@sdu.edu.tr

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Doğu Yerleşkesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez / İSPARTA

*** Süleyman Demirel Üniversitesi, Doğu Yerleşkesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez / İSPARTA

A Sample of Multiple Bone Fractures from the Cemetery in the Church of Pisidia Antiokheia (Isparta / Yalvaç) Byzantine Period

Abstract

In the 2015 season of the excavations in Pisidia Antiokheia (Yalvaç/Isparta) skeleton remains were found in the cemetery in the main nef of the Aedilicus church. As an anthropological analysis, it has been estimated that the skeletal remains belong to a man and also he was 56 years old. It has been found to have healed fractures in his postcranial bones. It has been applied to radiographic analyzes for these fracture traces. The fracture traces are on the 9th, 10th and 11th of rib bones (costae), on the neck of the right femur, on the proximal epiphysis of the right tibia, and at two places in the diaphysis of the right humerus, and they have been defined as incomplete fractures. Their similar morphologies have indicated likely occurring with contemporary traumas. Their position on the right side of the body supports the possibility that the individual probably falls on his right side in his life. In particular, the fracture finding on the femoral neck supports the possibility that this knockdown occurs on the passenger animal.

Keywords: *Pisidia Antiokheia, Middle Byzantine, Palaeopathology, Trauma, Bone fractures.*

Giriş

Kaza sonucu oluşan ya da kasti uygulanan şiddet, bazı kültürel pratikler (diş süslemeleri vb.), tedavi amaçlı uygulamalar (kafatası delgi ameliyatı/trepanasyon vb.) ve kemikte hassasiyet yapabilen diğer patolojik oluşumlar (kanser, osteoporoz vb.) gibi dış etkiler iskelet sisteminde travmaya yol açabilmektedir. Arkeolojik kazılarda ve ayrıca adli vakalarda bulunan iskeletlerde travma izlerinin sıklığı ve yeri; hem eski popülasyonlarda hem de adli araştırmalarda, iskelet kalıntısı olarak ele geçmiş insanların günlük aktivitelerini de karşılaştıkları risklerini de ortaya koyar. Engibeli arazide yürürken tökezlemek, düşmek gibi kazalar veya tarım yaparken toprağı bellemek, çapalamak gibi ağır işlerle yüklü sosyal faaliyetler sonucu oluşan travmalar, çevrenin insanın yaşam şekline etkisini gösterirken; nüfusun artması, doğal kaynaklara olan talebin artması, nüfus artışı sonucunda köylerin kentlere dönüşmesi, insanlar arasında sosyal sınıfların oluşması gibi küreselleşen dünya sorunlarının popülasyonlar arasındaki savaşları tetikleme sonucu oluşan travmalar ise kasıtlı uygulanan şiddetin izlerini yansıtır (Aufderheide ve Rodriquez-Martin, 1998: 19; Eshed vd., 2010; Kaya vd., 2013; Lambert, 1997; Meiklejohn vd., 1984; Merbs, 1989; Rathbun, 1984; Walker, 1989; White ve Folkens, 2005).

İskelet travmalarının en yaygın olanı kırık, travmatik bir olay sonucu kemiğin üzerine doğrudan veya dolaylı olarak binen yükün kemiğin gücünü aşan dış baskısı neticesinde kemik bütünlüğünde meydana getirdiği bozulmadır. Bu bozulma; çatlama, ikiye ayrılma veya birkaç küçük parçaya ayrılma şekillerinde olabilmektedir (Aufderheide ve Rodriquez-Martin, 1998: 20; Bennike, 2008; Bourbou, 2010; Greenspan, 2004, 55-69; White ve Folkens, 2005: 312-316). Kırığın iyileşmesi; kemiğin yapısı, kırığın şiddeti, kırık uçların üst üste gelmesi ve sabit kalması, bireyin yaşı ve beslenme biçimi gibi birçok faktörden etkilenen karmaşık bir süreçtir. Kırıkların iyileşme sürecinde, uygulanan tıbbi müdahalede kırık parçalar gerekli düzeyde sabitleştirilmemişse; kemik şeklinin bozulması, romatizmal hastalıklar veya eklem kaynaşması gibi istenmeyen durumlar görülebilir (Bourbou, 2010). Eski popülasyonlarda veya adli vakalarda iskelet kalıntısı olarak ele geçen bir bireyin yaşamına dair ipuçları arasındaki ölüm öncesinde (antemortem) oluşmuş bir kırık lezyonunu belirlemenin en iyi yolu, kemik dokunun iyileşme durumudur. İyileşme, mikroskopik planda kırık yerlerin parlak bir görünüm kazanarak hafif yuvarlaklaşması şeklinde kendini gösterir. Kemikteki iyileşmenin ilk aşaması, yaralanma vakasından itibaren bir veya iki hafta sürmektedir (Aufderheide ve Rodriquez-Martin, 1998: 21; Bennike, 2008). İskeletin normal anatomideki hücre yapısına ulaşarak yeni kemik dokusunun remodelizasyonu; çocuklarda 6 hafta, ileri yaşlı erişkinlerde ise 6 aya kadar uzayabilen en uzun aşamadır (Bennike, 2008).

Pisidia Antiokheia Antik Kenti; Isparta iline bağlı Yalvaç ilçesinin yaklaşık 1 km kuzeyinde, Sultan Dağları'nın güney yamaçlarında yer almaktadır (Resim 1). Kentteki sistemli kazı çalışmaları ilk kez 1908 – 1927 yılları arasında Amerikan Michigan Üniversitesi tarafından aralıklarla yürütülmüş (Eroğlu, 2012); 1980'li yıllarda Yalvaç Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda başlatılan kurtarma ve kazı çalışmaları 2005 yılına kadar sürmüştür. Son dönem kazı çalışmaları ise 2008 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Süleyman Demirel Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Özhanlı tarafından başlatılmış olup halen devam etmektedir (Özhanlı, 2009). Antiokheia; Akdeniz, Ege ve İç Anadolu'nun kesiştiği noktada Göller Yöresi'ndeki bir Seleukos kolonisidir ve Seleukos oğlu I. Antiokhos tarafından kurulmuştur (Mitchell ve Walkens, 1998: 5-7). Milattan Önce 39 yılında Amyntas'ın iradesine giren Antiokheia, I. Antiokhos'un MÖ 25'de öldürülmesiyle Galatya eyaletine dâhil edilerek bir Roma kolonisi (Colonia Caesarea) olmuştur (Levick, 1967). Antiokheia; MS 3. yüzyılın sonunda ise Pisidia eyaletinin anakenti olmuş ve önemini Bizans dönemi boyunca korumuştur (Johnson, 1958). Kentin stratejik konumu, önemli yolların kesişme noktasında bulunması ve Roma'nın propagandasını yansıtmaları özelliklerinden dolayı, Hıristiyanlığın yayılımında önemli bir kişi olan St. Paul, Anadolu'ya düzenlediği üç yolculuğunda da Antiokheia'ya

uğramış ve ilk vaazını burada vermiştir. Hıristiyanlık için önemli olan Antiokheia, konsüllerde başpiskoposluk düzeyinde temsil edilmiştir. Milattan Sonra 7. - 8. yüzyıllar arasındaki Arap akınlarıyla tahrip olan kent, zaman içerisinde terk edilerek bugünkü Yalvaç ilçesinin bulunduğu düz alana taşınmıştır (Özhanlı, 2013: 156-157).

Bu çalışmanın amacı; Pisidia Antiokheia'da MS 6. ve 10. yüzyıllar aralığına tarihlendirilen Aedilicus Kilisesi'nin ana nefindeki 1 numaralı mezardan çıkarılan bireydeki iyileşmiş kırık izlerini morfolojik ve radyolojik olarak araştırmak ve bu kırıkların muhtemel nedenlerini literatür eşliğinde tartışmaktır. Ayrıca, bireyin demografik özellikleri ve diğer patolojik oluşumları da dikkate alınarak, tarihin Bizans dönemine denk gelen zaman diliminde Anadolu'nun güneyindeki Göller Yöresi'nde bulunan kentte onun hangi koşullarda nasıl yaşadığı sorularına cevap bulmaya çalışılmaktadır.

Gereç ve Yöntem

2015 Yılı Pisidia Antiokheia kazısında Aedilicus Tepesi'ndeki Aedilicus Kilisesi'nin ana nefinin etrafında 5 mezar açığa çıkarılmıştır (Resim 1). Milattan Sonra 6. - 10. yüzyıllar aralığına tarihlendirilen, etrafı taşlarla çevrili tekne tipi bu mezarlarda iskeletlerin çoğunlukla batı – doğu yönünde sırtüstü uzatıldığı, kolların önde karın üzerinde birleştirilerek gömüldüğü kaydedilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak kuzeybatı – doğu yönde uzanmış ve sol kol göbük hizasında, sağ kol ise bacakla paralel gömülmüş bir mezar içerisinde ölü hediyesi olarak yuvarlak bronz bir obje de bulunmuştur.

Süleyman Demirel Üniversitesi Antropoloji Laboratuvarı'nda söz konusu mezarlardan ele geçen insan iskeletlerinin temizlik ve onarım işlemlerinin ardından antropolojik tetkikleri yapıldı. Antropolojik inceleme esnasında 2 numaralı mezardan (Resim 2) çıkarılan erişkin bireyin kemiklerinin farklı yerlerinde iyileşmiş kırık izlerine rastlandı. Çalışma konumunu oluşturan bu bireyin cinsiyet tayininde kafatası, yüz ve alt çene özelliklerine, uzun kemiklerin sağlamlık ve iriliklerine, femurda linea aspera ve kalça kemeri özelliklerine bakıldı (Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Brothwell, 1981; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Krogman ve İşcan, 1986). Biyolojik yaş tahmininde, kafatası kemikleri tahrip olduğundan humerus ve femurun proksimal kesitleri, costaların sternal eklem yüzeyleri ve diş aşınmalarına bakıldı (Brothwell, 1981; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Krogman ve İşcan, 1986). İskeletler üzerinde iz bırakan hastalıklar makroskobik yöntemlerle incelendi (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998; Brickley ve Ives, 2008; Ortner ve Putschar, 1985; Pinhasi ve Mays, 2008). İskeletin değişik bölümlerinde yer alan iyileşmiş kırık izlerin tetkikinde radyografilere başvuruldu.

Resim 1. Pisidia Antiokheia (Isparta/Yalvaç), Aedilicus Kilisesi ve mezarların bulunduğu ana nefin görünümüleri.

Resim 2. İncelenen 2 numaralı bireyin mezar görünümü (Solda: kapaklar kaldırılmadan önce; Sağda: toprak kaldırıldıktan sonra).

Bulgular

a) Bireyin demografik özellikleri

Isparta Yalvaç'ta, Pisidia Antiokheia Antik Kenti'nde MS 6. – 10. yüzyıllar aralığına tarihlendirilen Aedilicus Kilisesi'nin ana nefindeki 2 numaralı mezardan çıkan ve postcranial iskeletinin farklı yerlerinde kırık izlerine rastlanan bireyin 54 yaşlarında bir erkek olduğu belirlendi. Pearson (1899), Trotter-Gleser (1952) ve Sağır'ın (2000) formülleri kullanılarak ortalama boy uzunluğu 176 cm olarak hesaplandı (Tablo 1). Uzunluk boy kategorilerine göre değerlendirildiğinde bireyin uzun boylu bir morfoloji sergilediği gözlemlendi.

Tablo 1. Bireyin farklı formüllere göre hesaplanan ortalama boy uzunluğu değerleri.

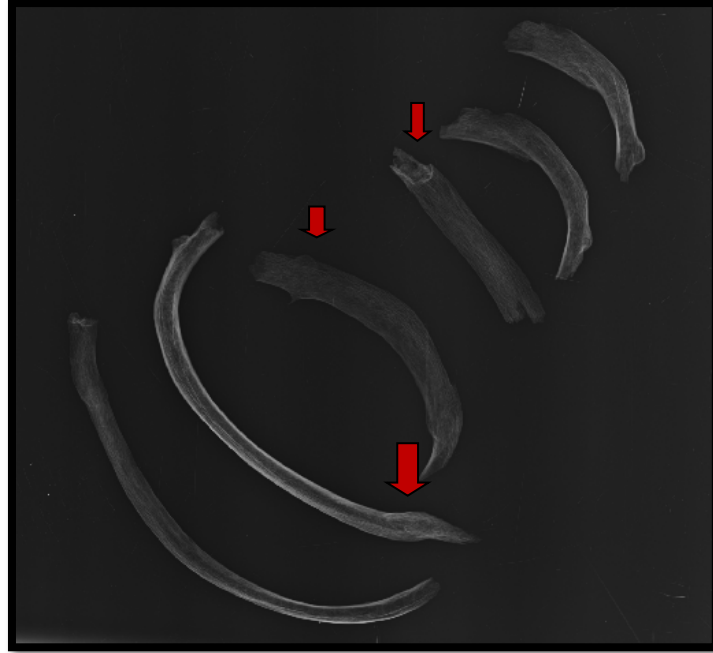
Formül	Pearson (1899)	Trotter-Gleser (1952)	Sağır (2000)	Ortalama
Boy Uzunluğu	173,46	178,1	176,41	176 cm

Tablo 2. Bireyin farklı ölçeklere göre boy uzunluğu.

Ölçek	Boy Kategorisi
Martin ve Saller (1957)	Uzun
Vandervael (Güleç, 1989)	Orta Üstü

b) Kemik kırığı bulguları:

Bireyin sağ 9., 10. ve 11. kaburga kemiklerinde (costae) iyileşmiş kırık izlerine rastlandı. İzlerin morfolojisinden yola çıkarak; bazı kaburgalarda kırık uçların üst üste gelerek, bazılarında ise tam bütünlük sağlanamadan kaynaştığı gözlemlendi (Resim 3 ve 4).

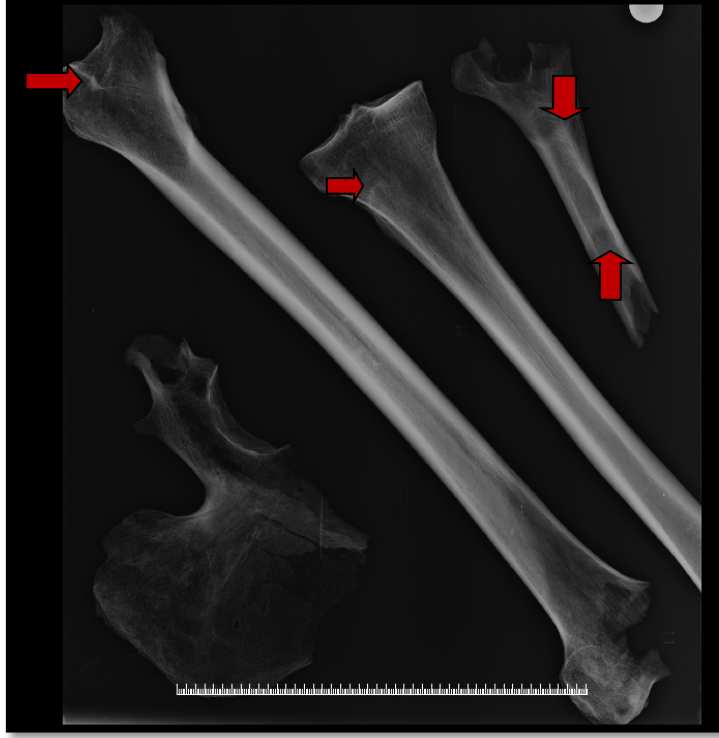
Resim 3. Kaburga kemiklerindeki kırıkların radyografik görünümü.

Resim 4. Kaburga kemiklerinde iyileşmiş kırık izleri.

Diğer kırık izleri, vücudun sağ kısmını oluşturan uzun kemiklerde kaydedildi. Alt bacak kemiklerinden sağ tibiada ve sağ femurda kırık izleri saptandı. Sağ tibianın proksimal ucundaki kırılma yarım ay şeklindedir ve ayrılmamış kırıktır. İyileşme, kemikte ayrılma olmadığı için düzenli bir formda ve remodelizasyonu devam eden ince bir kemik konturu şeklinde gözlemlendi (Resim 6). Sağ femurun proksimal ucunda da benzer şekilde bir kırık izi belirlendi. Bu, tam olarak femur boynunda (femoral neck) trochanter major'e yakın yerde yine ayrılmamış kırıktır (Resim 5). Burada da yeni kemik doku oluşumu ince bir kontur şeklinde gözlemlendi (Resim 7). Kol kemiklerinden sağ humerusta da diğer kırık izlerine benzeyen iki kaynaşma izi görüldü (Resim 5 ve 8). Kemik'in diyafizindeki bu izler, her biri bir uca doğru transvers yönde konumlanır. İzler, bu kemikteki travmanın da ayrılmamış kırık olduğuna işaret etmektedir. İyileşme izlerinin benzer görünümleri, kırıkların eş veya yakın zamanlı vuku bulduklarını düşündürür.

Resim 5. Sağ humerus, sağ tibia ve sağ femurdaki kırık izlerin radyografik görüntüsü.

Resim 6. Sağ Tibia'nın proksimal ucundaki kırık izi.

Resim 7. Sağ femur boynunda trochanter major yakınındaki kırık izi.

Resim 8. Sağ humerus'ta kırık izleri.

c) Bireyin diğer patolojik bulguları:

Çalışma konumuz olan bireyde, iyileşmiş kırık izlerinden başka incelenebilen omurlarında mekanik stresle ve/veya yaşlanmayla ilişkilendirilen çökmeler (schmorl nodule) belirlendi. Yine omurların gövde kısmında ve diğer omurlarla eklemlenen yüzeylerinde küçük kemik çıkıntılar (osteofitler) olduğu tespit edildi. Bunlar muhtemelen omurların hareketini oldukça sınırlamaktaydı. Bireyin uzun kemiklerinin eklem yüzeylerinde ve

özellikle kas tutunma yerlerinde de küçük kemik çıkıntılar yoğun şekilde gözlemlendi.

Bireyin çene kemiklerinden yalnızca sol alt çene (os mandibulae) parçası ve üzerindeki 2 büyük azı dişi (LM₂ ve LM₃) mevcuttur. Ağız ve diş sağlığı incelendiğinde alveol kaybı LM₂'de ileri; LM₃'te orta düzeyde gözlemlendi. Diş aşınmaları ileri seviyelerde (M2: 5+, M3: 5) kaydedildi. Dişlerin aşınma derecesi, bireyin yaşlı olmasının yanı sıra tükettiği gıdaların muhtemelen iyi öğütülmemesiyle bağlantılı görüldü.

Tartışma ve Sonuç

Tıp biliminin tarihsel gelişimine bakıldığında MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insan kavrularının incelendiği, beyin yapısı ve sinir sistemi gibi insan vücudunun iç kısımlarının keşfedildiği, fizyoloji ve anatomi alanlarında yeni araştırmalara yönelimin çoğaldığı bilinmektedir. Çıkıçıkların, bitki ve diğer doğal ilaç uzmanlarının etkin çalışmaları geçmiş zamanların en yaygın faaliyetleri olmuştur. Din, Orta Çağ'da insanların özel uğraşlarını önemli ölçüde etkileyerek hastalıklara çare arayışında veya diğer tıbbi uygulamalarda geri kalınmasına neden olsa da sağlıkla ilgili araştırmalar, Klasik Antik Çağlar'da daha da ilerlemiştir (Tassinari, 2014). Özellikle Bizans Dönemi'nde göz ve travma ameliyatları gibi cerrahi müdahalelerdeki gelişmeler ivme kazanmıştır. Bu dönemde cerrahi operasyonlar üzerine çeşitli kitaplar yazılmış ve tıp alanında uygulamalar yapılarak öğrenciler yetiştirilmiştir. Bizanslılar aktif bir bilim toplumu oluşturmakla birlikte, bu dönemde kiliseler evsizlerin barındığı, açların doyurulduğu, hastaların tedavi edildiği ve böylece tıbbi uygulamaların da yürütüldüğü sosyal hizmet alanları olmuştur (Pioreschi, 2004).

Bizanslılarla ilgili yukarıda bahsettiğimiz özelliklerin yansımaları, Pisidia Antiokeia Antik Kenti örneklerinden de açıkça görülmektedir. Antik kentin tarihi izlerindeki sadelik dinin etki unsuruyla açıklanmakla birlikte; cadde, meydan, tiyatro, kilise gibi mimarilerin gelişimi, halkın çokta kötü olmayan şartlarda, üstelik ileri bir düzeyde yaşadığına işaret eder.

Kent merkezindeki nüfusun yaklaşık olarak yarısının askerlerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Kiliselerde bebek ve çocukların, rahipler, papazlar gibi din adamlarının yanı sıra rütbeli askerlerin de gömüldüğü mezarlar bulunmaktadır. Bu çalışmada incelediğimiz Pisidia Antiokeia Aedilicus Kilisesi'ndeki mezarlık alandan çıkarılan ve vücut kemiklerinde kırık izleri gözlemlenen bireyin, arkeolojik verilere göre kilisede görev yapan eski bir asker olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca antropolojik

verilere göre, uzun boyu ve sağlam kemik yapısı sağlıklı beslendiğini, eklemlerindeki ve kas tutunma yerlerindeki küçük kemik çıkıntılar ve omurlarındaki çökmeler bireyin kaslarına güç bindiren ağır işlerle meşgul olduğunu işaret etmektedir. Bu antropolojik özellikler, Pisidia Antiokheia’da sürekli olarak devam eden savaşların askerlerin iskeletlerinde önemli stres faktörleri oluşturduğunu göstermektedir.

İncelediğimiz bireyin kaburga kemiklerindeki kırıklar göğüs kafesinin sağında ve alt bölümünde yer alır. Kaburga kırıkları sıklıkla göğüs kafesine binen travmatik güç nedeniyle oluşur (Brickley, 2006). Hafif seyreden göğüs travmaları bile kaburga kırıklarına yol açabilmektedir (Kara vd., 2003: 612). Günümüzde kaburga kırıklarına sebep olan travmaların en büyük sebebi motorlu taşıt kazalarıdır. Düşme kazaları da önemli bir sebep olmakla birlikte (Kerr-Valentic vd., 2003; Stawicki vd., 2004: 807), bireyler arası şiddet veya iş kazaları sonucu da kaburgalarda kırıklar oluştuğu bilinmektedir (Sirmali vd., 2003: 136). Ayrıca osteoporoz gibi bazı patolojilerin kemiği zayıflatması sonucunda minimal travmalarla bile kaburga kırıkları oluşabilmektedir (Brickley vd., 2005). Göğüs kafesinde travmalardan en çok etkilenen, 4.-10. kaburga kemikleri arasındaki orta bölümdür (Brickley, 2006). Galloway (1999: 108) 1. kaburga kırıklarının ağır yük kaldırma sonucu oluştuğunu bildirmektedir. Ağır kaldırma faaliyeti gençlerin yapabileceği bir iştir ve bu nedenle 1. kaburga kırıkları genç erişkinlerde daha yaygındır (Galloway, 1999: 108). Beş ile dokuzuncu kaburgalar arasındaki kırıklar, yaralanma esnasında kemik parçaların içeriye doğru yer değiştirmesi durumunda pnömotoraks veya hemotoraks gibi ciddi komplikasyonlara sebep olabilmektedir (Nadalo ve Jones, 2003). Alt kaburga kırıkları (9.-12. kaburgalar) karaciğer, dalak, böbrekler ve diyaframa zarar verebilmektedir (Kara vd., 2003: 612; Nadalo ve Jones, 2003; Sirmali vd., 2003). Bu çalışmadaki kırıkların iyileşmiş olması incelediğimiz bireyde böyle komplikasyonların gerçekleşmediğini göstermektedir.

Özellikle 10. - 12. arasındaki alt kaburga kırıkları çoğunlukla dönme esnasında gerçekleşen yaralanmalarla ilişkilidir. Bu tür yaralanmaların olası sebebi düşmelerdir. Böyle kazalar, kişinin meşgul olduğu işle veya yaşadığı çevreyle (örneğin kaygan ya da engebeli zemin bulunması gibi) ilgilidir. Ayrıca, Ortaçağ’da yaygın olarak yapılan bazı spor faaliyetleri esnasında da benzer yaralanmaların meydana geldiği görülmüştür (Galloway, 1999). Günümüzde yapılan araştırmalara baktığımızda ise benzer kaburga yaralanmalarının at biniciliği esnasında yaşanan kazalarda oluştuğu kaydedilmektedir. Örneğin Baker (2017) bir araştırmasında attan düşme sonucu çoğunlukla 7. – 10. Kaburgalar arasında acı ve hassasiyet oluştuğunu

bildirmiştir. Profesyonel at biniciliğinde kullanılan başlıklar kafatasını koruduğu için, yaşanan kazalarda kaburga ve ekstremite kırıkları başta olmak üzere gövde travmaları en yaygın görülenlerdir (Ball vd., 2009; Buckley vd., 1993; Carmichael vd., 2014; Smartt ve Chalmers, 2009; Srinivasan vd., 2014). İncelediğimiz bireyin alt kaburgalarındaki kırıklar, onun dönme hareketiyle sonuçlanan bir kaza geçirdiğini işaret etmektedir. Pisidia Antiokheia'lı bu birey beklide profesyonel at binicisiydi ve kaburgalarındaki kırıklar attan düşmesi sonucunda vukubulmuştu.

Kaburga kemiği üzerindeki kırığın yeri, göğüs kafesine binen kuvvetin yönüne göre değişmektedir. Kırılma, nadiren baskının uygulandığı noktada gerçekleşir. Örneğin göğüs kafesinin lateral kavisinde oluşan kırıklar, burada gerçekleşen anterio-posterior baskının bir sonucudur (Galloway, 1999: 102). Posterior uçtaki kırıklar, genelde kuvvet arkadan bindiğinde oluşmaktadır. Kaburga kemiğinin hem posterior ucundaki hem de anteriorundaki kırıklar, yanlara nüfus eden kuvvet sonucu gerçekleşmektedir (Lovell, 1997: 159). İncelediğimiz bireyin sağındaki 9. ve 11. kaburgalarındaki kırıklar anteriorda olmakla birlikte, 10. kaburgada hem anterior hemde posterior yönde olmak üzere 2 kırık mevcuttur. Bu, kaburgalara etki eden kuvvetin yandan geldiğini gösterir.

Kaburgada kırığa yol açan travmatik olay, iskeletin diğer bölümlerinde de kırıklara sebep olabilir. Travmatik kırıkların farklı kombinasyonları, bireyin yaşadığı muhtemel olayın ve ilgili kuvvetlerin bir göstergesidir. Paleopatoloji analizlerinde ekstremitelerdeki kırık olgularına bakıldığında, ön kol kemiklerindeki (os radius ve os ulna) kırıkların kişiler arası şiddeti ve düşme kazalarını işaret ettiği görülmektedir. Örneğin sol ön kol kemiklerinin gövde ortasındaki kırıkların (parry fracture=savunma kırığı), bir saldırı esnasında yüze ve kafatasına gelen darbelerden korunmak için kolların siper edilmesiyle yapılan savunma hareketi sonucunda oluştuğu belirtilir. Bütün topluluklarda yaygın olarak sağ elin kullanılmasından dolayı savunma esnasında darbeler çoğunlukla sol ön kolu hedef alır. Düşme kazalarında da ön kol kemiklerinin alt uçlarında Colles kırığı olarak adlandırılan kırıklar oluşabilmektedir. Ayrıca, kolun öne doğru gerilmesiyle eller üzerine düşme bütün bir kolda kırıkların oluşmasının önemli sebeplerinden biridir (Roberts ve Manchester, 1995; Larsen, 1997; Ortner, 2003; Wells, 1976). İncelediğimiz bireyin yalnızca sağ üst kol kemiğinin gövde kısmında epifizlere doğru konumlanmış 2 ayrılmamış kırık mevcuttur ve bu durumda onun elleri üzerine düştüğü bir kaza geçirmiş olduğu veya kendini savunması gereken bir saldırı yaşadığı ihtimallerinden bahsedemeyiz.

Bireyin ayrıca alt ekstremitte kemiklerinin ikisinde kırık mevcuttur. Kırıklardan biri, sağ üst bacak kemiği femurun boynunda (femoral neck) throchanter major'e yakın kısmındadır. Femur boynu kırığı, ya abduksiyon pozisyonundayken bacağa uzunlamasına binen bir kuvvet sonucu dönme zorlamasıyla femur başının asetabulumuna dayanması sonucunda ya da femur yarı fleksiyondayken direk trochanter major üzerine düşme veya çarpma neticesinde oluşabilmektedir. Femura etki eden bu tür travmatik baskılar, çoğunlukla oturma pozisyonundayken düşme şeklinde olan kazalar neticesinde gerçekleşmektedir (Aksu ve Işıklar, 2008). İncelediğimiz bireyin alt bacak kemiklerindeki diğer ayrılmamış kırık tibianın proksimal epifizindedir. Böyle yaralanmalar ise oldukça nadir olup valgus, hiperekstansiyon ve fleksiyon zorlamasıyla oluşmaktadır (<http://www.huseyinarslan.net.tr/genelhastalik/hekimler/17-diz-cevresi-epifiz-yaralanmalarinda-sik-yapilan-hatalar>, Erişim 06.05.2017).

Bireyin vücut kemiklerindeki ayrılmamış kırık izlerinin birbirine benzeyen morfolojisi, bunların eş zamanlı oluştuğunu ve onun bu kazadan sonra uzun bir süre yaşamına devam ettiğini düşündürmektedir. Kırıkların iyileşme durumu, bireyin tıbbi bir yardım aldığını da gösterir niteliktedir.

Kırık izlerin kemik üzerindeki yeri, sıklığı ve morfolojisi; travmaya sebep olan sosyokültürel şartlar ve biyomekanik baskılar hakkında çıkarımlar yapabileceğimiz veriler içerir. Pisidia Antiokheia Aedilicus Kilisesi'ndeki mezarlığa defnedilmiş bireydeki kırık izleri, vücudun sağ bölümündedir ve muhtemelen aynı zamanda oluşmuştur. İzlerin bu yönelimi, bireyin sağ tarafından travmatik bir baskıya maruz kaldığına işaret eder. Birey, yaşamında muhtemelen sağ yanı üzerine düşmüştü ve bu düşme binek hayvanı üzerindeyken gerçekleşmişti. Özellikle femur boynundaki kırık bulgusu ihtimali desteklemektir. Pisidia Antiokheia ile ilgili arkeolojik verilere göre yörede yaygın olarak kullanılan binek hayvanı atı ve incelediğimiz bireydeki kırıklar da muhtemelen attan düşme esnasında oluşmuştu. Geçmiş dönemlerde bu tür kazaların sıklıkla olduğu bilinmektedir. Benzer bir travmatik olgu örneği, Mısır Nübya Salaya'daki Geç Roma-Erken Bizans mezarlıklarından ortaya çıkarılan bir iskelet bireyde kaydedilmiştir; bu bireyin omurlarındaki kırıkların oluşumu, onun bir deve üzerinden oturma pozisyonundayken düşmesine bağlanmıştır (Strouhal ve Jungwirth, 1980). Başka bir çalışmada Francesco Petrarca'nın (1304- 1374) iskeleti incelenmiş; bireyin sol alt femurunda bir at tekmesinin sebep olduğu travmatik hasar ve ayrıca bir atla birlikte yere düşmesi esnasında oluşan sağ radius başındaki lezyon kaydedilmiştir (Scapinelli, 2009). Ayrıca, Joseon Dynasty (Kore) iskelet topluluğundaki uzun kemik

kırıklarının muhtemelen attan düşme gibi bir kaza neticesinde oluştuğu sonucuna varılmıştır (Kim vd., 2013).

Pisidia Antiokheia Aedilicus Kilisesi mezarlığından ele geçen bir bireydeki çoklu kemik kırıklarını incelediğimiz bu çalışma ile kırıkların muhtemel nedenleri ve bireyin sosyokültürel yaşamı hakkında ulaştığımız bilgiler oldukça özeldir. Devam eden kazılarda birey sayısının artması sayesinde Bizans Dönemi'nde Pisidia Antiokheia'da (Isparta – Yalvaç) yaşamış insanların sağlıkları ve biyokültürel yaşamları hakkında daha fazla bilgiye ulaşılması mümkün olacaktır.

Teşekkür

Bilimsel katkılarından dolayı Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yavuz Yakut'a ve Medical Park Trabzon Hastanesi Ortopedi ve Travmatoloji Bölümü Hekimi Opr. Dr. Yusuf Aşık'a teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Acsadi, G. Y. ve Nemeski, J. (1970). *History of Human Life Span and Mortality*, Budapeşte: Academia Kiado.
- Aksu, N. ve Işıklar, Z.U. (2008). “Kalça Kırıkları”, *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği (TOTBİT) Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1-2, s.8-19.
- Aufderheide, A.C. ve Rodriguez-Martin, C. (1998). *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University.
- Baker, T. http://www.ruralemergencymedicine.org/wp-content/uploads/2014/03/Resources_LECTURE_SLIDES_-_Horse_riding_injuries.pdf [Erişim 20 Nisan 2017].
- Ball, J.E., Ball, C.G., Mulloy, R.H., Datta, I. ve Kirkpatrick, A.W. (2009). “Ten years of major equestrian injury: are we addressing functional outcomes?”, *J. Trauma. Manag. Outcomes.*, 3:2.
- Bennike, P. (2008). “Trauma”, *Advances in Human Palaeopathology*, Pinhasi & Mays (Eds.). England: John Wiley & Sons, Ltd. ISBN: 978-0-470-03602-0
- Bourbou, C. (2010). *Health and Disease in Byzantine Crete (7th-12th Centuries AD): Medicine in the Medieval Mediterranean*, Ashgate e-Book.
- Brickley, M., Mays, S. ve Ives, R. (2005). “Skeletal modifications of vitamin D deficiency osteomalacia in documented historical collections”, *Int. J. Osteoarchaeol.*, 15: 389–403.

- Brickley, M. (2006). "Rib Fractures in the Archaeological Record: A Useful Source of Sociocultural Information?", *Int. J. Osteoarchaeol.*, 16: 61–75.
- Brickley, M. ve Ives, R. (2008). *The Bioarchaeology of Metabolic Bone Disease*. Amsterdam: Elsevier/ Academic Press.
- Brothwell, D. R. (1981). *Digging Up Bones*. London: Oxford University Press.
- Buckley, S.M., Chalmers, D. J. ve Langley, J. D. (1993). "Injuries due to falls from horses", *J. Public. Health.*, 17: 269–271.
- Buikstra, J. E. ve Ubelaker, D. H. (1994). *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Research Series, no. 44. Arkansas Archeological Survey, Fayetteville.
- Carmichael, S. P., Davenport, D. L., Kearney, P.A. ve Bernard, A.C., (2014). "On and Off the Horse: Mechanisms and Patterns of Injury in Mounted and Unmounted Equestrians", *Injury.*, 45 (9): 1479–1483.
- Eshed, V., Gopher, A., Pinhasi, R. ve Hershkovitz, I. (2010). "Paleopathology and the origin of the agriculture in the Levant". *Am. J. Phys. Anthropol.*, 143 (1): 121-133.
- Eroğlu, S. (2012). "Arşiv Belgeleri Bağlamında, W.M. Ramsay'ın Pisidia Antiokheia Çalışmalarının Yeniden Değerlendirilmesi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25: 125-138.
- Galloway, A. (1999). *Broken Bones: Anthropological Analysis of Blunt Force Trauma*. Charles C Thomas: Springfield, IL.
- Greenspan, A. (2004). *Orthopedic Imaging: A Practical Approach*, Lippincott Williams & Wilkins. ISBN: 0781750067, 9780781750066.
- Güleç, E. (1989). "Paleoantropolojik Verilere Göre Eski Anadolu Bireylerinin Boy Açısından İncelenmesi", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 5: 147-160.
- Kaya S., Kural C., Yılmaz N.D., Ilıca A.T. ve İzci Y. (2013). "Erken Bizans Döneminde Kafa Travması İzleri", *Gulhane Med J*, 55: 46-50.
- Johnson, E. S. (1958). "Early Christianity in Asia Minor", *Journal of Biblical Literature*, 77(1): 1-17.
- Kara, M., Dikmen, E., Erdal, H.H., Simsir, I. ve Kara, S.A. (2003). "Disclosure of unnoticed rib fractures with use of ultrasonography in minor blunt chest trauma", *European Journal of Cardiothoracic Surgery*, 24: 608–613.
- Kerr-Valentic, M.A., Arthur, M., Mullins, R.J., Pearson, T.E. ve Mayberry, J.C. (2003). "Rib fracture pain and disability: can we do better?" *Journal of Trauma: Injury, Infection and Critical Care*, 54: 1058–1064.

- Kim, D.K., Kim, M.J., Kim, Y.S., Oh, C.S., Lee, S.S., Lim, S.B., Ki, H.C., ve Shin, D.H. (2013). "Long bone fractures identified in the Joseon Dynasty human skeletons of Korea", *Anat Cell Biol.*, 46(3): 203–209.
- Krogman, W. M. ve İşcan, M. Y. (1986). *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Charles C. Thomas, Springfield, Illinois.
- Lambert, M.P. (1997). "Patterns of violence in prehistoric huntergatherer societies of coastal Southern California", *Troubled times—violence and warfare in the past*. D.L. Martin & D.W. Frayer, (Eds.). Amsterdam: Gordon and Breach, 77–110.
- Larsen, C.S. (1997). *Bioarchaeology: Interpreting Behaviour from the Human Skeleton*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levick, B. M. (1967). "Roman Colonies in Southern Asia Minor", Oxford.
- Lovell, N.C. (1997). "Trauma analysis in paleopathology", *Yearbook of Physical Anthropology*, 40: 139–170.
- Martin, R. ve Saller, K. (1957). *Lehrbuch der Anthropologie in Systematischer Darstellung*. Band I, Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Meiklejohn, C., Schentag, C., Venema, A. ve Key, P. (1984). "Socioeconomic change and patterns of pathology and variation in the Mesolithic and Neolithic of Western Europe: Some suggestions", *Paleopatology at the Origins of Agriculture*, M.N. Cohen, G.J. Armelagos & F.L. Orlando, (Eds.). Academic Press, 75-100.
- Merbs, C. F. (1989). "Trauma", *Reconstruction of Life from The Skeleton*, M.Y. Iscan & K.A.R. Kennedy, (Eds.). Wiley-Liss, New York, 23-40.
- Mitchell, S. ve Walkens, M. (1998). *Pisidian Antioch. The Site and Its Monuments*, London.
- Nadalo, L.A. ve Jones, K. (2003). "Rib Fracture Imaging". *Emedicine*. <http://www.emedicine.com/radio/topic609.htm> [Erişim 14 Nisan 2017].
- Ortner, D.J. (2003). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Amsterdam: Academic Press.
- Ortner, D.J. ve Putschar, G.J. (1985). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- Özhanlı, M. (2009). "Pisidia Antiokeiası Kazıları 2008", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 7: 70-74.
- Özhanlı, M. (2013). "Pisidia Antiokeia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması", *Pisidia Araştırmaları I*, Sempozyum Bildiri Kitabı: 155-176.

- Pearson, K. (1899). "Mathematical Contribution on the Theory of Evolution. On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races", *Philosophical Transactions of the Royal Society London*, 192: 169-224.
- Pinhasi, R. ve Mays, S. (2008). *Advances in Human Palaeopathology*. Wiley, Chichester.
- Prioreschi, P. (2004). *A History of Medicine: Byzantine and Islamic Medicine*, Vol. IV, Reprinted, Omaha: Horatius Press.
- Rathbun T.A. (1984). "Skeletal pathology from the Paleolithic through the Metal Ages in Iran and Iraq", *Paleopathology at the origins of agriculture*, M.N. Cohen & G.J. Armelagos, (Eds.). Orlando: Academic Press. p 137–167.
- Roberts, C. ve Manchester, K. (1995). *The Archaeology of Disease*, Ithaca: Cornell University Press.
- Sağır, M. (2000). *Uzun Kemik Radyografilerinden Boy Formülü Hesaplanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı.
- Scapinelli, R. (2009). "Macroscopic and Radiological Study of the Bones of Francesco Petrarca With Particular Regard to the Sequelae of Traumatic Injuries", *Journal of Paleopathology*, 21: 41-62.
- Sirmali, M., Türüt, H., Topçu, S., Gülhan, E., Yazıcı, Ü., Kaya, S. ve Taştepe, I. (2003). "A comprehensive analysis of traumatic rib fractures: morbidity, mortality and management", *European Journal of Cardio-Thoracic Surgery*, 24: 133–138.
- Smartt P, Chalmers D. (2009). "A new look at horse-related sport and recreational injury in New Zealand", *J. Sci. Med. Sport.*, 12:376–382.
- Srinivasan, V., Pierre, C., Plog, B., Srinivasan, K., Petraglia, A. L. ve Huang, J. H. (2014). "Straight from the horse's mouth: neurological injury in equestrian sports", *Neurol. Res.*, 36 (10): 873–877.
- Stawicki, S.P., Grossman, M.D., Hoey, B.A., Miller, D.L. ve Reed, J.F. (2004). "Rib fractures in the elderly: a marker of injury severity", *American Geriatrics Society*, 52: 805–808.
- Strouhal, E. ve Jungwirth, J. (1980). "Paleopathology of the Late Roman-Early Byzantine cemeteries at Sayala, Egyptian Nubia", *Journal of Human Evolution*, 9 (1): 61-70.
- Tassinari, P. (2014). "Antik Dünyada Tıp ve Sağlık", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım – Aralık 2014; s.56-67.
- Trotter, M. ve Gleser, G.S. (1952). "Estimation of Stature From Long Bones of American Whites and Negroes", *Am. J. Phys. Anthropol.*, 10: 463-7514.

Walker, P.L. (1989). “Cranial injuries as evidence of violence in prehistoric southern California”. *Am. J. Phys. Anthropol.* 80: 313–323.

Wells, C. (1976). Fracture of the heel bones in early and prehistoric times”, *Practitioner*, 217:214-298.

White, T. D. ve Folkens, P. A. (2005). *Human Osteology*. Academic Press. San Diego.

<http://www.huseyinarslan.net.tr/genelhastalik/hekimler/17-diz-cevresi-epifiz-yaralanmalarinda-sik-yapilan-hatalar> [Erişim 6 Mayıs 2017].

KEMİKLEŞME MERKEZLERİ ARACILIĞIYLA FETUSLARDA YAŞ TAHMİNİ YAPILMASI

Özlem MEHDER*

Gönderim/Received: 11 Mayıs/May 2017

Kabul/Accepted: 02 Haziran/June 2017

Öz

Adli antropoloji, iskelet kalıntıları aracılığıyla yaş ve cinsiyet gibi ölçütleri değerlendirerek kimliklendirme yapılmasını sağlayan disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Adli antropolojik çalışmalarda yaş tahmini yapılırken farklı yaş gruplarında farklı yöntemler kullanılmaktadır. Kemikleşme merkezleri, fetal hayattan yetişkinliğe dek yaş tahmininde kullanılabilen göstergeler içermektedir. Her bir kemiğin farklı bölgelerinde oluşan kemikleşme merkezleri, yaşamın farklı dönemlerinde ortaya çıkıp gelişmektedir. Bu nedenle de radyolojik, ultrasonografik ve morfolojik - morфометrik araçlar yardımıyla bu merkezler incelenerek yaş tahmininde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kemikleşme merkezleri, adli antropolojik çalışmalar doğrultusunda adli bilimlerin kimliklendirme uygulamalarına katkıda bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Adli Antropoloji, Kimliklendirme, Kemikleşme Merkezleri, Yaş Tahmini, Fetal Osteoloji

Age Estimation through Ossification Centers in Fetuses

Abstract

Forensic anthropology is an interdisciplinary science field that enables identification by evaluating criteria such as age and sex through skeletal remains. In forensic anthropological studies, different methods are used in predicting age in different age groups. Ossification centers contain observable indicators from fetal life to adulthood. Ossification centers formed in different segments of each bone

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adli Antropoloji Yüksek Lisans Programı | ozlemmehder@gmail.com

appear and develop in different periods of life. For this reason, radiological, ultrasonographic and morphological - morphometric tools are used to evaluate these centers for age estimation. Thus, ossification centers can contribute to the identification of forensic sciences in the direction of forensic anthropological studies.

Key Words: *Forensic Anthropology, Identification, Ossification Centers, Age Estimation, Fetal Osteology*

Giriş

Bireylerin yaş ve cinsiyet gibi özelliklerinin belirlenmesi, adli bilimlerin kimliklendirme çalışmaları için önem taşımaktadır. Adli antropoloji de iskelet kalıntıları aracılığıyla biyolojik profil oluşturarak kimliklendirme yapmayı amaçlar.

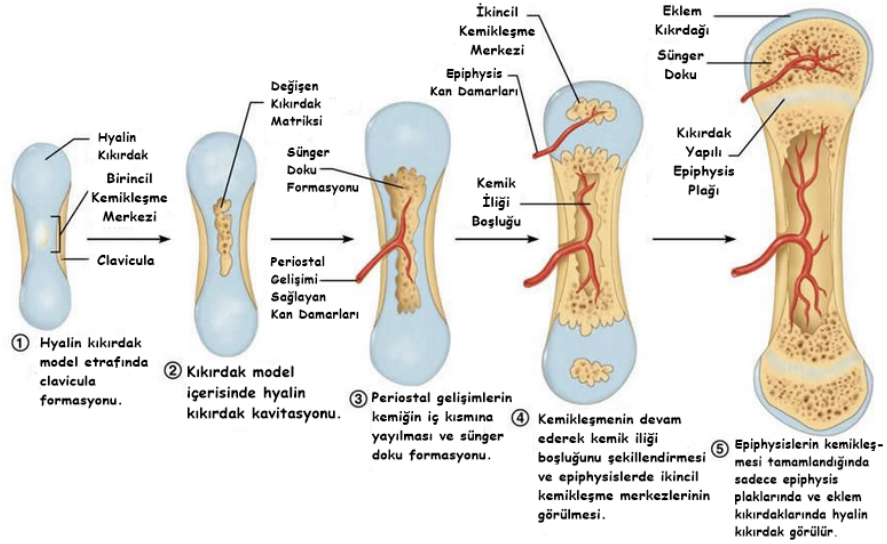
İskelet kalıntıları değerlendirilirken her yaş grubu için aynı yöntemler kullanılmamaktadır. Örneğin bebek ve çocuklarda dental gelişim evrelerinin incelenmesi güvenilir sonuçlar verirken yetişkinler için tercih edilmemektedir (White vd., 2012).

Kemikleşme merkezleri de fetal hayattan yetişkinliğe dek gözlenebilen bulgular içerir ve her kemikteki kemikleşme durumu farklı dönemlerde değişiklik gösterir. Bu nedenle kemikleşme merkezlerinin fetuslarda gestasyonel haftalar süresince ortaya çıkış ve gelişim evreleri yaş tahmininde kullanılabilir ve biyolojik profil oluşturmaya katkı sağlar. Bununla birlikte annenin düşük yapma durumu gibi olguları da inceleyerek adli bilimlere katkıda bulunabilir (Sanders, 2009).

Fetustalarda Osteogenesis: İntramembranöz Kemikleşme

Kemiklerin şekil alma süreci osteogenesis olarak adlandırılmaktadır. Osteogenesis (kemikleşme) sürecinde iki tür kemikleşme merkezi görülür: İntramembranöz (birincil) kemikleşme ve endochondral (ikincil kemikleşme) (Resim 1, 2). Tüm yeni doğanlarda birincil kemikleşme merkezleri mevcuttur (Scheuer ve Black, 2004).

İntramembranöz kemikleşme, kafa iskeleti kemikleri ve diğer yassı kemiklerin oluşumunda karakteristik bir evredir (Gilbert, 2000). Aynı zamanda bu kemikleşme türü, kısa kemiklerin gelişmesinde ve uzun kemiklerin enine büyümesinde rol almaktadır. Mezenşim hücreleri yoğunlaşarak membran görünümü sergiledikleri için bu oluşum, intramembranöz kemikleşme adını almıştır (Ross vd., 2003).

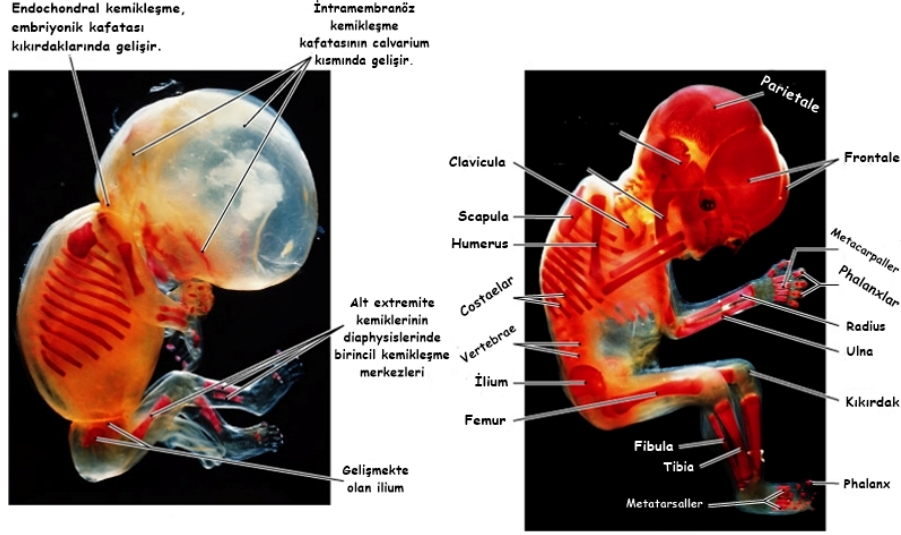

Resim 1. Birincil ve İkincil Kemikleşme Merkezleri
(<http://www.naturalheightgrowth.com>'dan uyarlanmıştır.)

İntramembranöz kemikleşmede mezenşimal doku doğrudan kemiğe dönüşürken endochondral kemikleşmede ise öncelikle kemik hücreleri tarafından bir kıkırdak matrisi oluşup kemikleşme gerçekleşmektedir (Gilbert, 2000). Bununla birlikte kemikleşme, tek merkezde veya birden fazla merkezde görülebilmektedir (Schaefer vd., 2009).

İntramembranöz kemikleşme, vasküler bağ dokusu membranının doğrudan mineralizasyonu olarak tanımlanmaktadır. Dermal ve perichondral yollarla oluşan bu kemikleşme türünde osteoblast destekli vasküler alanların duvarlarında Havers kanallarının yerleşmesi için boşluklar açılır. Böylece birincil osteon sistemleri gelişir. Kan damarları periost yüzeyindeki tabakalı yapıya eklenerek birincil osteonları oluşturur (Scheuer ve Black, 2004).

Kısa ömürlü birincil osteonlar ikincil osteonlara dönüştürülür. Osteoblastlar ve osteoklastlar yardımıyla yeni kemik lamelleri meydana gelir. Bu lameller gelişerek spongiosa kemik dokusunu oluşturur. Oluşan spongiosa dokunun çevresinde osteoprogenitor hücrelerin yardımıyla periosteum katmanları yerleşerek compact kemik dokusu ortaya çıkar (Aktaş, 2007).

Resim 2. İntramembranöz Kemikleşme (<http://droualb.faculty.mjc.edu>'dan uyarlanmıştır.)

Kemikleşme Merkezleri ve Yaş İlişkisi

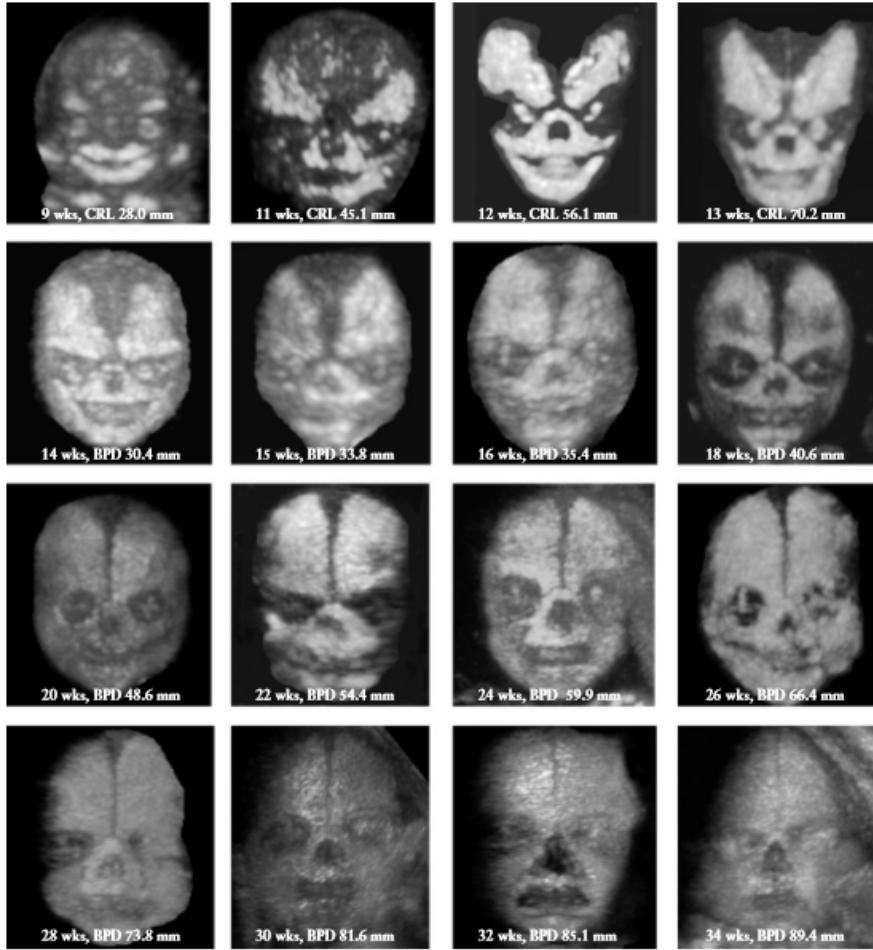
Kemikleşme merkezlerinin analizi morfolojik - morfometrik, radyolojik ve ultrasonografik araçlarla yapılmaktadır. Özellikle diz bölgesindeki kemikleşme merkezleri, buna karşılık gelen uzun kemiklerin ölçümünün yapıldığı aynı düzleme denk gelmesi nedeniyle daha kolay tespit edilmektedir. Bu nedenle kemikleşme merkezleri, femur ve tibia epiphysislerinde calcaneal ve talar kemikleşme merkezleri düzeyinde daha kolay görüntülenir. Bu kemikleşme merkezleri ultrasonografik araçlarla yumurta biçimli alanlar olarak gözlenir. Medyan longitudinal tarama, bu kemikleşme merkezlerinin görüntülenmesinde en iyi yöntemdir. Ancak ultrasonografik görüntülerin gerçek kemik boyutlarına uyarlanması için doğru bir biyometrik değerlendirme yapılması gerekir (Gentili vd., 1964). Bununla birlikte 3. trimesterdeki bulguların yaş tahmininde daha güvenilir olduğu kanısına varılmıştır (Kumari vd., 2015).

Ultrasonografik araçlar yardımıyla vücudun çeşitli bölümlerinin farklı gestasyonel haftalarda gözlenmesi mümkündür. Yüz kemiklerinin gelişim evreleri de bu şekilde izlenebilir (Resim 3).

Tek bir kemik türünün gelişimi izlenerek elde edilen bulgular, gestasyonel yaş tahmini yapılmasında değerlendirilebilir. Örneğin clavicula formasyonu, fetal gelişimin izlenmesinde kullanılabilir (Resim 4). Bu tür

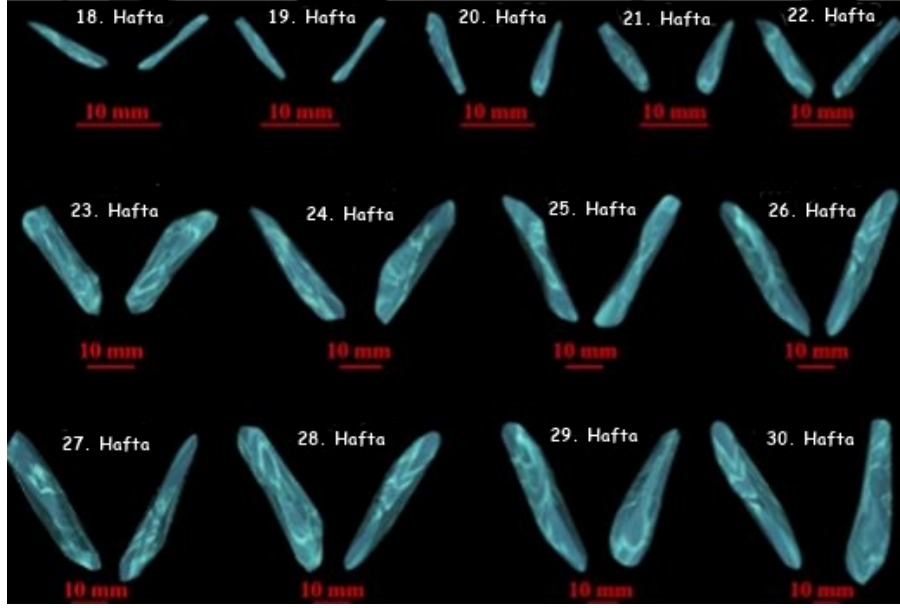
çalışmalarda yalnızca birincil kemikleşme merkezlerinin gelişim durumu takip edilebilir. Çünkü ikincil kemikleşme merkezleri doğumdan sonra görülmektedir.

Resim 3. Yüz Kemiklerinin 9. ve 34. Gestasyonel Haftalar Arası Gelişimi (Faro vd., 2005)

Fetal kemikleşme merkezlerinin ultrasonografik araçlarla gözlenip en büyük çaplarının belirlenmesi için birden fazla tarama yapılması gerekir. Bu tür ölçümler ile ilgili bazı teknik zorluklar vardır. Örneğin hamileliğin ilk haftalarında kemikleşme merkezlerinin sadece varlık veya yokluk durumları belirtilebilir. Milimetre cinsinden değer belirtmek içinse kemikleşme merkezlerinin en az 3 mm olması beklenmektedir (Gentili vd., 1964).

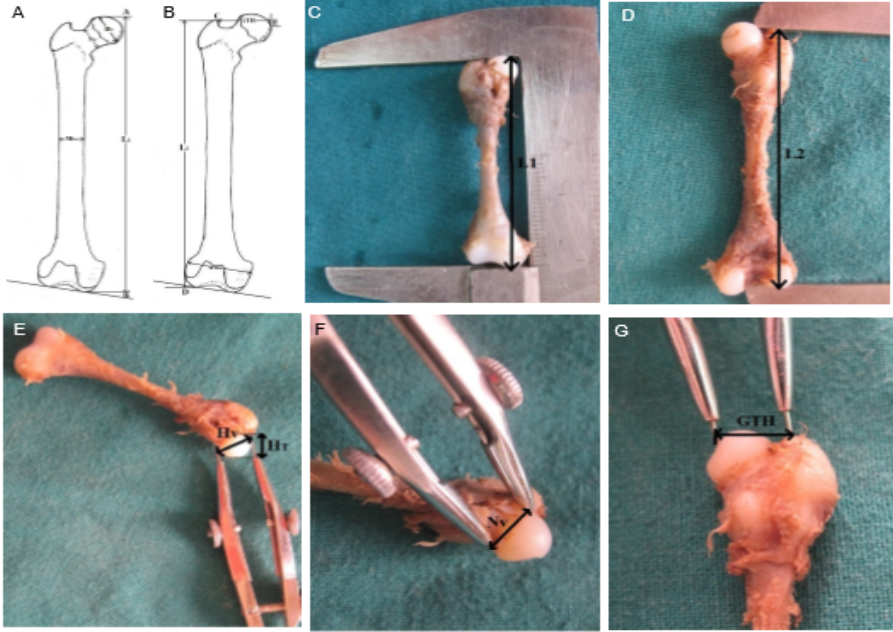
Kemiklerden doğrudan ölçüler alınırken çoğunlukla milimetrik değerler kullanılır. Kemiklerin farklı bölümlerinden genişlik, çap ve uzunluk gibi ölçüler elde edilir (Resim 5).

Resim 4. 18-30. Hafta Arası Claviculadaki Birincil Kemikleşme Merkezlerinin Kaynaşması (Baumgart vd., 2016)

Radyolojik çalışmalarda ise kemikleşme merkezlerinin çapları ölçülürken radyografideki görüntünün gerçek boyuta uyarlanması için çeşitli formüller oluşturulması gerekir. Bazı radyolojik çalışmalarda farklı kemik türleri değerlendirilmiştir. Cinsiyetler arası farklı gelişim evreleri gözlenen kemiklerde kadın ve erkeklere özgü değerler elde edilmiştir (Tablo 1 ve Tablo 2).

İmmatür iskelet kalıntıları, büyüme ve gelişme süreçleri incelenir. Bu iskelet kalıntılarında elde edilen verilerde dental gelişim, epiphysis kaynaşmaları, vertebrealar ve pelvisteki belirli bölümlerdeki birincil kemikleşme merkezlerinin gelişimi gözlenir (Buikstra ve Ubelaker, 1994).

Resim 5a. Fetal Evreye Ait Femur'dan Alınan Ölçümler (Dhawan vd., 2014)

Resim 5b. Fetal Evreye Ait Femur'dan Alınan Ölçümler (Dhawan vd., 2014)

Tablo 1. Humerus'taki Kemikleşme Merkezlerine Dair Radyolojik Bir Çalışma (Garn vd., 1967)

Kemikleşme Merkezi	Erkekler (Yüzdelerik Değer)			Kadınlar (Yüzdelerik Değer)		
	%5	%50	%95	%5	%50	%95
Caput	37g	2h	4a	37g	2h	3a3h
Capitulum	3h	4a	1y1a	3h	3a	9a1h
Büyük Tüberkül	3a	10a	2y4a	2a2h	6a1h	1y2a
Medial Epicondyl	4y3a	6y3a	8y5a	2y1a	3y5a	5y1a
Lateral Epicondyl	9y3a	11y3a	13y8a	7y2a	9y3a	11y3a

g: gestasyonel hafta

h: postnatal hafta

a: ay

y: yıl

Tablo 2. Femur'daki Kemikleşme Merkezlerine Dair Radyolojik Bir Çalışma (Elgenmark, 1946)

Kemikleşme Merkezi	Erkekler (Ay)				Kadınlar (Ay)			
	%25	%50	%75	%100	%25	%50	%75	%100
Caput	3.9	5.6	6.7	10.0	3.6	4.9	6.2	8.0
Büyük Trochanter	43.2	46.1	51.5	-	27.2	30.2	34.0	51.5
Distal	0.3	0.5	0.8	3.0	0.3	0.6	0.9	5.0

Tartışma

Kemikleşme merkezleri fetal hayattan yetişkinliğe dek farklı yaş gruplarında ortaya çıkıp gözlenebildiği için yaş tahmininde kullanılabilen bir göstergedir. Örneğin el iskeletinde bulunan capitatum ve hamatum, doğumdan sonraki yaklaşık 3. ayda belirginleşir. Bu süreçten sonra 6 ay içinde herhangi bir kemikleşme merkezi gelişimi net olarak gözlenmez (Alsharif vd., 2014).

Kemikleşme merkezleri ve yaş arasındaki ilişki birçok araştırmacı tarafından morfolojik - morfometrik, radyolojik ve ultrasonografik açıdan değerlendirilmiştir (Butt ve Lim, 2014; Demirci vd., 1994; Elgenmark, 1946;

Garn, 1967). Bazı çalışmalarda birden fazla kemik türü incelenirken bazı çalışmalarda ise tek bir tür kemik analiz edilmiştir (Dhawan vd., 2014; Kumari vd., 2015). Örneğin clavicula'nın birleşmiş birincil kemikleşme merkezlerinin gelişiminde cinsiyet farklılığı olmadığı ortaya konulmuş ve bu kemikleşme merkezlerinin çapraz kesitsel alanda hem sagittal hem transversal çaplarda logaritmik olarak büyüdüğü tespit edilmiştir (Baumgart vd., 2016). Aynı araştırmacılar tarafından claviculanın fetal büyümenin izlenmesinde, kalıtsal oluşumların gözlenmesinde ve clavicula anomalilerinin erken teşhisinde önemi olduğu vurgulanmıştır.

Kadınların erkeklere oranla daha erken iskelet olgunluğuna ulaştığı bilinmektedir. Bu nedenle kemikleşme merkezleri ile yaş tahmini yapılırken cinsiyetler arası farklılıklar oluşturacak göstergeler de değerlendirilmelidir. İncelenen iskeletlerin cinsiyetleri bilinmiyorsa her iki cinsiyete göre yaş aralığı belirlenmelidir (Ubelaker, 2005).

Kemikleşme merkezleri; biyolojik çeşitlilik, cinsiyet ve konjenital malformasyonlardan etkilenebilir. Bununla birlikte, çoklu doğumlarda kemikleşme merkezlerinin daha geç geliştiği tespit edilmiş ve hipertansiyon hastası anneye sahip bireylerin kemikleşme merkezlerinin bu durumdan etkilenmediği belirtilmiştir (Pryse-Davies vd., 1974).

Büyüme ve gelişme evrelerinin değerlendirildiği yaş tahmini yöntemlerinde kemik olgunluğunun değerlendirilmesi daha çok postnatal dönemde kullanılmaktadır. Prenatal ve perinatal döneme yönelik çalışmaların yapılması adli fetal osteoloji konusunun da geliştirilmesini sağlayacaktır.

Sonuç

Kemikleşme merkezleri, farklı yaş gruplarında farklı dönemlerde ortaya çıktığından yaş tahmininde kullanılabilir. Ancak bu tür çalışmalarda populasyona özgü verilerin değerlendirilmesi daha güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte annenin beslenme ve sağlık durumunun kemikleşme merkezlerinde gelişim bozukluğuna neden olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca kullanılan radyolojik ve ultrasonografik araçlardan elde edilen görsellerin gerçek kemik boyutuna uyarlanmasını sağlayan formüller kullanılmalıdır. Kemik üzerinden bire bir ölçümler yapılmasını sağlayan morfolojik – morfometrik yöntemlerde dönüştürme formüllerine ihtiyaç duyulmamaktadır.

Fetal osteoloji konusunda birçok öncül çalışma vardır: Örneğin antropolojik açıdan fetal yaş tahmini yapılması için belirli ölçekler

geliştirilmiştir (Fazekas ve Kósa, 1978). Uterus içerisindeki fetuslardan ultrasonografik araçlar yardımıyla yaş tahmini üzerine çalışmalar yapılmıştır (Chervenak vd., 1998). Fetüslerin radyolojik verileri analiz edilmiştir (Sherwood ve ark., 2000). Fetal gelişim evrelerinin spontan düşüklere etkisi çalışılmıştır (Jonas vd., 1986).

Fetal osteoloji uygulamaları, adli fetal osteoloji çalışmalarında da değerlendirilecek biçimde geliştirilmelidir. Böylece kemikleşme merkezleri sadece postnatal dönemde değil fetal dönemde de değerlendirilerek adli bilimlerin kimliklendirmeye ilgili alanlarına katkıda bulunulabilir. Adli antropolojik çalışmalarda kullanılan iskelet verilerinin analizi için güvenilir sonuçlar veren yeni yöntemler tanımlanabilir.

Kemikleşme merkezlerinin tespiti, hem klinik uygulamalarda gelişim bozukluğu gibi olguların takibinde ve tedavisinde hem de adli antropolojik çalışmalarda yaş tahmininde kullanılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, S. (2007). *İkincil Kemikleşme Merkezinin Oluşumunda Etkili Faktörlerin İmmunohistokimyasal Yöntemle İncelenmesi*, Uzmanlık Tezi, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi: 10-25.
- Alsharif, M.H.K., Ali, A.H.A., Elsayed, A.E.A., Elamin, A.Y., Mohamed, D.E.A. (2014). Radiological Estimation of Age from Hand Bone in Sudanese Infants and Toddlers, *Open Journal of Internal Medicine* 4:13-21.
- Baumgart, M., Wisniewski, M., Grzonkowska, M., Badura, M., Dombek, M., Malkowski, B., Szpinda, M. (2016). Morphometric Study of The Two Fused Primary Ossification Centers of The Clavicle In The Human Fetus, *Surgical and Radiologic Anatomy* 38: 937–945.
- Buikstra, J.E., Ubelaker, D.H., (1994), Standards for data collection from human skeletal remains, *Fayetteville: Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44*.
- Butt, K., Lim, K. (2014). Determination of Gestational Age by Ultrasound, *Journal of Obstetrics and Gynaecology Canada* 36(2): 171-181.
- Chervenak, F.A., Skupski, D.W., Romero, R., Myers, M.K., Smith-Levitin, M., Rosenwaks, Z., Thaler, H., (1998), How accurate is fetal biometry in the assessment of fetal age?, *American Journal of Obstetrics & Gynecology*, 178:678-687.

- Dhawan, V., Kapoor, K., Sharma, M., Singh, B., Sehgal, A. (2014). Morhometry of Fetal Femora as an Indication of Gestational Age, *European Journal of Anatomy* 18 (2): 85-92.
- Elgenmark, O. (1946). The normal development of the ossific centres during infancy and childhood. *Acta Paediatrica Scandinavica* 33: suppl. I.
- Faro, C., Benoit, B., Wegrzyn, P., Chaoui, R., Nicolaides, K.H. (2005). Three-Dimensional Sonographic Description of the Fetal Frontal Bones and Metopic Suture, *Ultrasound in Obstetrics & Gynecology* 26: 618–621.
- Fazekas, I.G., Kósa, F., (1978), *Forensic Fetal Osteology*, Akadémiai Kiadó.
- Garn, S.M., Rohmann, C.G., and Silverman, F.N. (1967). Radiographic standards for postnatal ossification and tooth calcification, *Medical Radiography and Photography* 43: 45–66.
- Gentili, P., Trasimeni, A., Giorlandino, C. (1964). Fetal Ossification Centers as Predictors of Gestational Age in Normal and Abnormal Pregnancies, *Journal of Ultrasound in Medicine* 3:193- 197.
- Gilbert, S.F. (2000). *Developmental Biology*, 6th Edition, Sinauer Associates.
- Jones, P.R., Peters, J., Bagnall, K.M., (1986), *Anthropometric Measures of Fetal Growth, Human Growth: A Comprehensive Treatise*, 2nd Edition. New York: Plenum Press, 255-274.
- Kumari, R., Yadav, A.K., Bhandari, K., Nimmagadda, H.K., Singh, R. (2015). Ossification Centers of Distal Femur, Proximal Tibia and Proximal Humerus as a Tool for Estimating Gestational Age of Fetuses in Third Trimester of Pregnancy in West Indian Population: An Ultrasonographic Study, *International Journal of Basic and Applied Medical Sciences* 5(2): 316-321.
- Pryse-Davies, J., Smitham, J., Napier, K.A. (1974) Factors Influencing Development of Secondary Ossification Centres in the Fetus and Newborn: A Postmortem Radiological Study, *Archives of Disease in Childhood*, 49(6): 425-431.
- Ross, M.H., Gordon, I.K., Pawlina, W. (2003). *Histology: A Text and Atlas, 4th Ed.* Lippincott Williams & Wilkins: 180-213.
- Sanders, J.E., (2009), *Age Estimation of Fetal Skeletal Remains from the Forensic Context*, Montana Üniversitesi, Lisans Tezi.
- Schaefer, M., Black, S., Scheuer, L. (2009). *Juvenile Osteology: A Laboratory and Field Manual*, Elsevier Inc.
- Scheuer, L., Black, S. (2004). *The Juvenile Skeleton*, Elsevier Inc.
- Sherwood, R., Meindl, R.S., Robinson, H.B., May, R.L., (2000), Fetal age: Methods of estimation and effects of pathology, *American Journal of Physical Anthropology*, 113:305-315.

Ubelaker, D.H. (2005). Estimating Age at Death, içinde: *Forensic Medicine of the Lower Extremity: Human Identification and Trauma Analysis of the Thigh, Leg, and Foot*, J. Rich, D.E. Dean, R.H. Powers (eds.) Humana Press: 99-112.

White, T. D., Black, M. T., Folkens, P. A., (2012), *Human Osteology*, Third Edition, Elsevier Academic Press

<http://www.naturalheightgrowth.com> Erişim Tarihi: 19/05/2017

<http://droualb.faculty.mjc.edu> Erişim Tarihi: 19/05/2017

Önerilen Okumalar

Clarke, B. (2008). Normal Bone Anatomy and Physiology, *Clinical Journal of the American Society of Nephrology* 3: 131–139.

Demirci, F., Ali, M.K., Eren, S., Uludoğan, M., Arı, B., Uçarer , M., Kolonkaya, A. (1994). Uzun Kemik Epifiziel Ossifikasyon Merkezlerinin Sonografik Degerlendirilmesinin Fetal Gelişim Takibindeki Yeri, *Kartal Eğitim ve Araştırma Klinikleri* 5: 1-4.

Florencio-Silva, R., Sasso, G.R.S., Sasso-Cerri, E., Simões, M.J., Cerri, P.S. (2015). Biology of Bone Tissue: Structure, Function, and Factors That Influence Bone Cells, *BioMed Research International* Vol. 2015, Article ID: 421746: 1-17.

Hoemann, C.D., Lafantaisie-Favreau, C.H., Lascau-Coman, V., Chen, G., Guzmán-Morales, J., (2012). The Cartilage-Bone Interface, *Journal of Knee Surgery* 25(2): 85-97.

Lewis, A.B, Garn, S.M. (1960). The Relationship between Tooth Formation and Other Maturational Factors, *The Angle Orthodontist* 30:70–77.

Matsumura, G., England, M.A., Uchiumi, T., Kodama, G. (1994). The Fusion of Ossification Centres in the Cartilaginous and Membranous Parts of the Occipital Squama in Human Fetuses, *Journal of Anatomy* 185: 295-300.

McKern, T.W., Stewart, T.D. (1957). *Skeletal Age Changes in Young American Males*, Headquarters, Quartermaster Research and Development Command Technical Report EP-45, Natick, MA:

Noback, C.R., Robertson G.G. (1951). Sequences of Appearance of Ossification Centers in the Human Skeleton During the First Five Prenatal Months, *The American Journal of Anatomy* 89:1–28.

Osborne, D., Effmann, E., Broda, K., Harrelson, J. (1980). The Development of the Upper End of the Femur with Special Reference to its Internal Architecture, *Radiology* 137: 71–76.

Papageorghiou, A.T., Sarris, I, Ioannou, C., Todros, T., Carvalho, M., Pilu, G., Salomon, L.J. (2012). Ultrasound Methodology Used to Construct the Fetal

Growth Standards in the Intergrowth-21st Project, *BJOG: An International Journal of Obstetrics and Gynaecology* 120(s2): 27-32.

Ridley, J. (2002). *Sex Estimation of Fetal and Infant Remains Based on Metric and Morphognostic Analyses*, Yüksek Lisans Tezi, University of Tennessee.

Tzaphlidou, M. (2008). Bone Architecture: Collagen Structure and Calcium/Phosphorus Maps, *Journal of Biological Physics*, 34(1-2): 39-49.

İRAN-TEBRİZ'DE YAŞAYAN YETİŞKİN KADIN ve ERKEKLERDE ANTROPOMETRİK ÖZELLİKLERİN TESPİTİ ve SAĞLIK DURUMU ile İLİŞKİSİ¹

Leila SHAHVIRDI*, Timur GÜLTEKİN**

Gönderim/Received: 17 Nisan/Apr. 2017

Kabul/Accepted: 3 Mayıs/May 2017

Öz

Antropometrik ölçümler toplum sağlığı, yaş ile birlikte bireylerin sağlık durumlarının değerlendirilmesinde büyük öneme sahiptir. Vücut ağırlığı, boy uzunluğu ve beden kütle endisi bireyin beslenme, genel sağlık durumu ve obezitenin tespitinde çalışmalarında en çok kullanılan antropometrik ölçümlerendir. Bu çalışmada 2016-2017 yılında İran-Tebriz 18-65 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerde genel sağlık durumu ve antropometrik ölçülerle bağlantısı araştırılmıştır. Çalışmaya gönüllü her iki cinsiyetten toplam 1000 birey (562 kadın, 438 erkek) katılmıştır. Bu bireylerde boy ve ağırlık ölçümleri alınmıştır. BMI ağırlık (kg) / boy (m²) formülünden hesaplanmıştır. BMI değeri kadınlarda 26.58 ve erkeklerde 26.27 olduğu görülmektedir. BMI kadınlarda daha yüksek olduğu bulunmuştur. Genel sağlık durumunda ise, guatr hastalığı, tansiyon, şeker hastalığı, beyin damar hastalıkları, kireçlenme kadınlarda daha yaygın olduğu ve BMI değeri ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Kalp-damar hastalıkları erkeklerde kadınlara oranlara daha yaygın olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Antropometrik Ölçüler, Genel Sağlık Durumu, İran

¹ Bu makale Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi Leila Shahvirdi'nin tez materyalinden üretilmiştir.

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fizik Antropoloji Bilim Dalı Doktora Öğrencisi | parinazshahvirdi@yahoo.com

** Prof. Dr, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü 06100 Sıhhiye, Ankara/Türkiye | tgultekin@ankara.edu.tr

Anthropometric Properties in Adults Living in Iran-Tebriz and Their Relationship with the Health Status

Abstract

Anthropometric measurements have great significance in evaluating an individual's age and health status as well as the public health. Body weight, height and body-mass index (BMI) are the most frequently used techniques as anthropometric measurements when determining an individual's nutrition, general health status and obesity. In this study, the relationship between general health status and anthropometric measurements are studied in women and men aged between 18-65 and aged over 65 in Tabriz, Iran in 2016-2017. A total of one-thousand individuals from both sexes have voluntarily participated. In this population sample, height and weight measurement were taken. BMI were calculated from weight(kg)/height(m²) formula. BMI value is 26.58 in women, which is found to be higher than 26.27 in men. When it comes to general public health status, goitre, blood pressure, diabetes, cerebrovascular diseases, calcification were found more prevalent in women and associated with their BMI value. Cerebrovascular diseases are found more prevalent in men in comparison to women.

Keywords: *Anthropometric Measurements, General Health Condition, Iran*

Giriş

Fiziki antropolojinin yanı sıra pek çok alanda kullanılan ve insan vücudunu belirli kurallar çerçevesinde ölçme tekniği olarak tanımlanan antropometri tekniği, büyüme ve beslenme durumunun belirlenmesini konu alan araştırmalarda yaygın şekilde kullanılmaktadır (Cameron, 1986; Jelliffe, 1966). Farklı toplumların fiziksel özellikleri ve doğal olarak antropometrik ölçümleri de farklıdır. Dünya üzerinde sosyal, ekonomik ve genetik yönden birbirinden oldukça farklı ve çeşitli coğrafik, topoğrafik ve iklim özelliklerinde yaşayan çok sayıda topluluk bulunmaktadır. Antropometrik ölçümler yardımıyla elde edilen veriler bir popülasyonun fiziksel ve sosyokültürel özelliklerinin yansıması niteliğindedir. Ayrıca, antropometrik ölçülerden yola çıkılarak incelenen topluluğun genel sağlık durumu ortaya konabilmektedir. Diğer bir deyişle, gerek büyüme sırasında gerekse erişkinlikte ulaşılan fiziksel boyutlardan bazıları birer "sağlık göstergesi" niteliğindedir (van Wieringen, 1990).

Antropometri, insan vücudunun bileşiminin, orantılarının ve tipinin ortaya konabileceği, evrensel olarak uygulanabilen pahalı olmayan ve invaziv olmayan basit bir tekniktir (WHO, 1998). Halk sağlığını değerlendirmek için dolaylı teknikler içerisinde antropometri sıklıkla kolay bir şekilde uygulanabilen bir tekniktir (Başbüyük, 2007). Günümüzde bu

teknik, oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Ağırlık, boy, çevre, derialtı yağ kalınlığı ile kemik uzunluk ve genişlik ölçümleri alan çalışmalarında kullanılan değişkenler arasındadır. Antropometrik aletlerin ucuz ve kolay taşınır olması büyük avantaj sağlamaktadır (Akın, 2001; Gültekin, 2004). Her toplumun kendine özgü olan antropometrik değişkenlerinin olmasına koşut olarak; kendi toplumumuzun antropometrik ölçülerinin tespit edilmesi, farklı toplumların fiziksel boyutlarının zaman içerisinde gösterdiği değişimlerinin (seküler değişim) belirlenerek, geçirdiği değişimlerin çevreyle ilişkisinin incelenmesi açısından antropometrik ölçüler oldukça önemlidir. İran'da antropoloji alanında yapılan antropometrik çalışmalar çok sınırlıdır. Genelde bu tür çalışmalar tıp doktorları tarafından, beslenme uzmanları tarafından laboratuvar ortamlarında yapılmaktadır. Bu nedenle bu çalışma İran'ın Tebriz ilinde değişik semtlerde yetişkin kadın ve erkeklerin genel sağlığı ve antropometrik özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, (1) İran-Tebriz'de yaşayan 18 yaş ve üzeri yetişkinlerin antropometrik ölçülerinde görülen oransal farklılıkları incelemek, (2) bireylerin yaş grubu ve cinsiyet üzerinde genel sağlık durumu değerlendirmek, (3) Tebriz ve İran'nın değişik bölgelerinde yapılmış aynı konudaki araştırmalarla karşılaştırmak ve elde edilen antropometrik verilerin bu yaş gruplarıyla ilgili yapılacak her türlü sağlık üretim faaliyetine ve toplumun bilimsel değerlendirilmesine sunarak katkıda bulunmaktır.

Materyal

Bu çalışma İran sınırları içerisinde yer alan ve Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi durumunda olan Tebriz (Harita 1)'de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma erişkin öğrenci, işçi, ev hanımı, müdür, memur, hizmetli, esnaf, çeşitli özel sektör çalışanları ve emekliler üzerinde Haziran-Temmuz ve Ekim-Kasım-Aralık 2016 tarihleri arasında, İran-Tebriz kentinde rastgele örneklem yöntemiyle 1000 birey üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmada 18-65 yaş gurubu erkek ve kadın yer almıştır.

Harita 1. Tebriz'in Harita Üzerinde Yeri

Metot

Alan araştırmasından önce, katılımcılar üzerinde alınacak antropometrik ölçümler ve demografik bilgiler için Ankara Üniversitesi Etik Kurul izni alınmıştır. Çalışmaya gönüllü olarak katılan tüm bireylere, ölçümlerden önce gerekli açıklamalar yapılarak sözlü onamları alınmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-ekonomik düzeylerinin tespiti amacıyla anket uygulanmış, doğum yeri, kardeş sayısı, anne ve baba eğitim durumu, anne ve baba mesleğine ilişkin sorular sorulmuştur. Ayrıca araştırmamızın anket formunda bireylerin sağlık durumlarını ortaya koymak amacıyla bazı sorular hazırlanmıştır. Bu soruların alınmasındaki amaç sağlık durumu ve antropometrik ölçülerin arasında ne tür bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktır. Tüm bireylere özel diyet uygulayıp uygulamadıkları, egzersiz yapma alışkanlığının olup olmadığı, guatr hastalığı, tansiyon, şeker hastalığı, beyin damar hastalıkları, kireçlenme ve kalp-damar hastalıklarına sahip olup olmadıkları hususunda sorular yöneltilmiştir. Bu çalışmaya katılan bireyler üzerinden, ağırlık, boy antropometrik ölçüleri alınmış ve bu ölçümler yardımıyla Beden Kütle Endisi (BMI) değerleri hesaplanmıştır. Antropometrik ölçüler, International Biological Programme'nin (IBP) öngördüğü teknikler doğrultusunda alınmıştır (Tanner vd., 1969; Weiner ve Lourie, 1969). Boy ölçümü 1mm'ye duyarlı Martin tipi antropometre, ile

ağırlık ölçümü 100 gr'a duyarlı dijital tartı aletiyle alınmıştır. Antropometrik ölçümlerin alınmasında çalışmaya katılan gönüllülerin mümkün olduğunca az giysili olmalarına çalışılmıştır. Antropometrik ölçüm verileri SPSS 23.0 programı ile değerlendirilmiştir.

Bulgular

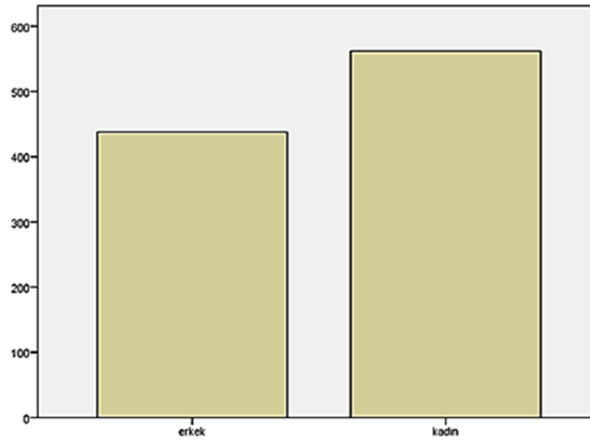
Bu araştırmaya katılan kadın ve erkek bireylerin sayısı Tablo 1 ve Grafik 1'de verilmiştir. Araştırmamız 562 kadın ve 438 erkek olmak üzere toplam 1000 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Bireylerin Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	%
Erkek	438	43.8
Kadın	562	56.2
Toplam	1000	100,0

Bireylerin Yaş Dağılımı

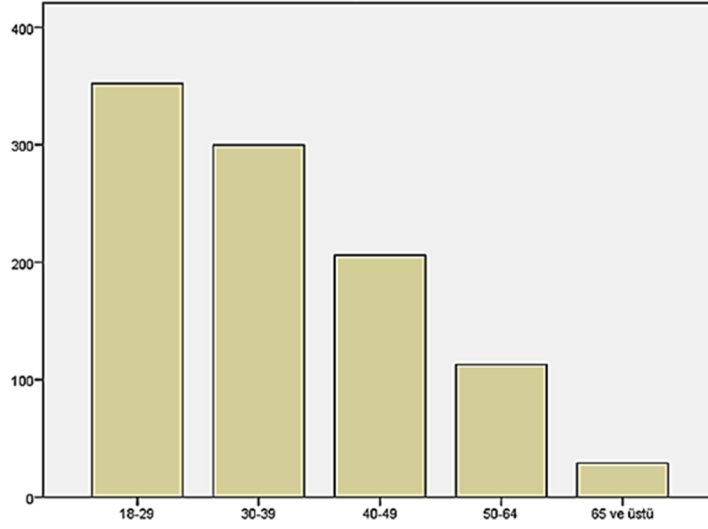
Araştırmamız kapsamında kişilerin yaş dağılımı Tablo 2 ve Grafik 2'de verilmiştir. Katılımcıların yaş gurubu; 18-28 yaş 36.10%, 29-39 yaş 30.20%, 40-49 yaş 19.60%, 50-59 yaş 10.90% ve 60 yaş ve üzeri ise 3.20% olarak araştırmada yer almaktadırlar.

Grafik 1. Bireylerin Cinsiyet Dağılımı

Tablo 2. Bireylerin Yaş Dağılımı

Yaş	N	%
18-29	352	35,2
30-39	300	30,0
40-49	206	20,6
50-64	113	11,3
65 ve üstü	29	2,9
Toplam	1000	100,0

Grafik 2. Bireylerin Yaş Dağılımı

Bireylerin Yaş ve Cinsiyete Göre Sağlık Durumu

İran- Tebriz’de yapılan bu araştırmada, bireylerin sağlık durumları ile ilgili bilgi edinmek için katılımcılara anket uygulanmıştır. Bu soruların alınmasındaki amaç İran-Tebriz’de yaşayan bireylerde antropometrik ölçülerinde görülen oransal farklılıkları incelemek ve bireylerin yaş grubu ve cinsiyet üzerinde genel sağlık durumu değerlendirmek ve ne tür bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktır. Tablo 3’te, bireylerde rastlanan hastalıkların yaygınlığı görülmektedir. Tabloya bakıldığında hem erkeklerde hem de kadınlarda egzersiz yapma oranının yüksek olduğu görülmektedir. Ama egzersizin yanında diyet yapma alışkanlığının yeteri kadar yapıldığını söylemek yanıltıcı olur. Genel olarak bireylerde bulunan hastalıklara bakıldığında kadınlarda tansiyon problemine oldukça sık rastlandığı ve

kireçlenmenin de önemli bir sağlık problemi olarak yine kadınlarda daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca kireçlenmenin daha çok kadınlarda yoğunluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Erkeklerde ise kalp damar hastalıklarının daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Bireylerin Yaş ve Cinsiyete göre Sağlık Durumları (* Anlamlılık $p < 0.01$)

	Erkek		Kadın		Anlamlılık*
	n	%	n	%	
Spor Alışkanlığı	264	60.3	286	50.9	0.003
Özel Diyet	147	33.6	199	35.4	0.691
Kireçlenme	29	6.6	84	14.9	0.000
Tansyon	75	17.1	99	17.7	0.860
Guatr	29	6.6	47	8.4	0.299
Şeker Hastalığı	44	10.0	70	12.5	0.125
Kalpdamar Hastalığı	40	9.1	47	8.4	0.328
Beindamar Hastalığı	9	2.1	12	2.1	0.127

Antropometrik Bulgular

Vücudun boyuna-uzunluğuna büyümesini gösteren boy, ağırlıkla birlikte en sık kullanılan ölçüdür. Ağırlık ve boy ölçüleri kullanılarak hesaplanan BMI, vücut yapısının ve beslenme durumunun belirlenmesinde yaygın olarak kullanılan kriterler den biridir. Araştırmamızda örneklem grubu olarak seçtiğimiz Tebriz'de yaşayan 18-65 yaş ve üzeri kadın ve erkek bireylerin, cinsiyete göre boy, ağırlık ve BMI değerleri Tablo 4'de sunulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Cinsiyete Göre Boy, Ağırlık ve BMI Değeri T-Testi (* Anlamlılık $p < 0.01$)

	Erkek			Kadın			Anlamlılık*
	n	Ortalama	SS	N	Ortalama	SS	
Ağırlık	438	80.05	13.27	562	71.75	14.58	0,000
Boy	438	175.53	10.73	562	164.48	8.76	0,000
BME	438	26.27	7.74	562	26.58	5.54	0,456

Tablo 5. Yaş Gruplarına Göre Kadın ve Erkek Bireylerin Antropometrik Ölçü Değerleri (* Anlamlılık $p < 0.01$)

	Yaş	Erkek			Kadın			Anlamlılık*
		n	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	
Boy (cm)	18-29	167	178,56	8,15	191	165,70	7,97	0.000
	30-39	118	173,78	14.01	183	164,30	9,66	0.000
	40-49	93	174,31	9,62	106	163,80	8,96	0.000
	50-64	49	172,69	9,43	60	162,39	7,37	0.000
	65 +	11	171,36	9.80	22	165,33	9.20	0.106
Ağırlık (kg)	18-29	167	77.78	13.29	191	67.42	14.12	0.000
	30-39	118	79.93	13.21	183	70.46	13.28	0.000
	40-49	93	82.50	13.14	106	75.85	13.63	0.000
	50-64	49	83.51	13.40	60	79.06	16.48	0.127
	65 +	11	80.36	8.20	22	77.55	13.51	0.540
BMI (kg/m²)	18-29	167	24.37	3.85	191	24.50	4.75	0.779
	30-39	118	27.44	13.30	183	26.17	4.98	0.246
	40-49	93	27.15	3.85	106	28.37	5.35	0.068
	50-64	49	27.95	3.48	60	30.12	7.03	0.050
	65 +	11	27.49	3.17	22	28.27	3.55	0.558

Kadınlarda genel olarak bakıldığında boy uzunluğunda 18 – 65 yaş ve üstü yaşları arasında bir azalışın olduğu görülmektedir. Tablo 5'e baktığımızda 40-50 yaş arasındaki bireylerde boy uzunluğunun devamlı bir düşüş gösterdiği ve ardından bu düşüş hızının azaldığı ve hatta 60 yaş üstü yaşlarda biraz arttığı görülmektedir. Boy açısından en fazla düşüşün olduğu yaş aralığı 50-64 yaş'tır. Erkeklerde bireylerde 18- 65 yaş arası devamlı bir boy azalışı görülmektedir. Bu azalış 65 yaş ve üstü yaşları arasında daha çok göze çarpmaktadır. 18-39 yaşları arasında 6 cm'lik artış görülmektedir (Tablo 5).

Bireylerin cinsiyet ve yaş gruplarına göre ağırlık değerlerinin verildiği Tablo 5 incelendiğinde, kadınlarda 18 yaşından 50 yaşına kadar sürekli bir artış göstermektedir. Kadınlar ağırlık açısından en düşük değeri 18-29 yaşları arasında almaktadır ve bu değer yaklaşık olarak 67.42 kg'dır.

Maksimum ağırlık değerine ise 50-64 yaşları arasında rastlanmaktadır ve ortalama ağırlık bu yaşlarda 79.06 kg'dır (Tablo 5). Erkeklerde ise ağırlık ortalama değerinin 18 – 50 yaşları arasında sürekli bir artış göstermekte ve ardından bu artma hızında bir azalma görülmektedir. Erkeklerde ağırlık değerinin maksimum ve minimum değerleri kadınlarla yaş aralığı bakımından aynı zamana denk gelmektedir. Erkeklerde minimum ağırlık değeri 77.78 kg iken; maksimum değer 83.51'a kadar çıkabilmektedir (Tablo 5).

Araştırmamızda 40 yaşından 64 yaşına kadar kadınların Beden Kütle Endisi değerine bakımından büyük bir artış göstermektedir. Fakat bu yaştan itibaren artma hızında bir düşüş gözlenmekte ve bu düşüş yaklaşık olarak 65 yaşına kadar devam etmektedir. 65 yaşından itibaren ise Beden Kütle Endisin de negatif yönde bir azalmanın olduğu tespit edilmiştir. BMI'nin kadınlarda aldığı en düşük değere 18-29 yaşları arasında rastlanmaktadır. Bu değer ortalama olarak 24.50 kg/cm²'dir. Maksimum BMI'si değerine ise 50-64 yaşları arasında 30.12'lük değer ile karşılaşılr (Tablo 5). 18 – 50 yaşları arasında Beden Kütle Endisin de pozitif yönde büyük bir artışın olduğu anlaşılmaktadır. 64 yaşından itibaren ise bu artış hızının azaldığı görülmektedir. 64 yaşları civarında ise Beden Kütle Endisinin kademeli olarak negatif yönde bir azalma gösterdiği görülmektedir. Erkeklerde BMI'si minimum değerine 24.37 kg/cm² ile 18-29 yaşları arasında karşılaşılr. Erkeklerin maksimum BMI'i değerine ise 50-64 yaşları arasında 27.95 kg/cm² görülmektedir (Tablo 5).

Tartışma ve Sonuç

İnsanların yaşadığı ev, çevre, iklim, ailesinin kültürel, ekonomik ve eğitim düzeyi gibi etmenler ile bulunduğu ortamın sağlıklı olup olmaması gelişim sürecinde büyük önem taşımaktadır. Araştırmalar sonucunda üst sosyoekonomik düzeydeki bireylerin yapısal olarak, alt ve orta sosyoekonomik düzey bireylere göre daha iyi geliştikleri ve antropometrik ölçüm değerlerinin daha büyük olduğu gözlenmiştir (Cameron vd., 1992; Akın ve Sağır, 2000; Gültekin, 2004).

Mirmohammadi ve arkadaşlarının (2011) 475 erkek ve 436 kadın İran Üniversite öğrencileri 18-25 yaş üzerinde yaptıkları çalışmaya göre ağırlık değeri ortalamasını erkeklerde 70.14±12.44 kg kadınlarda ise 58.10±8.63 kg olduğu saptanmıştır. Sadeghi ve arkadaşlarının (2015) İran genelinde 20-65 yaş üzerinde 3720 İran'lı işçiler 3000 erkek 720 kadın üzerinde yaptıkları bir çalışmaya göre ortalama vücut ağırlığı değerleri Fars erkeklerinde 75.8 kg ve Baluch kadınlarında 64.6 kg olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışmada etnik guruplara göre yapılmıştır. Sonuca göre erkeklerde Arap 73.5, Baluch 75.3, Fars 75.8, Kürt 73.5, Lor 75.3 ve İran Türkleri 72.5 olarak saptanmıştır.

Kadınlarda ise Arap 58.8, Baluch 64.6, Fars 59.7, Kürt 64.0, Lor 65.3 ve İran Türk kadınlarda 58 kg olarak gösterilmektedir (Sadeghi vd., 2015). Araştırmamız İran Türk kadın ve erkekler üzerinde yapılmıştır. Erkeklerde ortalama ağırlık değeri 80.5 kg, kadınlarda 71.75 kg olarak saptanmış olup, kadınlar ve erkekler arasında ağırlık değerleri bakımından anlamlı bir farklılık görülmektedir. Pourtaghi ve arkadaşları 18-30 yaş arası 12 635 İran askeri ve silahlı kuvvet personeli üzerinde 2010 yılında yaptıkları çalışma sonuçlarına göre ortalama ağırlık değeri 70.0 kg olarak saptanmıştır (Pourtaghi vd., 2013). Vaghefi ve arkadaşları (2014) yılında Bandar Abbas'ta 20-60 yaş 568 erkek ve 1031 kadın antropometrik karşılaştırılmasında kadınlarda ortalama vücut ağırlığının 58 ± 3 erkeklerde 73 ± 9 saptanmıştır. Bu araştırma verileri çalışmamız bulgularıyla karşılaştırdığımızda, Tebriz'de yaşayan kadın ve erkeklerin ağırlık olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Kazvin'de Mortezae ve arkadaşlarının (2013) 18-55 yaş 300 yetişkin kadın ve erkek üzerine yaptıkları bir çalışmanın sonucuna göre erkekler 72.64 ± 11.03 ve kadınların ağırlığı 66.53 ± 9.48 kg olduğu görünmüştür (Mortezae vd., 2013). İranlı Türk kadın ve erkekleri üzerindeki araştırmamızın bulgularına göre hem erkekler ve hem kadınların ortalama olarak daha kilolu oldukları saptanmıştır.

Kazvin'de Mortezae ve arkadaşlarının (2013) 18-55 yaş 300 yetişkin kadın ve erkek üzerine yaptıkları bir çalışmanın sonucuna göre boy uzunluğunun erkeklerde 171.41 ± 5.33 ve kadınların 158.24 ± 5.2 cm olduğu bulunmuştur. İran genelinde Gharakhanlou ve arkadaşları (2011) 991 erkek ve 1188 kadın, yaş aralığı 15-74 olan bir grup üzerinde antropometrik bir araştırma yapmışlardır. Yaptıkları araştırma sonucuna göre boy değeri Tablo 7'de sunulmuştur. Vaghefi ve arkadaşları (2014) Bandar Abbas'ta 20-60 yaş 568 erkek ve 1031 kadın üzerinde gerçekleştirdikleri antropometrik bir araştırmada, kadınların boy uzunluğu değeri 158 ± 3 ve erkeklerde 173 ± 8 olduğu saptanmıştır. Araştırmamızda Tebriz'de yaşayan kadın ve erkeklerin boyları bu çalışmalarda tespit edilmiş olan boy uzunluğu değerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Boy değerinde Pourtaghi ve arkadaşları 18-30 yaş arası 12635 İran askeri ve silahlı kuvvet personeli üzerinde 2010 yılında çalışma sonuçlarına göre ortalama boy değeri 174.1 ± 6.3 cm olarak saptanmıştır (Pourtaghi vd., 2013). Kazvin'de Mortezae ve arkadaşlarının 2012 yılında 18-55 yaş 300 yetişkin kadın ve erkek üzerine yaptıkları bir çalışmanın sonucuna göre erkekler 171.41 ± 5.33 cm ve kadınların 158.24 ± 5.2 cm boy değerine sahip oldukları bulunmuştur (Mortezae vd., 2013). Bu çalışmada elde edilen boy uzunluğu verileri yukarıdaki çalışma verileriyle karşılaştırıldığında, hem erkekler ve hem kadınlara ait değerlerin diğer araştırmadaki verilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6. İran'ın Kent Nüfusunda Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Antropometrik Değişkenleri (Gharakhanlou vd., 2011)

Erkek	N	Boy	Ağırlık
15-19	139	170.2±7.9	62.2±12.0
20-29	204	174.9±5.8	72.8±10.9
30-39	327	170.8±6.8	76.6±12.8
40-49	200	170.3±6.9	79.1±13.5
50+	121	169.6±7.4	74.9±12.6
Total	991	171.7±7.2	72.0±13.3
Kadın			
15-19	145	160.4±5.1	57.3±9.8
20-29	193	161.5±5.3	60.8±11.5
30-39	427	159.2±5.9	66.6±11.7
40-49	283	159.5±6.1	71.2±10.8
50+	140	156.5±6.0	69.9±11.1
Total	1188	159.5±5.9	65.9±12.1

Tablo 7. İran'ın Kent Nüfusunda Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Antropometrik Değişkenleri (Gharakhanlou vd., 2011) (*Kadınların değerlerinden önemli derecede farklı (p <0.01). Tüm değerler ortalama ± SD olarak ifade edilmiştir)

Erkek	n	Boy	Ağırlık	BMI
15-19	139	170.2±7.9	62.2±12.0	21.4±3.1
20-29	204	174.9±5.8	72.8±10.9	23.7±3.2
30-39	327	170.8±6.8	76.6±12.8	26.0±3.8
40-49	200	170.3±6.9	79.1±13.5	26.8±3.0*
50+	121	169.6±7.4	74.9±12.6	25.9±3.9*
Total	991	171.7±7.2	72.0±13.3	25.0±3.0*
Kadın				
15-19	145	160.4±5.1	57.3±9.8	21.9±3.8
20-29	193	161.5±5.3	60.8±11.5	23.4±4.3
30-39	427	159.2±5.9	66.6±11.7	26.1±4.7
40-49	283	159.5±6.1	71.2±10.8	27.7±4.3
50+	140	156.5±6.0	69.9±11.1	28.4±4.8
Total	1188	159.5±5.9	65.9±12.1	25.8±4.9

Araştırmamızın sonucuna göre BMI değeri erkeklerde 26.27 ve kadınlarda ise 26.59 olarak saptanmıştır. Dolayısıyla kadınların BMI değeri erkeklere karşın daha yüksek olduğu görünmektedir. Pourtaghi ve arkadaşları 18-30 yaş arası 12 635 İran askeri ve silahlı kuvvet personeli üzerinde 2010 yılında çalışma sonuçlarına göre ortalama BMI değeri 23.3 kg/m² olarak görülmektedir (Pourtaghi vd., 2013). Kazvin’de Mortezaee ve arkadaşlarının 2012 yılında 18-55 yaş 300 yetişkin kadın ve erkek üzerine yaptıkları bir çalışmanın sonucuna göre erkeklerde BMI değeri ortalama 24.67±3.2 ve kadınlarda 26.57±3.64 olarak saptanmıştır (Mortezaee vd., 2013). Bu araştırmadaki BMI değerleri İran Türk kadın ve erkekler üzerindeki bulgulara göre ortalama olarak daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6’da Gharakhanlou ve arkadaşlarının (2011) yılında İran genelinde, 991 erkek ve 1188 kadın 15-74 yaş üzerinde kalp-damar hastalığı sıklığına ait veriler sunulmaktadır. BMI değeri yüzde olarak erkeklerde % 49 ve kadınlarda % 53’ü aşırı kilolu olduğu saptanmıştır. Bu araştırmaya göre erkek bireylerde %10.2 ve kadınlarda %18.6’si aşırı obez oldukları saptanmıştır (Gharakhanlou vd., 2011).

Araştırmamız İran Türk kadın ve erkekler üzerindeki bulgulara göre kadınların BMI değeri erkeklerle karşılaştırdığında fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ankete göre genel olarak kadınların genelde genellikle ev kadını oldukları, dolayısıyla aktivitenin azlığı ve daha hareketsiz bir yaşam biçimi olduğu için BMI değeri yüksek olması görülmektedir. 2012-2013 yılında Lotfi ve arkadaşlarının Yazd’de 200 Diyabet Mellitus (Tip 2 diyabet) olan kişi ve 200 sağlıklı 30 yaş ve üzeri yaşlarında yaptıkları bir araştırma sonucu Tip 2 diyabetli kişilerin BME değeri 29.47 olarak saptanmıştır (Lotfi vd., 2014). Araştırmamız İran Türk kadın ve erkekler üzerindeki bulgulara göre ortalama şeker hastalığının sıklığı erkeklerde ortalama olarak %10.0 ve kadınlarda %12.5 olarak saptanmıştır. İran’da Arak ve Necefabad’da Sadeghi ve arkadaşlarının 2003 yılında bir çalışmalarına göre tansiyon hastalığı erkeklerde %15.6 ve kadınlarda %18.8 olarak saptanmıştır (Sadeghi vd., 2003). Araştırmamız İran Türk kadın ve erkekler üzerindeki bulgulara göre ortalama araştırmamız bulguları ile karşılaştırdığında kadınlarda tansiyon hastalığının Necefabad ve Sadeghi’nin bulgularından daha yüksek olduğu saptanmıştır. 2003 yılında Kermanşah’da Azizi ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırmada, hipertansiyon erkeklerde %14.1, kadınlarda ise %13.7 olarak saptanmış ve erkeklerde daha yüksek olduğu gösterilmektedir gösterilmiştir (Azizi vd., 2003). Hipertansiyon genel olarak Urumiye’de %23.4 (Mehri vd., 1995), Tebriz’de %20.82 (Fathi vd., 1999), Refsanca’da %23.2 (Behforuz vd., 2001), Tahran Lipid ve Glukoz Çalışması kadınlar

%23 ve erkekler %20 (Ghanbarian vd., 2004), Tahran 17. Bölgesinde yapılan bir araştırmada erkeklerde %29, kadınlarda %34.8 (Fakhrzadeh vd., 2003) tespit edilmiştir. Araştırmamız İran Türk kadın ve erkekler üzerindeki bulgulara göre ortalama bireylerin tansiyon durumları kadınlarda daha yaygın olduğu saptanmıştır. Diğer çalışmalar ile karşılaştırdığımızda, Tebriz'de kadınlarında tansiyon yaygın olmaktadır görülmektedir.

Genel olarak, guatr hastalığı, tansiyon, şeker hastalığı, beyin damar hastalıkları, kireçlenme kadınlarda daha yaygın olduğu saptanmıştır. Sadece kalp-damar hastalıkları erkeklerde daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum ileriki yıllarda her iki cinsiyette de ülke genelinde sağlık politikaları geliştirileceği zaman bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (2001). *Antropometri ve Ergonomi*, İnkansa Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Akın, G., Sağır, M. (2000). Kırsal Kesimde Yaşayan Erkeklerde Şişmanlığı Etkileyen Etmenler, *Mesleki Eğitim Dergisi* 2(4), 1-13, Ankara
- Azizi, A., Abbasi, M.R., Abdoli, GR. (2003). Kermaşah 15 Yaş ve Üzeri Bireylerde Hipertansyon Yaygınlığı ve Yaş, BMI, Cinsiyet ile İlişkisi. *Endokrinoloji ve Metabolizma Dergisi* 10(4): 323-329.
- Başbüyük, G. (2007). Sivas İli Farklı Sosyoekonomik Düzeye Sahip Yetişkin Bireylerde Bazı Antropolojik Özelliklerin Tespiti ve Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Behforuz, M.R., Sajjadi, M.A, Sayadi, A.R. (2001). Prevalence of hypertension; awarness, treatment and its control in over 18 year old individuals in Rafsanjan. *Journal of Rafsanjan University of Medical Sciences* 2: 85- 91.
- Cameron, N. (1986). The methods of auxological anthropometry. In: *Human Growth (Vol. 3). Methodology-Ecological, Genetic, and Nutritional Effects on Growth (2nd ed.)*, F. Falkner ve J.M. Tanner (eds.) ss. 3-46. New York: Plenum Press.
- Cameron, N., Kgamphe, J.S., Leschner K.F., Farrant, P.J. (1992). Urban-rural differences in the growth of South Africa black children. *Annals of Human Biology* 19, 23-33.
- Fakhrzadeh, H., Nouri, M., Pourebrahim, R., Ghotbi, S., Hashmat, R., Bastanhagh, M.H. (2003). Prevalence of hypertension and risk factors at 25- 64 aged in population research center, Tehran Medical University. *Iranian Journal of Diabetes & Lipid Disorder* 1: 43-9.

- Fattahi, E., Gandchilar, N. (1999). Study of hypertension in urban and rural population of Tabriz and its correlation with various factors. *Medical Journal of Tabriz University of Medical sciences and Health Services* 47: 15- 20.
- Ghanbarian, A., Majid, M., Rahmani, M., Sarrafzadeh, A., Azizi F. (2004). Distribution of blood pressure and prevalence of hypertension in Tehran adult population: Tehran Lipid and Glucose Study. *Iranian Journal of Endocrinology & Metabolism* 2004; 5 Suppl 4: S463.
- Gharakhanlou, R., Farzad, B., Alinejad, H., Steffen, L. M., Bayati, M. (2011). Tarbiat Modares University, Jalal Al Ahmad St. Tehran, Iran. S: 126-135
- Gültekin, T. (2004). Ankara'da Yaşayan Erişkin Bireylerin Vücut Bileşimi Değerleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Jelliffe, D.B. (1966). The Assessment of the Nutritional Status of the Community. *WHO Monograph* No. 53. Geneva: World Health Organization.
- Lotfi, M.H., Saadati, H., Afzali, M. (2014). Association between Anthropometric Parameters (WC, BMI, WHR) and Type 2 Diabetes in the Adult Yazd Population, Iran. ISSN: 2155-6156 *Journal of Diabetes and Metabolism* (10):1-4. <http://dx.doi.org/10.4172/2155-6156.1000444>.
- Mehri, SA., Mostafaei A, Haj Ebrahimi S. (1995). Study of the incidence of hypertension and its risk factors in urban and rural communities. *Urmia Medical Journal* 1- 2: 16- 22.
- Mirmohammadi, J., Mehrparvar, A.H., Gafari, S., Mostaghaci, M. (2011). An Assessment of the Anthropometric Data of Iranian University Students. *International Journal of Occupational Hygiene* 3(2): 85-89
- Mortezaee, K., Sabbaghziarani, F., Hassanzadeh, G.R., Alaghbandha, N., Dehbashipour, A. (2013). Anthropometric Features of Body Index in Natives of Qazvin, Iran. *Anatomical Sciences Journal* 10 (3): 166- 171.
- Pourtaghi, G., Valipour, F., Sadeghialavi, H., Lahmi, M.A. (2013). Anthropometric Characteristics of Iranian Military Personnel and their Changes over Recent Years. *International Journal of Occupational Medicine* 5(3): 115-124.
- Sadeghi, F., Mazloumi, A., Kazemi, Z. (2015) An anthropometric data bank for the Iranian working population with ethnic diversity. *Applied Ergonomics* 48. 95-103. İnan.
- Sadeghi, M., Ruhafza, H.M., Sadri, G. (2003). Tansiyon Prevalansı ve Kalp Damar Hastalıkları ile İlişkisi. *Gazvin Tıp Fakültesi Dergisi*. 26.
- Tanner, J.M., Hiernaux, J., Jarman, S. (1969). Growth and physique studies, In Weiner, J.S., and Lourie, J.A., (Eds) *In Human Biology: A Guide to Field Methods*. Blackwell Scientific, Oxford.

- Vaghefi, S.H.E., Elyasi, L., Amirian, R., Vaghefi, S.E. (2014). Anthropometric Survey of Worker Population in Bandar-Abbas. *Thrita* 3(1): e11669.İran
- van Wieringen, J.C. (1990). Implications of growth survey in social and curative pediatrics. *Anthropologischer Anzeiger* 48: 229-237.
- WHO (1998). Obesity. Preventing and managing the global epidemic. *Report of a WHO consultation on obesity*. WHO: Geneva.

GENEL HATLARIYLA RENATO ROSALDO'NUN ANTROPOLOJİSİ

Erdinç KİNEŞÇİ*

Gönderim/Received: 14 Ağustos/Aug. 2016

Kabul/Accepted: 11 Mayıs/May 2017

Öz

Postmodernizm, seksenli ve doksanlı yıllarda; felsefe, sanat, edebiyat ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yoğun olarak tartışılan bir paradigmadır. Bu çalışma bağlamında, postmodernizmin antropolojideki temsilcilerinden biri olan antropolog Renato Rosaldo'nun araştırmaları genel hatlarıyla tartışılmıştır. Yazının amacı, Rosaldo'nun eserlerindeki hangi unsurların postmodernizm tartışmaları dahilinde ele alınabileceğini ortaya koymaktır. Her şeyden önce Rosaldo, postmodern antropoloji yaklaşımı çerçevesinde, klasik antropolojinin kültürü ele alış biçimine karşı metodolojik ve epistemolojik zeminde eleştirel ve anlamaya dayalı bir yaklaşım geliştirmiştir. Rosaldo, ayrıca araştırmacının alan dışındaki ve alandaki deneyimine, en az ele alınan kültürün nitelikleri ve kültürü paylaşanların söylemleri kadar önem verilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Çalışmalarında, araştırmacının alan deneyiminin eserinde nasıl yansıtılacağına dair metodolojik tartışmalar önemli bir yer tutar. Son dönemlerinde Rosaldo, araştırmalarını özellikle küreselleşme olgusunu anlamaya yöneltmiştir.

Anahtar Kelimeler: Renato Rosaldo, Postmodernizm, Alan Deneyimi, Küreselleşme.

The Anthropology of Renato Rosaldo in General Terms

Abstract

Postmodernism has been intensively discussed after sixties in the social sciences such as philosophy, art, literature, and anthropology. This study discusses the main

---

* Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yunus Emre Yerleşkesi, 70100 Merkez/KARAMAN | erdinckinesci@kmu.edu.tr

elements of Renato Rosaldo's anthropology who can be considered as one of the most significant representatives of postmodernism in anthropology. The aim of this paper is to put forward the elements in Rosaldo's studies that can be considered within the postmodernism . First of all, Rosaldo, developed a critical perspective both on methodological and epistemological grounds against the classical anthropological way of dealing with culture within the postmodernist framework. Besides, he emphasized the need to attribute significance to the researcher's experiences both in and out of the field, just like the qualities of the culture under study and discourses of the people sharing that culture. In his writings, the methodological discussions on how the researcher should reflect his/her field experience in ones own work takes place to a great extent. In his later studies, Rosaldo moved his focus to a further understanding of the globalization process.

Key Words: Renato Rosaldo, Postmodernism, Field Experience, Globalization

Giriş

Modern çağ olarak kavramsallaştırılan “modernlik” ile modern çağı izlediği iddia edilen dönemi betimlemek için kullanılan “postmodernlik” arasında çoğu zaman net bir ayrıma gidilmektedir. Dünya ekonomisinde ve siyasetinde özellikle 70’lerin sonlarından ve 80’lerin başlarından itibaren meydana gelen kriz koşulları altındaki değişim ve dönüşümleri tanımlamak, adlandırmak hususunda “Postmodernite” yaygın olarak kullanılan tanımlamalardan biridir. Bu bağlamda; “Postmodernlik” kavramının ne olduğuna ilişkin ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel düzeylerde farklı görüşler ve tartışma çerçeveleri ortaya atılmıştır. Bu farklılıklara rağmen belirtilen görüşler arasındaki ortaklık; postmodernliğin kesin bir biçimde modernlikten farklı bir çağ değişikliği olduğudur (Çiğdem, 2000). Postmodernliği tanımlama girişimi, çabaları boyunca “tarihsel geçmiş duygusunun yitirilmesi”, “şizoid kültür”, “dışkı kültürü”, “gerçekliğin yerini imajların alması”, “simülasyonlar”, “zincirinden boşalmış göstergeler” gibi yorumlamalar karşımıza çıkar (Featherstone, 2005: 33).

Marx, Durkheim, Weber ve Simmel gibi sosyal bilimciler ve bilgi üreten filozoflar, sanatçılar ve diğer ‘profesyoneller’ tarafından tartışılıp, teorileştirilen haliyle modernlik; ortaçağı izleyen dönemi işaret eder. Bazı düşünürler için ‘modern’ sözcüğü igeleneksel toplumların karşısında konumlandırılan ve yenilik, değişim, dinamizm gibi kavramlarla ifade edilen toplumlara işaret etmektedir (Black, 1986; Haferkamp ve Smelser, 1992; Lenski, 2005). Modernleşme ile birlikte akıl hem bilginin hem de toplumdaki ilerlemenin kaynağı olarak görüşmüştür. Estetik alanındaki modernlik ise; Best ve Kellner’ın (1998: 18-19) *Postmodern Teori* adlı literatürde önemli bir yer tutan eserinde; endüstrileşme ve rasyonelleşmenin

yabancılaştırıcı boyutlarına karşı ayaklanmaya geçen, kültürü dönüştürücü ve yaratıcı öz-gerçekleştirimi sanatta bulmaya çalışan avangard, modernist hareketler ve bohem alt kültürler içerisinde ortaya çıkmıştır. Modernlik, gündelik hayatta modern sanatın, tüketim toplumunun ürünleri, yeni iletişim teknolojilerinin ve yeni ulaşım ve iletişim tarzları yoluyla girmiştir. Bu farklılaşma ve değişim modernlik olarak kavranmıştır. Modernlik hepsi, bir arada modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, endüstrileşme, kültürel farklılaşma, metalaşma, kentleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme süreçlerini anlatan bir terim niteliğindedir. Modernlik, bu sıralanan olumsuzluklarının dışında, kapitalist sanayileşmenin baskısı altında, köylüler, proleterler ve zanaatkârlardan başlayarak kadınların ve diğer cinsel azınlıkların kamusal alanda dışlanmasına ve emperyalist sömürgeleştiriminin katliamlarına kadar uzanan ve kurbanları açısından pek fazla dile getirilmeyen bir ıstırap ve felaket de üretmiştir. Modernitenin aynı zamanda kendi tahakküm ve denetim tarzlarını meşrulaştıran bir dizi disipliner kurum, pratik ve söylem ürettiğini de belirtmek gerekmektedir.

Postmodernizm kavramı, 1960'lı yıllarda, Amerikalı soyut ekspresyonizm içerisinde adı anılan Robert Rauschenberg'in resimlerindeki kolajların başlamasıyla plastik sanatlarda anılmaya başlanmıştır. 1934'de İspanyol dili şairleri antolojisi içerisinde "postmodernismo" adıyla bahsedilen bir akım olarak yer almaktaydı. Toynbee'nin tarihçiliği modernizmin yerine postmodernizmin geldiği iddialarını da taşımaktadır (Huysen, 2000: 209; Akay, 2005: 7). Sosyal teori alanında, modernlik söylemlerinin yanında, 1970'li yılların sonundan itibaren yeni postmodern toplumsal teoriler sahneye çıkmaya başlamıştır ve bu dönemde, farklı postmodern söylemler teoriler ve perspektifler kendini gösterir. Bu dönemin düşünürleri günümüz "yüksek teknoloji medya" toplumu içerisinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin yeni bir "postmodern toplum" kurmakta olduğunu ve postmodern toplumun savunucuları da postmodernlik çağının yeni kavram ve teorileri gerektiren yeni bir tarihsel çağı, yeni bir toplumsal-kültürel formasyonu oluşturduğunu ileri sürerler. Postmodern söylemler aynı zamanda teori alanında da ortaya çıkarlar. Modern teorinin evrenselci, totalleştiricisi boyutlara eleştirel yaklaşımlarla birlikte postmodern bir kopuşun varlığından söz edilir (Best ve Kellner, 1998: 25-32; Featherstone, 2005: 28) . Postmodern teori, teorinin gerçekliği yansıttığı yollu modern inancın ve temsilin eleştirini yaparak teorilerin kendi nesnelere üzerine en iyi ihtimalle kısmi perspektifler sunduğunu ve dünyaya ilişkin tüm bilişsel temsillerin tarihin ve dilin dolayımından geçtiğini savunan "perspektifçi" ve "görelilikçi" konumlara yerleşir. Baudrillard ve Lyotard bu gelişmeleri yeni enformasyon, bilgi ve teknoloji biçimleri çerçevesinde yorumlamışlardır.

Baudrillard (2014), yeni toplum, kültür, deneyim ve öznelik biçimleri yaratan radikal semiurgy'nin "simulasyonlar ve simulacrlar" ürettiği bir postmodern toplum betimlemesi yapmıştır. Bugünkü anlamda asıl tartışmanın Jean-François Lyotard 'ın Postmodern durum adlı kitabıyla başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Postmodern kavramının yoğun olarak, sosyal bilimlerde tartışılmaya başlandığı süreç; Lyotard'ın 1979 yılında yazmış olduğu ve Postmodernite olgusunun kuramsallaştırılmaya çalışıldığı *Postmodern Durum* eseri ile başlamaktadır. Bu eserde Lyotard (1992: 6) genel hatları, görünümüyle "postmodern durumu" sanayi sonrası toplumlarında bilginin statüsünde meydana gelen değişme ve belirleyici özellik olarak meta anlatıların ortadan kalkarak, açıklayıcılık ve meşruiyet güçlerini yitirmek olarak ele alır. Lyotard, bu eserde ideolojilerin ve üst-söylemlerin sonuna geldiği iddiası içerisindedir. Marksizmin, Hıristiyanlığın ve Aydınlanma gibi insanlığın kurtuluşu üzerine kurulu olan söylemlerin meşruluk krizinden söz edilmektedir. Bu dönemden itibaren, dünyada meydana gelen değişim ve dönüşümleri tanımlamak, adlandırmak hususunda "postmodernite" yaygın olarak kullanılan bir tanımlama haline gelmiştir (Çiğdem, 2000). Postmodernlik, kavramının ne olduğuna ilişkin farklı görüşler ortaya atılmıştır. Postmodernite, muzaffer bir pozitif bilimin kesinliklerinden genelleştirilmiş bir belirsizliğe geçişi karakterize etmektedir. Postmoderniteden bahsedenlerin tümü günümüz dünyasının ağır bir bunalımdan geçmekte olduğu saptamasını yapmışlardır. Postmodernite, Bilimsel alan dâhil olmak üzere tüm kesinliklerin geçerliliklerini kaybettikleri bir dönem niteliğindedir.

Postmodernite aynı zamanda; Aydınlanma dönemiyle kurulan insanın akılcı olduğu, evrensel bir sosyolojik anlayış¹ ve buna paralel olarak düz çizgisel ilerlemeye duyulan inançtan ayrılmayı ifade eder. Lyotard "modernitenin büyük umutlarının sona erdiğine ve geçmişin totalleştirici toplumsal teorilerini ve devrimci siyasetini sürdürmenin olanaksızlığına işaret eden bir 'postmodern durum' tasviri' çizer (Best ve Kellner, 1998: 368). Bu çerçevede; postmodernite derken anlaşılması gereken Aydınlanma felsefesinin kurduğu ve biçimlendirdiği "klasik hakikat, akıl, kimlik ve nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvurabileceği tekil çerçevelerden, büyük anlatılardan

---

¹ Bu anlayışta bilgiye yönelik olan farklı ve homojen olmayan, evrensellik iddiasını taşıyan fikir ve görüşler postmodern bakış açısına göre kabul edilir. Giddens *Modernliğin Sonuçları* adlı kitabında, böylelikle evrensellik iddiasını taşıyan bilim faaliyetinin kendisi de ayrıcalıklı konumunu yitirmiştir (Giddens, 2010: 15).

ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir düşünce biçiminin boyutlandırılmasıdır (Eagleton, 2015: 9).

Postmodernite tartışmalarında önemli bir yer işgal eden Bauman'ın (1996) etkili ve toparlayıcı ifadesiyle “postmodernite”; modernitenin öz düşünümSELLİĞİDİR. Bir diğer deyişle, postmodernizm olarak adlandırılan şey yeni bir eleştiri, tartışma yumağından ve bir refleksiyondan oluşmaktadır. Temelde bu refleksiyon, modernizm adı verilen derin dönüşümler sürecinin merkezinde durulan ve bir proje olarak başarısızlığa uğradığı düşünülen meta(üst)-anlatılarına reddiye ve modernitenin evrensellik söylemine ve teklik söylemine karşı yürütülen yoğun eleştirilere karşılık gelir. Yani modernitenin kendi başarı, getirilerinin ve sonuçlarının yeniden üzerinden geçilerek düşünülmesi, gözden geçirilmesi “homojenlik” ve “monolitenin” yerinin “farklılık” ve “çokluk”un, çoğunluk”un ; “kesinlik”, “belirlilik”, “öngörülebilirlik”in yerinin ise “bulanıklık”, “belirsizlik” ve “ her şeyin olabilecek” ine bıraktığı bir durumu ifade etmektedir.

Alanımız olan antropoloji açısından konuya yaklaştığımızda, akıl temelinde ilerlemeye dayalı ve bağlı olan modernizmin kuramsal yönelişleri “farklılığı” görmezden gelerek ya da bastırarak tekili tümele feda ve kurban etmektedir. Böyle bir duruş araçsal aklın ve ilerleme tasarımlarının geçersiz sayıldığı antropolojinin başat ilgi odağı olan toplumları anlamakta Özbudun ve diğerlerinin belirtmiş oldukları üzere güçlük çeker (2007: 378-379). Buna göre; rasyonel temelde kendini var ettiği iddiasındaki modern söylem içerisinde “öteki” olmak bir kurgusalılık, modern öznenin kendini doğrulamasına ve meşrulaşmasına olanak tanıyan bir aracı konumunun ötekisinde yer alamamaktadır. Böyle bir söylem kendi ontolojisi ve epistemolojisi çerçevesinde ırkçı ve sömürgeci, bir yapıyla ifşa edilebilir. Bu söylemin bir ürünü olan modern bilimin bizatihi kendisi de nihayetinde “etno-bilim” dir (Özbudun vd., 2007: 378-379). Evrensellik iddiasındaki bu bilimsel söylem bir yetke söyleminin dışında derin bir anlama sahip değildir. Böyle bir durumda “öteki”nin bilgi dağarcığını ihtiva eden “yerel bilgi” en az “modern batı bilimi” kadar meşru ve geçerlilik iddiası ve savunusunda bulunmasında herhangi bir engel yoktur (Özbudun vd., 2007: 378-379).

Postmodern antropoloji her türlü, modern antropolojik hakikati ve kuramı reddetme eğilimi ndedir. Postmodern yönelimli antropoloji, antropolojik hakikatin bir kurgudan ibaret olduğunu belirterek bunun sürekli olarak oluşturulduğunu iddia eder. Hakikat arayışı ve kuramdan vazgeçmek, aynı zamanda otoriteden vazgeçmek manasını taşımaktadır. Ne ki, “antropolojik metnin hakikati” J. Clifford’un (1986: 2-3) belirttiğine göre; yazarın irade ve niyetine bağlı olmaktan ziyade “okurun yaratıcı faaliyetine”

bağlıdır. Şunu elzemle belirtmek gerekir ki; antropolojide, hakikatin reddi savunusu çerçevesinde şekillenen postmodernite düşüncesine sahip olan antropologların, söylemlerinin, içerikten yoksun olduğu anlamına gelmez. Postmodern antropoloji, yoruma, deneyime, diyaloga, çoksesliliğe dayanacak bir antropoloji ufkuna sahiptir. Ötekine karşı duyarlılık, ötekiyle kurulan bir diyalogdur. Bu, antropolojideki ve sosyal teorideki, diyalogik yaklaşım olarak kendini ifadelendirir. Bu yaklaşımın temelinde, ötekini dinlemek ve ötekiyle konuşmak, onunla müzakere etmek yer alır. Anlamın, değer, aklın ve yetkenin sorgulandığı, reddedildiği postmodern tartışmalar, bağlamında her türlü nedensellik yerini biçim çeşitliliği sergileyen, bağlantılara, tarihteki süreksizlik ve farklılıkların, tekillerin vurgulanması genel eğilimlerine bırakır (Özbudun vd., 2007). Bu yeni etnografik yaklaşım Altuntek'in de vurguladığı gibi, "gelenekse etnografyada 'gözlenen'e odaklanmış bakışlar, 'gözleyen'e çevrilir ve öteki halkların kültürlerini temsil eden etnografların kimliği (ırkı, milliyeti, politik duruşu vb.), incelediği toplumla ilişkiler, yazdığı metinler irdelenip ,sorgulanır" (2009: 134).

Postmodern düşüncede merkezileşmiş toplumsal ve kültürel normlara karşıtlık ve bu normların yıkılması talebi sıklıkla dile getirilir. Bilginin gizemselleştirilmesinin önüne geçilmesi, iktidar biçimlerine vurgularda bulunulması, dilin sabit olduğu varsayılan "doğallaşmış" kurgusunun sökülmesi, değiştirilmesi, farklılaştırılması talebi, bu düşüncede sıklıkla dile getirilir. Bu bağlamda, postmodern düşünce; toplumsal-siyasal iktidara karşı azınlık etnik hareketleri, yerli hareketleri, erkek egemen temelli cinsiyet rejimlerine karşı feminist harekete, cinsel yönelim hareketleri, sınıf hareketlerine, yerli hareketlerine belirli merkezde konumlanmış normların altüst edilmesi temelinde destek verilir. Artan rasyonelliğin, akılsallığın özgürlüğü arttıracığı ön kabulü ve akıl ile özgürlük arasında olduğu varsayılan muazzam içsel bağ inancı postmodern tartışmalarında yerini nedensel ilişkilere dayanarak akıl yürüten öznenin varlığının "kurmaca" olduğunun düşünülmesine bırakmıştır. Tutarlı, bütüncül, akıl sahibi, erkek, beyaz, kendi-bilince modern özne postmodernitede merkezsiz, parçalı ve heterojen özneyle mübadele edilmektedir.

Post modern antropolojinin " bütüncü" bir kuram olmaması, Eagleton (2004)'ın ifadesiyle "kuramdan sonra" ki bir dönemi ve bir durumu ifade etmesiyle birlikte, postmodern antropolojinin bir takım yönelim ve niteliklerinden bahsetmemiz olası görünmektedir. Postmodernite, en temelde ve bariz bir şekilde, evrensel ya da bütüncül söylemlere yönelik derin bir güvensizlik çerçevesinde açıklanır veya özetlenir. Belirsizlik beraberinde çok parçalılığı da getirmekte, onu peşinden sürüklemektedir.

Şayet postmodern antropoloji diye bir şeyden söz edilebiliyorsa, onun en önemli temsilcilerinden biri olarak da Renato Rosaldo görülmektedir. Bu çalışma kapsamında da Renato Rosaldo'nun antropolojik çalışmaları gözden geçirilecek ve eserlerindeki hangi tartışmaların postmodernizm çatısı altında ele alınabileceği tartışılacaktır.

Renato Rosaldo'nun Kısa Özgeçmişi²

Yakın dönem ve günümüz antropolojisinin önemli figürlerinden biri olan; Renato Rosaldo'nun, antropoloji yolculuğu ve bu yolculuk içerisindeki durakları heyecan vericidir. Rosaldo'nun, kısa olarak hayat hikâyesinden bahsederseniz; Renato Rosaldo, 1941 Birleşik devletler doğumludur. Annesi Amerika Birleşik Devletleri, babası ise Meksika kökenlidir. Annesinin ve babasının farklı dilsel ve kültürel miraslardan gelmeleri vesilesiyle Renato Rosaldo, çocukluk dönemlerinden itibaren hem İngilizce hem de İspanyolca dilleri ile birlikte büyümüştür. Her iki dile ve her iki kültürel mirasa da hâkim olmuştur. İspanyolcayla olan bağlantısı ve ailesel kökenlerinin bir ucunun Meksika'ya uzanması, ilerideki çalışma alanlarında da belirleyici olmuştur. Zira Rosaldo'nun görüleceği üzere; ilgi ve çalışma alanlarından birini de, Latin Çalışmaları oluşturacaktır. Rosaldo'nun antropolog kimliğinin yanı sıra şair kimliğinin de bulunduğunu belirtmek bir şeyleri eksik bırakmış oluruz. Rosaldo, 1971'de Harvard Üniversitesi'nde doktorasını almıştır. Doktorasını aldıktan sonra şu an hala çalışmalarını yürüttüğü Stanford Üniversitesi'ndeki görevini başlamıştır. Rosaldo şu an, Stanford Üniversitesi'ndeki Antropoloji bölümü, Sosyal ve Kültürel Analiz anabilim dalındaki fahri profesörlük ile Latin Sosyal ve Kültürel Analiz Çalışmaları'nın direktörlüğü görevlerinin yanı sıra, New York Üniversitesi'nde ve New York İnsan Bilimleri Enstitüsünde de dersler vermektedir. Renato Rosaldo'nun, Amerikan Bilimler ve Sanatlar Akademisine üyeliği bulunmaktadır. Renato Rosaldo, kendisi gibi, antropolojide derin ve önemli etkilerde bulunmuş olan daha sonra kısaca değineceğimiz, Michelle Rosaldo (1944–1981) ile ilk evliliğini gerçekleştirmiştir. Rosaldo'nun ilgi ve araştırma alanlarına göz atılırsa; sosyo-kültürel antropoloji, tarih, toplum; Güneydoğu Asya Adaları, Birleşik Devletlerdeki Latin Amerikalılar ve Latin Amerika konuları ve alanları üzerinde yoğunlaşarak çalışmalar ortaya koyduğu görülmektedir.

---

² Renato Rosaldo'nun özgeçmişiyle ve yayınlarıyla ilgili bilgiler <http://as.nyu.edu/object/RenatoRosaldo.html> sayfasından derlenmiştir (son erişim tarihi, 23.05.2014)

Entelektüel Kökenleri

Rosaldo, yorumcu paradigmanın bir diğer deyişle, hermeneutik çerçevesinde temellenen sosyal bilim anlayışının antropolojideki en başat temsilcilerinden biri olan Clifford Geertz'in etkisiyle şekillenen ve edebiyata olan yoğun ilgisinin de buna eklenildiği bir yaklaşıma sahiptir. Amerikan postmodern antropolojisi ile edebiyat çalışmaları arasındaki bağlantının çok sıkı olduğu öne sürülmektedir. (Eriksen ve Nielsen, 2010: 228-29). Her ikisi de çağdaş Fransız post yapısalcı felsefesinden ilham alıyorlardı. Geertzci yorumsamacılığa gömülmüş genç antropologlar, kültürleri metinler olarak görmeye eğilimliydi. Geertz ile uyumsuzlukları, esasen antropolog ile kaynak kişi arasındaki özne-nesne ilişkisini sorunsallaştırmaları ve kültürleri ("kültürel metinleri") tümleşik bütünlükler olarak görmemekle ilgiliydi³. Geertz burada anahtar bir figürdür. Geertz'in antropolojideki fikirleriyle *Writing Culture*'da savunulan radikal yapı çözümçülük projesi arasında dikkate değer bir süreklilik mevcuttu.

Postmodern bir antropolojiden bahsedebilmemiz mümkünse eğer; onun birtakım karakteristiklerini, niteliklerini; *Writing Culture (Kültürü Yazmak)* (1986) adlı derleme kitapta yer alan makaleler üzerinden yorumlayabiliriz. Buna göre, antropoloji yazınında antropologun iktidarı, bilgiyi ve eylemi sorunsal bir hale getirmektedir. Ne ki, bu ele alınan kültürün başat ve merkezi bir biçimde kendine yazında yer bulması kendi anlatısının antropologun anlatısından daha önemli bir konumda olduğunu savlamak değildir. Bu nedenle onun da bir iktidar ve tekel kurarak kendi söylemlerini dikte ettirecek bir durumunun vuku bulması halini bir onama söz konusu olamaz. Ne soğuk, mesafeli, duygulardan yalıtılmış nesnellik iddiasında pozitivist yaklaşım ne de yerlinin içinden çıktığı kültürü sadece ve yegâne kendisinin anlatısıyla gerçeklik kazanabileceği savlarının ikisinin de değillenmesinin sağlanması ile mümkün görünmektedir. Bahsi geçen eserin yanı sıra kitapta yer almayan,ama bu temelde gelişen çalışmalardan biri olarak görebileceğimiz, Abu-Lughod'un "Writing Against Culture (Kültüre

³ Renato Rosaldo, bu doğrultuda "Bütün yorumlamaların geçici olduğunu" söyler; onlar belirli şeyleri bilmek ve başkalarını bilmemek amacıyla konumlandırılmış özneler tarafından oluşturulmuştur. Bilgi sahibi, hassas, akıcı, olunduğunda bile ve yabancı kültürel bir dünyada kolaylıkla hareket edebilmeye muktedir, iyi okuyucular sınırlara sahiptir ve onların analizleri her zaman tamamlanmamıştır. Bir başka deyişle, herhangi bir anlayış bizim —Ben yanı sıra (birlikte) sen— okuduğumuz sınırlı, kısmi ve değiştirilebilir metinler çerçevesinde vardır, çünkü bizim yorumlamalarımız (okuyucu insanlar olarak) bizim tecrübelerimizde ve bize söyleyen kelimelerde köklenmiştir (http://www.haverford.edu/engl/engl277b/Contexts/how_to_read.htm, son erişim tarihi: 15.04.2014)

Karşı Yazı” adını taşıyan önemli makalesinde benzeri tartışmalar yürütülmektedir. İlgili makalede; Abu-Lughod’a göre; kültür dediğimiz şey; tutarlılık, zamansızlık ve ayrıklık, tarafından gölgeleniyorsa feministler ve yarımalar (bu kavramdan, antropologun kastettiği; göçmenlik, yurt dışı eğitim ya da soy gibi nedenlerden dolayı ulusal veya kültürel kimliklerinin karışmış insanlardır) olarak ortaya çıkan "ötekilik" ve “farklılık” yaratan bir temel antropolojik bir güç ilişkisi olma eğilimini fark edilebilir. “O zaman belki de antropologlar kültüre karşı yazma stratejilerini dikkate almalıydılar” (Abu-Lughod, 1991: 147). Abu-Lughod bu bağlamda; antropologların kendi metinlerinin "dünyayı değiştirmek için güçleriyle ilgili abartılı umutları olmaksızın uyarısında bulunarak, yazıları gerçekleştirmeleri gereğinden bahseder (Abu-Lughod, 1991: 138). Bunu yapmak için birtakım stratejiler belirler. Bunlar sırasıyla; pratiğe ve söyleme odaklanma, antropologun ve aralarında çalışma yürüttüğü insanların ekonomik, politik ve tarihsel ilişkisine odaklanmak ve farklı etnografilerin detaylı yazılar şeklinde belirtilir (Abu-Lughod, 1991: 149-157).

Bu doğrultuda Rosaldo’nun tavrı; hem antropologun hem de yerlinin etnografik anlatıda dominant bir role bürünmesinin önüne geçmek ve alanlar üzerinde hem antropologun hem de yerlinin, kendi iktidarlarının tesisinin karşısında yer almasıdır. Ayrıca Rosaldo’nun anlayışı “konumlanmış özne” mefhumuna dikkati çeker. Rosaldo’nun bu tutumu bizleri post yapısalılık alanındaki tartışmalara taşımaktadır.

Burada M. Foucault’un ve J. Derrida’nın post yapısalıcı tutumları ve eleştirileri diğer sosyal teori alanındaki tartışmaları etkilediği ve belirli bir dönemden sonra belirlediği, apriori bilgileri alt üst etmeleri sebepleriyle taşıdıkları önemi antropoloji alanındaki tartışmalara ve çalışmalara Rosaldo bağlamında da, taşımamız mümkündür.80’li yılların akademiyasındaki, krizler ve altüst oluşlar, post yapısalıcı ve postmodern tartışmaların su yüzüne çıkıp yoğun bir izleyici ve takipçi kitlesini oluşturmasını sağlamıştır. Rosaldo’nun antropolojisi içerisinde özetlenebilen bu değişim, farklılaşım ve eleştirel sürecin izlerini gözden kaçırabilmek pek olanaklı değildir. Foucault’nun (2015a; 2015b; 2015c) iktidar, bilgi ve söylem konusunda ortaya koydukları antropolojide bilimin, bilginin ve antropologlar tarafından üretilen araştırma faaliyetlerinin yanı sıra, onlar tarafından üretilen yazının varlığının da ciddi olarak sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Foucault’nun iktidar söylemi temelinde söyledikleri makalenin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir biçimde tartışılacağı üzere, Renato Rosaldo gibi postmodern antropolojinin öncü isimlerinden biri üzerinde derin etkilerde bulunmuştur. Foucault’nun çalışmalarında, iktidar sahip olunan bir şey olarak değil yaşanan bir durum olarak ifadelendirilir (Foucault, 2011: 58). İktidar,

Foucault açısından sistemi kontrol ve yönlendirme fikir ve yetileriyle anlam kazanması nedeniyle bilgi ile dolayimsız bir bağlantı içerisindedir (Foucault, 2007: 49). Yaşamların dokusuna, kılcallarına işleyen iktidar, uygulanışa katılan her bir bireyi, her “özneyi” biçimlendirir. Rasyonalizmin akli, var olabilmek için kendisine karşıtı farklı ve başka olarak tanımlayıp dışladıklarını, baskı ve tahakküm altına aldıklarını tanımlamak ve yaratmak onlara “deli”, “suçlu”, “sapkın” gibi kategoriler altında toplaması gerekmektedir. Foucault’nun sosyalliğe bakışı, bu nedenle temel bir şekilde iktidarla ilintilidir. Bu çerçevede şekillenir. Ona göre, iktidar tarafından yönlendirilmiş bilginin normları ve söylemler, beden üzerinde güç denemesi yaparak kendi varlıklarını tesis ederler. Bu söylemler, bizi inşa ederler yani, ne olduğumuzu ve ne düşündüğümüzü belirlerler, birer özne olarak kurarlar. Çünkü olaylara ve fenomenlere anlam kazandırmak için onların bizlere baskın olarak sunduğu kelime dağarcığını kullanırız.⁴ Bu söylemler kimliklerimizi kurar ve davranışımızı inşa eder. Yani kişiler olarak kim olduğumuzu tanımlar ve hayatlarımızı yaşadığımız gibi, yaşarız. Çünkü pratiklerimiz, onların belirlediği şeylerden etkilenir. Foucault’a göre, söylemlerin yaşama biçimlerini baskı altına almadığını, yadsımadığını ya da engel olmadığını anlamak önemlidir. İktidarın önemli bir özelliği de üretkenliğidir. İktidar, olanaklı eylemler üzerinde işleyen bir eylemler kümesidir: eyleyen öznelerin davranışlarının kaydolduğu olanaklar alanı üzerinde yer alır: kışkırtır, teşvik eder, baştan çıkarır, kolaylaştırır veya zorlaştırır, genişletir ya da sınırlar (Foucault, 2005: 74).

Rosaldo’nu etkilendiği bir diğer post yapısalcı düşünür olarak, Derrida’nın, Batı düşünce geleneği ile olan hesaplaşmasını açarsak; Derrida (2010: 9-13), batı felsefe geleneğinin logosantrizm (söz merkezcilik)’ den muzdarip olduğunu belirtir. logosantrizm, Batı düşüncesinin, hakikati, bilincin öz-mevcudiyetinin, varlığının dolayimsız bir ifadesi olarak anlaşılan ses ya da söz(logos)le birleştirme yönünde yaygın bir eğilim bulunmaktadır. Logosantrizm, söz merkezcilik, ses merkezcilik konuşmayı, yazıya kıyasla daha saydam bir düşünce ya da anlam ortamı olarak görür. Ses, bilincin dolayimsızlığına ve öz-mevcudiyetine daha yakın olduğu varsayılır. Konuşma sırasında bir insan, kendini ortaya koyan ses ve anlamın hemen gerçekleşmesi süreci yaşayabilir. Sözün, logosun, öznenin yüceltimi (kutsanması) olarak Batı metafiziğinde aşkın bir gösterilene duyulan inancı söz/yazı karşıtlığını ters yüz ederek yıkmaya çalışan Derrida’ya göre, genel

⁴ Foucault, dile ayrı bir vurguda bulunur. Foucault’a göre, dilimiz bize neyi izin verirse, biz onu bilir ya da görürüz. Çünkü dil dışındaki gerçekliği asla kavrayamaz veya bilemeyiz. Dil dışında hiçbir şey olamaz... Farklı toplumlar ve farklı tarihi dönemlerin farklı dilleri ve bu nedenle de farklı gerçeklikleri vardır (Foucault, 2011: 46)

olarak hakikatin kökenini hep logos'a atfetmiş olan metafizik tarihi, her zaman yazının aşağılanması ve "dolun" sözün dışına itilmesi olmuştur (Derrida, 2010: 10). Batı felsefesinin değişmez temel arayışındaki "hakikat" tasarımını "différance", "iz", "erteleme" "saçılma" gibi kavramlarla yapı sökülmesine uğratmaya çalışan Derrida'nın kendi felsefesi açısından différance kavramı önem taşır."Différance" kelimesi, Fransızca'da, différer fiilinden köken alan ve iki anlama sahip bir isimdir. Bu anlamlardan biri, farklı kılmak diğeri ise ertelemek anlamlarına gelmektedir. Derrida kelime içerisinde yer ala e harfini a'ya dönüştürerek her iki anlamın muhafaza edilmesini amaçlamıştır. Böylece, différance kelimesi hem erteleme hem de farklı kılma anlamını bir arada taşımıştır. Bu doğrultuda filozof bu kavramın kendi anlayışı için önemiyle ilgili şunları yazar: "...Différance düşüncesinin sorgulayacağı şey, varlığın buradalık ve var olmaklık belirlenimidir" (Derrida, 1999: 58). Aynı zamanda, "Différance" kendini hiçbir zaman buradaki olarak tanımlanmakla sınırlandırılmaz. Yitip giden, görünmez olan, burada olmayan, farklı olan bu kavramın ışığında değerlendirilir. Bu da postmodern antropoloji açısından değerli bir kaynak gibi durmaktadır.

Daha önce andığımız üzere, antropolojideki ilk postmodern metin olarak kabul edilen, James Clifford'un editörlüğünü yaptığı *Writing Culture, The Politics and Poetics of Ethnography* (Kültürü Yazmak, Etnografinin Poetikası ve Politikası - 1986)'de yazarlar Özbudun ve diğerlerinin de belirttikleri gibi, ortak tema olarak, antropolojik söylem içinde yazınsal yöntemlerin irdelenmesi bağlamında bir araya gelmişlerdir (2007: 369-70). Bu derleme eserde yer alan makalelerden bir kısmında, etnografik araştırma sürecinde etnografin odağını, merkezini oluşturduğu iktidar ilişkileri incelenmektedir. Renato Rosaldo'nun ilgili makalesi bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Yazarların uzlaşım içerisinde buldukları bir diğer konu ise, her birinin etnografik anlatıların her şeyden önce birer "yazı" olduğu savından hareket etmeleridir. James Clifford (1986: 3-4), *Writing Culture*'a yazdığı önsözde Rosaldo'nun da tartıştığı ve akademik gündemini oluşturduğu, bir konuyu anlatmaktadır. Bu metinde, Clifford tarafından, kültürün bütünlüğü ve etnografinin temsil iddialarına sert eleştiriler getirmektedir ve nihayetinde onun bir "yazın" olarak ele alınmasının altını çizerek Rosaldo'nun antropolojideki yaklaşımı açısından önem arz eden bu ifadeler şöyledir:

İşe katılımcı gözlem ya da (yoruma elverişli) kültürel metinlerle değil, yazmayla, metinlerin imaliyle başlıyoruz. Yazma artık marjinal, okült bir boyut olmaktan çıkmış, antropologlardan hem alanda, hem de sonrasında yaptıklarının merkezine yerleşmiştir. Yakın

zaman öncesine kadar betimlenmeyişi ya da ciddi biçimde tartışılmayışı olgusu, temsilin saydamlığı ve deneyimin dolayımsızlığını savlayan bir ideolojinin ısrarlığını vurgular.(...)Burada derlenen denemeler, bu ideolojinin parçalanıp dağıldığını öne sürmektedir. Kültürün ciddi biçimde tartışılan izge ve temsillerden oluştuğu görüşündedirler; şiirsel ile siyasalın birbirinden ayırt edilemeyeceğini, bilimin tarihsel ve dilsel süreçlerin üzerinde değil, içerisinde olduğunu varsayarlar. Akademik ve yazınsal türlerin iç içe geçtiğini ve kültürel betimlemeleri yazmanın özde deneysel ve etik olduğunu kabul ederler. Metin imali ve retorik üzerine odaklanışları, kültürel anlatıların inşa edilmiş, yapay doğasını vurgulamaya yarar. Yetkinin aşırı saydam tarzlarını berhava edip, etnografinin tarihsel yüklemine, her zaman kültürlerin temsiline değil, icadına mahkûm olduğuna dikkat çekerler.

Clifford'un belirttiğine göre (1986: 17), antropolojinin yazınsallığı, salt bir "uslup" sorunu değildir. Yazınsal süreç-eğretileme, biçimleme, anlatı-kültürel görüngülerin kaydedilişini ve okunuşunu etkilemektedir. Ve yine, etnografiyi bir tür "şiir" olarak kabul etmek, Clifford'a göre onun nesnellliğini dışlamamaktadır. Bu noktada Rosaldo'da da, bunun tezahürünü de gözlemlememiz mümkündür. Rosaldo aynı zamanda şair olması vesilesiyle de antropoloji ile şiirin birbirinden apayrı, birbirinden soyut ve ilgisiz alanlar olduğu yolundaki yargıları defedip antropolojiden şiire giden bir yol olduğunu savlar. Onun şiir anlayışı ve şiirleri etnografyadan beslenen bir şiir biçiminde karşımıza çıkmaktadır. O bu anlayışını "antropoeta", olarak adlandırmaktadır. Şiirlerini okuduğunuz da etnografik deneyimleri şiirlerindeki satırlarında karşımıza çıkar. Örneğin Victor Turner'ın kavramsallaştırmasında büyük katkılarda bulunduğu "geçiş ritleri" Rosaldo'nun dizelerinde farklı anlam, bağlam ve okumalarla, karşımıza çıkar. Şiir ve antropolojiye dair şunları söyler⁵:

Ve düşünüyorum da şiirde oldukça erken farkına vardım ki- Ben büyük, ağır sonuçlar yazarı değilim ve ben antropolojideki şu ya da bu biçimde alaycı, sökülebilir sonuçlarla ilgili de konuşmuştum. Şiir yazma sanatında bir sonucunuzun olmadığını keşfettim. Yani, Bu benim söylediğim şey doğru mu? Bunu yapamazsınız. Bu mitik gazetecilik gibi değildir... Sanırım genel iddia

⁵ (http://www.stanford.edu/group/howiwrite/Transcripts/Rosaldo_transcript.html, son erişim tarihi: 26.05.2014)

şudur ki; eğer okuyucu onu hala kazanmamışsa çok geçtir, bir sonuca ihtiyacınız yoktur. Ancak bence diğer yandan çok somut imajlar, örnekler, olaylar üzerine düşünmek bir soyut bir dalga boyuyla hareket eden düşünceye göre bu çok basit bir süreçtir. Bu anlamda bana göre bu etnografi yapmaya, kültürel antropoloji yapmaya çok benzerdir. Ve sanırım bir şiirde ama aynı zamanda kültürel antropolojide, sanırım antropoloji yaptığımızda bazı yerleri okuyucunun hiç ya da uzun bir zaman yaşamadığını varsaydığınız tarif ettiğinizde, tasvir ettiğinizde yapmaya çalıştığımız şeylerden biri de okur için çekici ve sürükleyici bir hale gelmesi maksadıyla bir mevcudiyet, bir şimdilik yaratmaktır.

Renato Rosaldo Antropolojisi

Renato Rosaldo, antropoloji kariyerinin ilk çalışmalarının önemli bir kısmını, o dönemdeki eşi olan Michelle Rosaldo ile birlikte gerçekleştirmiştir. Michelle Rosaldo kendi kuşağının ve antropoloji tarihinin önemli isimlerinden biridir. Michelle Zimbalist Rosaldo, (1944, New York - 1981, Filipinler), Antropoloji alanında, sosyal, linguistik, ve psikolojik antropolog olarak çalışmaktaydı. Michelle Rosaldo'nun antropolojideki önemli başarılarından biri Filipinlerde yaşayan İlingot topluluğu üzerine ünlü çalışmalarını gerçekleştirmesidir. Bunun yanında, Michelle Rosaldo'nun, kadın çalışmalarında ve toplumsal cinsiyetin antropolojisi alanlarda öncülük rolü de bulunmaktadır. 1974 kendisinin editörlüğünde feminist antropoloji açısından önemli bir derleme olan "Woman, Culture, Society: A Theoretical Overview": (Kadın, Kültür ve Toplum: Teorik bir Bakış) eserinde kadını ikincil kılan cinsel eşitsizliğin evrenselliğini ve bu evrenselliğin altında kadının yeniden üretimdeki rolünün yattığını varsayarak bu ilişkinin hiçbir biçimde biyolojik determinizme dayandırılmayacağını ileri sürmüştür.

Michelle Rosaldo ve Renato Rosaldo ile birlikte tez çalışmaları için gerekli olan alan çalışmasını Filipinler'in kuzey Luzon bölgesinin yüksek tepeliklerinde yaşayan İlongot topluluğu ile birlikte, 1967-1969 arasında gerçekleştirmişlerdir. İlongotlar'ı ele alarak, o kültürün farklı boyutları üzerinde çalışmışlardır ve akademik yazına bu kültür grubuyla ilgili eserler sunmuşlardır. Michelle' nin araştırması İlongotlar'ın duygu tasarımları, anlayışları (etno-psikolojik bir inceleme olarak, yerel veya başka bir deyişle halk zihninin tasavvurlarının çalışılması), odaklanmaktaydı. Buna karşılık Renato Rosaldo, yaptığı araştırmanın gerçekleştiği sıralarda ortadan kalkan,

neredeysse yok olan İlongot “Kelle avcılığı” (Headhunting) uygulamalarının tarihine ilişkin geniş bir malzeme ve veri toplamıştır. Michelle Rosaldo’da tıpkı Renato Rosaldo’da olduğu gibi, sosyal antropoloji alanındaki doktorasını Harvard üniversitesinden 1972 yılında almıştır. Doktora eğitiminin ardından, Michelle Rosaldo da, eşi gibi, Stanford Üniversitesinde çalışmaya başlamıştır. Çift, İlingot’larla ilgili, daha geniş ve ileri araştırmalar yapmak amacıyla, 1974’te tekrar Filipinler’e İlingotların yaşadığı Luzon bölgesine geri dönmüşlerdir. Bu dönemde yapılan araştırmalar, Michelle Rosaldo tarafından “Knowledge and Passion” (Bilgi ve Tutku - 1980) adlı eserde kaleme dökülmüştür. Michelle Rosaldo 1981, yılında alan çalışması sırasında gerçekleşen bir kazadan ötürü trajik bir biçimde yaşamını yitirir. Michelle Rosaldo’nun ölümüyle kendi jenerasyonunun en parlak antropoloji kariyerlerinden biri yarıda kalmıştır. Ardından hatırası ve çalışmaları kocası Renato Rosaldo ve iki oğlu tarafından yaşatılmıştır.

Renato Rosaldo’nun Michelle Rosaldo ile birlikte 1967 - 69 ve 1974 yılları arasında İlingotlar üzerine gerçekleştirdiği çalışmaları antropologun antropolojisinin ilk dönem çalışmalarını oluşturmaktadır. Bu döneminin ardından gelen, tabir yerindeyse yeni dönemdeki antropolojik anlayışında birinci döneminden farklı algılayışlar, farklılıklar ve kopuşların varlığından söz edebilmemiz mümkündür. Rosaldo’nun araştırmalarında “ilk dönem antropolojisine” baktığımızda çalışmalarında, Renato Rosaldo İlingotlar kültürünün ayırt edici, onları diğer kültürlerden karakterize ettiği düşünülen, en önemli niteliklerinden biri olan kelle avcılığı; ediminin hem sosyal dolayısıyla yapısal bir analizini gerçekleştirirken, diğer yandan, hem de bu eylemin tarihsel boyutunu ele alarak incelemiştir. İlingotların, kelle avcılığı gelenekleri, kaybettikleri birinin, yakınlarının ardından yaşadıkları yoksunluk, tarifsiz elem ve kederi; komşu yerlerdeki, bölgelerdeki, insanların kellelerini almaları ve bunun ardından bunu kutlamaları ritüellerine dayanmaktadır. Rosaldo’nun belirttiğine göre kelle avcılığı, yaşlı bir İlingotlunun anlattığına göre, aynı zamanda, bir mübadele ilkesine dayalı olarak gelişen bir sistem görünümündeydi. Bir ölümle (bir kurbanla) sonuçlanan bir kelle avcılığı yakın akrabasının öldürülmesini, kellesinin alınmasını iptal ettiriyordu. Kelle avcılığı geleneği, 1974’te Ferdinand Marcos’un sıkıyönetim kurallarınca engelleninceye kadar yoğun bir biçimde Filipinler’in Luzon bölgesinde varlığını göstermiştir. Bu tarih diliminin ardından kelle avcılığının öfke indirme ve kederi giderme “fonksiyonunu artık evangelist kiliseler katkıda bulunacaktır (Rosaldo, 2004: 151).

Bu incelemeleri “Ilongot Headhunting, 1883 - 1974: A Study in Society and History” (İlingot Kelle Avcılığı, 1883 - 1974: Bir Toplum ve Tarih

İncelemesi) eserinde yazıya dökmüştür⁶. Bu dönemi, kendisinin tabiriyle; soğuk ve mesafeli bir yazın ve İlingotlar'ın neden kelle avcılığı yaptığını tam olarak kavrayamadığı, hissedemediği bir araştırma ve algılama dönemi görünümündedir (Rosaldo, 2004: 150). Bu dönemde, İlingotları ve onların neden Kelle avcılığı yaptığı konusunda ancak bu durumu betimleme, tasvir etmek ve kendince çözümlenmeler yapma, anlamaya çalışma biçiminde gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu dönemde onları anlamadan kendi zihince fikir yürütmeye çalıştığını belirtir. Bu eser, Fay'ın (2001: 58) yorumuna bakılacak olursa; araştırmayı gerçekleştiren antropolog Rosaldo, bir kültürün üyelerinin, bilimsel analizin amaçları açısından özde aynı görülmeleri ilkelerinden hareketle İlingot kabilesinin teker teker üyelerinin davranışı değil tipik İlingot davranışının tanımını çerçevesinde incelemelerde bulunmuşlardır. Bu ve benzeri durumlarda bireysel farklılıkların ihmal edilmesi veya arka plana atılması gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Bu durum o zamanki anlayışla, bilimin benzerliği arayıp vurguladığını bizlere göstermektedir. Herşeye rağmen, Rosaldo'nun bu eseri Antropoloji literatüründe hala önemli bir yer işgal etmektedir.

Rosaldo, kendi çalışmalarında ve bu eserde temelde klasik antropolojinin baskın kavrayışlarından biri olan "zamansız ilkel" (timeless primitive) kavramını ortadan kaldırmak istemiştir. Bütün halkların bir tarihleri olduğunu ve onların yaşamlarının ve eylemlerinin şüphesiz tarihi, geçmişi yansıttığını savunmuştur. Antropologların "düzgün" kitaplar ve tarihsel kayıtları, İlingot dağlarında bulamadıklarından dolayı sırf bu nedenle, bu hayatın orada hiç değişmediği anlamına gelmez. Ama antropologlar için gözde bir odak olarak Bireysel yaşam döngüsünün hiçbir zaman bir "değişmez, sabit yapı" (immutable structure) olarak tanımlanması uzun bir dönem etkisini sürdürmüştür. Ne ki, halkların yaşamı kuşaktan kuşağa sürekli değişir. Rosaldo'nun ortaya koyduğu bu eserde, bir klanın hikâyesini, kavgaları, evlilikleri, dışarılıklarla(yabancılarla) olan ilişkileri özenli bir şekilde kurmuştur. İlongot Kelle avcılığı antropoloji ve tarih ilişkisi bağlantısı çerçevesinde önemli bir çalışmadır. Çünkü Güneydoğu Asya'da, Filipinler'de şiddet toplulukları, kavgacı topluluklarıyla ya da akrabalığın genel alanıyla ilgili olanlar ilgilenen insanlar için, kitap, konuyla ilgili daha önce yayımlanan antropoloji kitaplarının, bazı hataları

---

⁶ Bu derleme eseri, Rosaldo'nun (2007/2008: 185) belirttiği üzere İlingotlar arasında yürüttüğü katımlı gözlem ve derinelemesine görüşme yöntemlerinden elde ettiği verilerin yanı sıra; yaşam öyküleri, sözlü tarih ve kolonyal ideolojilerin aracılık ettiği kabile halklarının algıları hakkında derinelemesine düşüncelerden oluşan bir dizi makaleler toplamıdır.

düzeltilmek için büyük bir girişimi temsil etmektedir. Bu yüzden kendi içinde, tarihsel bir değere sahiptir.

Rosaldo'nun yaşadıkları ve deneyimleri onun antropolojideki duruşunu ve teorisini farklılaştıracak bir konuma sürüklemiştir. Bu deneyimlemelerle birlikte İlingotlar'ın kelle avcılığı geleneklerine olan bakışı ve bu bakışın getirileri olan fikirleri, değerlendirmeleri tam olarak yerine oturmuştur. Bu deneyimlemeleri, tecrübeleri ile içinden çıktığı Anglo-Amerikan kültürü ile İlingotlar'ın kültürleri arasında çeşitli karşılaştırma ve değerlendirmelerde bulunarak 1984 yılında İlingotlar üzerine olan çalışmasına "Grief and Headhunter's Rage (Keder ve Kelle Avcısının Öfkesi)" adlı makalesinde geri dönüş yapmıştır. Kaleme aldığı ilgili makalesinde, Rosaldo, İlingotlar üzerine antropolojik literatürde saygın bir yeri bulunan eserinde bu kültürle ilgili daha önce tam anlayamadıklarını, tam göremediklerini görünür kıldığını düşünmektedir. Bu bakışın değişimindeki en önemli değişimi sağlayan Rosaldo'nun yakınlarını kaybetmesi çerçevesinde gerçekleşen ölüm olayıdır. Rosaldo, önce kardeşini⁷ daha sonra da eşi ve çalışma arkadaşı olan Michelle Rosaldo'yu araştırma sahasında kaybetmiştir. Michelle Rosaldo'nun trajik bir şekilde ayağının kayıp düşmesi sonucunda gerçekleşen ölümü Rosaldo'nun yaşadıkları antropolojideki konumu farklılaştıran gelişimlerdir. Yaşadığı, bu tarifi kelimelere sığmayan olaylardan, yaşantılardan sonra Rosaldo ölümün kendi üzerinde bıraktığı, derin bir hüznün ve bu hüznün eşlik eden öfke duygularını yaşamıştır. Bu yaşantılar vesilesiyle zihnindeki İlingotların neden insanların kellelerini avlamak faaliyetine giriştikleriyle ilgili hala bulunan boşluk tamamlanmış gibi görünmektedir. Bu his ve duygulanımlar vesilesiyle, alan çalışması sırasındaki gözlemlerine ve kayıtlara geri dönerek, bunların üzerinden yeniden geçmeye çalışmıştır. Bu geri dönüş, üzerinde yeniden düşünme ve yorumlama dönemi artık Rosaldo'nun postmodern düşünce dönemeci çerçevesinde yer alan antropoloji faaliyetinde ve teorik konumlanmasındaki günümüze kadar gelen sürecinin miladını oluşturmuştur.

Rosaldo'nun ölümün yarattığı, kayıp, ıstırap yaşantı ve tecrübeleri onu derin bir meditasyona (derin düşünceye) itmiştir. Bu meditasyonun, sonunda ölümün anlamı hem bireysel hem de o bireyin içinden çıktığı kültür açısından algılanması, anlamı, değerlendirilmesi ve bu olgu ile başa çıkma stratejilerini ifade eden pratikler çerçevesinde kendi içinden çıktığı kültürel

⁷ Rosaldo, kardeşinin 27 yaşındaki ölümünün annesi ve babası üzerinde bıraktığı etkiyi İlingotlu bir adamın yedinci çocuğunun da ölümüyle birlikte kıyaslayarak ele almıştır. Aynı yoksunluğu, kederi ve öfkeyi bu insanların da yaşadıklarını belirtmiştir (Rosaldo, 2004: 152).

yapı ile bir antropolog olarak incelediği İlingotların kültürleri çerçevesinde ölümü ele alışlarını karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışmıştır. Bu durumda da onların kelle avcılığını yaşadıkları hüznün ve bu hüznün belirler görüldüğü öfke sebebiyle bu eylemleri gerçekleştirdikleri fikrine varır. Rosaldo bu pratiğin onaylaması gibi bir şeyden bizlere söz etmez. Bizleri belirli konular çerçevesinde ön yargı ya da kalıp yargılara yönelmeden düşünüp tartışmamızı sağlama gayreti içerisinde. Rosaldo (2004: 154) eşinin ölümünden sonra sigorta şirketine gidip eşinin iş nedeniyle ölmediğinden masraflarını karşılayamayacaklarını söylemesi Rosaldo'da tarifsiz bir öfke bırakmış olsa da sigortacının kellesini alıp daha sonra bunu bir ritüelle ilgili içerisinde kutlamayı düşünmemeyi içinden çıktığı, şekillendiği kültürün özelliklerine bağlı olarak antropolojik bir bakış çerçevesinde değerlendirir. Anglo-Amerikan üst orta sınıftan gelen birinin ölümüne ölümün verdiği keder ve öfkeye vereceği karşılığın bir İlingotlunun vereceğinden başkalık arz etmektedir.

Rosaldo (2004: 150-162) bahsedilen makalesinde, şu ana kadarki antropojinin ölümü ele alışını, duygudan, duygulanımlardan bağımsız olarak ele alındığını belirtir. Yaşantıların ve deneyimlerin bu çalışmalar içerisinde pek yer bulamadığından yakındır. Mevcut antropoloji çalışmaların büyük bir kısmında, ölüm kültürleri içerisinde ve arasında ritüeller çerçevesinde yapısal ve yapısal işlevci yaklaşımların hâkimiyeti altındaki boyutlarla ele alınmaktadır. Ölümü antropolojide bu şekilde ele alış Rosaldo tarafından eleştirilmiştir ve soğuk akademik metnin belirli bir konuyu ele alışındaki tutumunun olumsuzluklarının altını çizmiştir. Rosaldo, "Grief and a Headhunter's Rage" (Keder ve Bir Kelle Avcısının Öfkesi) makalesinde incelediği Kelle avcılığı geleneğiyle ünlenen İlingotlar üzerine olan çalışmalarının son olarak kendi deneyimleriyle anlamlandırılma sürecinin akademik yazına sunulan anlatısı niteliğindedir. Burada Rosaldo İlingotların kültürlerinin temel karakteristiği oluşturan kelle avcılığı duyguların gücü, duyguların etkisi, duyguların zorlaması çerçevesindeki anlamını antropoloji alanında incelemek çabası içindedir. Ona göre, bilme süreci, kendiliğin tamamını içerir (Rosaldo, 1993: 181) ve bir etnograf için Kavrayışın kaynağı olarak kendi duygularını da dikkate alma önemlidir (Rosaldo, 1993: 176). Bu şu demektir; antropoloji ve diğer insan bilimleri insan davranışlarının belirli formlarını canlandıran tutkuları tasvir eden, resmeden bir bakış açısıyla duyguların kültürel gücünü incelemelidir. Rosaldo antropolojinin klasik normlarına karşı bunun önemini vurgulamıştır. Rosaldo kültürel analizcilerin güç (force) kavramının kullanılmadığını yoğun betimleme, çokseslilik, çokanlamlılık, zenginlik, yapı gibi kavramların analizde kendilerine yer bulan kavramlar olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda, her kültürde ölüm

tecrübesinin verdiği hüznün ve öfke duygularının farklı görüngülerle kendini ifade ettiğini belirtir. Dolayısıyla kültürlerin birbirleriyle kıyaslanması ve bir öncelik, sonralık ilişkisinin kurulması bir sorunsal alanı teşkil eder. Öte yandan böyle bir durumda evrensellik iddiaları da problematik hale gelir. Her kültürün kendi değerleri ve yapılandırmaları çerçevesinde çeşitli kavramlar ve olgular kendine yer bulurlar. Rosaldo, bu sav çerçevesinde tartışmamızı istemekle, evrensel olarak tabir ettiğimiz değerlerin kültürel göreliliği üzerinde vurgularda bulunmaktadır. Bu çerçevesinde kültürlerin kendi değerleri çerçevesinde değerlendirmesi üzerinde durur. Böyle bir anlam çerçevesinde İlongotlar'ı “kana susamış vahşiler” olarak değerlendirmenin önüne geçilebilir.

Renato Rosaldo, kültürel ve etik görelilik çerçevesinde evrensellik ve görelilik arasında bir ayrıma gitmek istediğini belirtir. Etik bir pozisyon almak için, evrensel düşünmenin zorunlu olmadığını ifade eder. Bu doğrultuda göreceli yaklaşımın özgürleştirici olabileceğini düşünür. Bu şu demektir. “Bir şey düşünmekte özgürümdür. Çünkü bütün dünyayla yani her hayat formunun her dilin her kültürün bütün dünyasıyla bir uzlaşım, oyaşma içerisinde olmak beklenemez”. Rosaldo, diğer insanların yaptıkları, ettikleri, söyledikleri, düşündükleri tarafından, onların etik sistemleri tarafından meydan okunmak reddedilmek isteği içerisinde. Rosaldo bu tezini örneklemek, açıklamak için göstermek için, 1960'lı yılların sonunda, bir Filipinli tepelerde yaşayan kelle avcısı olan İlongotlar olarak adlandırılan bir, topluluk, içerisinde, yaşadığını, belirtir ve anlatısını, sürdürür⁸:

...., yıllarca onları anlamaya çalışmam dolayısıyla, Kelle avcılığının iyi bir fikir olduğunu mu düşünüyordum? Hayır, değil. Bundan dolayı Dehşet içerisinde miydim? Eskiden, bu olgu bana çok kötü rüyalar gördürüyordu, ama sonra bir şeyler oldu. Bir gün Manila⁹'ya postamı almaya gittim ve askerlik görevi için çağrıldığımı öğrendim. Vietnam'daki savaşa karşıydım ve tabii ki bu haber beni heyecanlandırmadı. Yaşadığım İlongotlar'ın hanesine geri döndüğümde beni evlerinde ağırlayan kişilere ne olduğunu anlatım. Özellikle bu konu ile ilgili birileriyle konuşmaya ihtiyacım olduğundan ne olduğunu anlattım. Ama aynı zamanda alçak bir niyetim de vardı. Bu durumun belki

⁸ (<http://www.scu.edu/ethics/publications/ie/v11n1/relativism.html>, son erişim tarihi: 25.07.2016)

⁹ Manila, Filipinler'in başkenti ve Metro Manila bölgesinde bulunan belediyelerden biridir. Şehir ülkenin en büyük adası olan Luzon'da Manila Bay'ın doğu kıyısında bulunur

de benim hakkımda İlingotların daha iyi düşünmelerini sağlayacağını hayal ettim. Belki de onların benim insanları öldürmek için bir fırsatım olduğunu düşünebileceklerini ve bu harika bir şeydi. Geçeklikten bu kadar uzaklaşmış olamazdım. Askerlik görevinden bahsettim ve onlar “bu korkunç”. “Üzülme, Biz sana göz kulak olacağız, Onlar seni burada asla bulamayacaklar” dediler. “Bir dakika” dedim. Sizin adamlarınızın öldürme işinde olduğunu düşündüm” dedim. Başlangıçta onların, katliam gördükten sonra savaşı onaylamadıkları sonucuna varmıştım. Fakat onlarla biraz daha konuştuktan sonra onların, bizim çoğumuzun yamyamlık (cannibalism) ya da kelle avcılığından (headhunting) dehşete düşeceğimiz gibi modern savaşın varlığından dolayı dehşete düştüklerinin farkına vardım. Bu bir çeşit ahlaki korkuydu. Onlardan bu tepkiyi görmem sebebiyle, bu konunun peşini bırakmadım. Sonunda, onlar “ biz bir askerin kendi kardeşlerine bedenlerini satmak için emir verme yetkisine sahip olduğunu gördük” dediler. Onların demek istedikleri şeyin bir komutanın ateş hattın içine doğru hareket etmeleri için astlarına emir verebileceği olduğunu anladım. Bu durum onlara kesinlikle akıl almaz geliyordu. Onlar “bir kişinin diğerlerine hayatlarından vazgeçmelerini ve kendilerini hayatlarını kaybetme riski son derece yüksek olan yerlere yerleşmelerini nasıl söyleyebilirdi? Bu onların ahlaki eşiğiydi. Bu deneyim benim ahlaki kaidelerimi yerinden oynatmıştı. Şimdi kelle avcılığının iyi bir fikir olduğunu düşünmesem bile daha öncesinde sahip olduğum aynı dehşet tepkisine artık sahip değilim. Yaptığımız ve doğal olarak karşıladığımız bazı şeylerin diğer insanların nefretine ilham olabileceğinin farkına vardım.

Rosaldo (1993: 127–132), kendi yaklaşım çerçevesinde klasik antropolojik yazımını da yoğun olarak eleştirdiğini belirtmiştir. Antropolojik yazımın duygudan kişisellikten uzak nesnel kimlikleşmesi altındaki tam anlamıyla soğukluğu Rosaldo tarafından tartışma konusu yapılan sorunsallardandır. Edebiyata olan ilgisi belki de bir bakıma onun akademik yazım ile ilgili eleştirilerini de şekillendirmiştir. Ancak diğer yandan Rosaldo yazım şekil ve üslubunu fetişist bir karakterde şeyleştirdiği söylemek, belki de temelsiz bir iddia hüviyetini taşıyabilir. Bu savımızın dayanağı olarak onun Ruth Benedict, ile ilgili yaptığı değerlendirmelerine bakmamız gerekir. Buna göre; Ruth Benedict’in güçlü ve etkileyici dili, olmasının yanında alan

çalışmasına gereksinim duymaması bir anlamda masa başı antropoloji faaliyetleri retoriği ne kadar güçlü olursa olsun Benedict'in antropolojideki konumunu bir gölge gibi takip etmektedir. Bir yazın insanı olarak, Benedict antropoloji alanına katkıları; olumlu ve güçlü retoriğinin yanında, herhangi bir alan çalışması yapmadan mevcut metinlerden derleyip topladığı verilerden tertiplelediği bilgilerle anılır. Rosaldo'nun burada vurgusu hem alan çalışmasına dayalı bir antropoloji yapmak hem de yazına, anlatıya ve anlatılara gerekli önemi ve değeri vermek biçiminde özetlenebilecek bir durumu ve konumlanmayı ifade eder.

Alan çalışması sırasında ve sonrasında ortaya çıkan eserde antropolog merkezli bir bakışın ve bu bakışın meydana getirdiği merkezizetiğin problematikleri, negatifikleri, Rosaldo tarafından, dikkate alınır. Onun bu tutumu, alan çalışmasında ve antropoloji anlatısında antropoloğun incelediği kültür üzerinde bir monopol (tekel) ve iktidar kurmasının önüne geçme çabasıdır. Bu bağlamda, Rosaldo "Writing Culture" (Kültür Yazmak) metninde yer alan ilgili makalesinde bu temsil, iktidar ve bunun neticesinde elde edildiği varsayılan bilgi üzerine tartışmalarda bulunur. Rosaldo "Writing Culture" (Kültür Yazmak)'ın kendi yazısının bulunduğu bölümde, "From the Door of His Tent: The Fieldworker and the Inquisitor" (Onun Çadırının Kapısından: Alan Çalışmacısı ve Engizitör)'da, iki araştırma üzerinden antropolojide kurulan iktidar ve üretilen bilgi üzerinden konuyu tartışmaya açmaktadır. İki eser üzerinden, etnografin metinde kurmuş olduğu otoriteyi sorunsal haline getirmektedir. Bu eserlerden biri Fransız tarihçi, Emmanuel Le Roy Ladurie'nin "Montaillou" (1975) adlı eseridir. Bu eser ortaçağ Fransa'sındaki bir köyün engizisyon kayıtlarından yola çıkılarak oluşturulmuş bir metindir. Metin, engizisyon kayıtlarına dayanarak Fransız köyü Montaillou'nun tarihini yeniden inşa etmektedir. Eserde, belirli konuların ve bağlamların anakronik bir hale gelmektedir. Makalede ele alınan ikinci eser, Evans-Pritchard'ın *The Nuer (Nuerler)* çalışmasıdır. Rosaldo (1986) ,araştırmacı ve katılımcılar arasında simetrik olmayan güç ilişkilerini eleştiren yeni etnografyanın yansımalarından biri olarak Evans-Pritchard'ın araştırmacı olarak rolü üzerine düşünür bu bağlamda etnografin sorgulayıcı yaklaşımına dikkatini yoğunlaştırır. Ona göre; Pritchard'ın (1941) Nuerler eserini yazarken, araştırmanın fonunun temininde sömürge yönetimiyle bağ kurduğunu belirtmesi aslında iktidar ile etnografin oluşturduğu bilgi arasındaki ilinti üzerinde düşünmemize neden olmaktadır ve Pritchard, Nuer'ler üzerinde söz söyleme ve değerlendirme yetkisini kendine has bir özellik olarak vurgulayarak Nuerler ve etnografik yazın üzerindeki otoritesini bizlere yansıtmaktadır. Rosaldo'nun yaklaşımı çerçevesinde; Nuerlerle ilgili çalışmasının bizlere sunduğu bu kültürün

belirli, sınırlar dâhilinde, son derece homojen, tarihsel değişim ve dönüşümlerin uzağında değişmeden kalmış doğaya yakın insanlar olarak anlatılmasıydı. Hâlbuki sömürge yönetimi ve Nuerler arasında eserin oluşturulduğu tarihte birtakım gerginliklerin mevcudiyeti tarihsel kayıtlarda kendine yer bulmuştur. Rosaldo, bu bağlamda, araştırmacının araştırmalarını gerçekleştirdikleri siyasal bağlamı dikkate almayışlarının, etnografik yetkenin oluşturulmasında etken olduğu sonucuna varmaktadır¹⁰. Her iki eserde de incelenen kültürün üyeleri olan insanların yokluğu bir mevcudiyet olarak sunulmuştur bu da kurulan otoritenin boyutlarını bizlere tüm açıklığıyla göstermektedir (Rosaldo, 1986: 77-98).

“Kültür ve Hakikat” eserinde yer alan ilgili makalesinde Rosaldo (1993: 69), antropolojide mevcut olan durumlardan biri olarak “emperyalist nostalji”den¹¹ bahseder. Antropolojide emparyalist nostaljinin bir paradoks etrafında döndüğünü belirtir. Birilerini öldüren birinin daha sonra kurbanına yaslanması bu paradoksun tam olarak içeriğidir. Rosaldo'nun bu tanımı Derrida'nın Levi Strauss ve antropolojinin konumu hakkındaki fikirlerini çağrıştırmaktadır. Derrida'ya göre, Levi Strauss özelinde antropoloji alanında görülen masumiyete ve geçmişe özleme yani nostaljinin altında belirli şeyler yatmaktadır. Derrida bunun Batı'nın etnik merkezçiliğini gizlemek pahasına liberal ve etnik merkezçilik karşıtı insancı maskeleri takmış olmak olarak açıklar. Nihayetinde Derrida'nın ifadesiyle “antropolojide masumiyetin ya da geçmişe özlem duymanın asla yeri yoktur” (akt. Sarup, 2004: 63-64).

Renato Rosaldo'nun antropolojisi kapsamında son dönem küreselleşme odaklı çalışmalarının belirli ve önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Gerek “Kültür ve Hakikat” eserinde gerekse J. Xavier ile birlikte editör olarak ne imza attığı “Küreselleşmenin Antropolojisi” eserinde Rosaldo, “Chicano” hareketine dâhil olması ve çok kültürlülük tartışmalarına dalması nedeniyle antropoloji alanındaki çalışmalarını, küreselleşme alanıyla da doğrudan bağ kurarak sürdürmüştür (2003: 1-35). Bu bağlamda küreselleşme ile birlikte dünyanın her noktasında yoğun bir karşılıklı bağlılığın olduğunu yazarlar. Hareket dolu bir dünya, karışım, iletişimler, bağlantılar, sürekli kültürel etkileşim ve değiş tokuş tanımlamaları, küreselleşmenin görünümünü

---

¹⁰ Free (1991), etkili eleştirel değerlendirmesi çerçevesinde, Rosaldo'nun Evans-Pritchard'ın Nuer'ler çalışmasını sadece kolonyal hegemonyanın bir ürünü olarak görme ve Evans-Pritchard'ı politik pozisyonu olarak kolonyal karakter olarak stereotipleştirmesine değinerek onun kolonyal dünya içerisinde politik ayrımları ve Evans-Pritchard'ın konumunu göz ardı ettiğini ve ilgili eseri ayrıntılarıyla incelemeyi belirtir.

¹¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rosaldo, R. “Imperialist Nostalgia” içinde Culture and Truth (1993).

özetlemeye çalışan kavramlardır. Bu resim, birbirine bağlı bir dünyanın yükselişini savlamaktadır. Bu dönem aynı zamanda, inkar edilemez bir biçimde batı stili ve markalarıyla kendini gösteren kıyafet, yiyecek, müzikten mimari, film, televizyona kadar küresel standardizasyona sahip kültürel malların ve Coca-Cola, Mc.Donalds, Calvin Klein, Microsoft, Levi's, Nike gibi markaların küresel akış içerisinde olduğu bir dünyadır. Çeşitli kitle tüketim nesnelere ve markalarının gezegen boyunca insanlar ve kültürler arasında karşılaşması ile kitle tüketiminin daha yoğun ve artan bir biçimde geliştiği görülür. Her ne kadar insanların ve kültürlerin bağlantısının ve etkileşiminin yoğun olduğu bir zaman dilimiye de bu dönem küresel standartlı kültürel malların tesis edildiği, tek bir kültürün, homojen bir kültürün gezegen boyunca etkisini sürdürdüğü bir zamandır. Küreselleşme kültürün belirli bir yerle ve mekânla ilintili olamayacak kadar sürekli akışını ve hareketliliğini, göçmenliği, belirli bir yerde sabit olarak konumlanmama trafiğini ifade eder. Küreselleşme, radikal bir şekilde kültürü “ait olduğu” yerinden ayırmış, onu mekânından çekmiştir. Küreselleşmenin akışkanlığının en önemli görüngülerinden biri olan, sürekli hareketlilik halindeki göçebe insanların varlığının sonucunda, çevreden merkeze gelen insanların mevcudiyeti ve bu göçebelerin uygun ulusal özneler haline dönememe, gelememe durumlarıyla birlikte monolitik ulusal topluluğu inşa edememe gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Böyle bir konumda batı, çeşitliliğin ve kimi zaman birbiriyle mukayese edilemeyecek kültürlerin evi haline gelmiştir. Bunun sonucunda da batı, olağanüstü kültürel heterojenliğin mevzilenmesi doğrultusunda bir gelişim göstermiştir. Ulusal homojen kimliklerin yerini heterojen, çoğul, sınırları belirsiz nihayetinde melez (hybrid) olarak tabir edebileceğimiz kimlikler varlıklarını baskın bir biçimde ilan etmişlerdir. Rosaldo, Xavier ile birlikte küreselleşen dünyanın kültürel alanını yer değiştiren, yerinden edilen bir alan olarak kavramıştır. Ernesto Laclau (1990)'dan ödünç aldıkları “dislokasyon” (dislocation)¹², onlara küreselleşmenin kültürel alanıyla ilintili ipuçları vermiştir. Onlar, Bu terimi merkezde konumlanmış yapıların yerinden çıkması, yerinden edilmesine göndermede bulunarak kullanmışlardır. Bu durum, yerinden edilen merkezin yerini çokluğun başka merkezi tarafından doldurulması, ilave edilmesi eklemesidir.

Rosaldo, küreselleşme araştırmaları bağlamında odaklandığı alanlardan biri de, Latin Amerikalılar ve bu bağlamda “kültürel vatandaşlık” kavramı ile ilgili olan çalışmalarıdır. Latin kökenlilerin yani Latin Amerikalıların Birleşik Devletlerdeki varlığı, mevcudiyeti Birleşik devletlerin İngilizce

¹² Bu terim yer değiştirme, yerinden oynatma, kayma, kaydırma anlamları ile birlikte düşünüldüğü değerlendirilmelidir.

konusan ve sadece Anglo mirasıyla ilişkili tek tebaalı, tek öznel vatandaşlık nosyonuna bir meydan okuyuştur. Diğer grupların yanında Latinler bir sınırları çizilmiş bir bölge içinde yaşayan insanların bir dil konuştuğu ve bir kültüre sahip oluşmak zorunda olduğu Birleşik Devletler nosyonunu çürütmekte, geçersiz hale getirmektedirler. Diğer taraftan “Neden Latin Amerikalılar, iki dilli insanlar olarak hem İngilizce’yi hem de İspanyolca’yı akıcı konuşuyor?” ve “Neden Latinler Anglo grupları tehdit ediyor?”. Bu soruların cevabı Rosaldo’ya göre, Birleşik devletlerdeki Latinlerin tamamen dışlanmasını ve marjinalizasyonu içeren algı ve duygudur. Bununla birlikte, Latinlerin sahip çıktıkları mekânı ve toplumun tam üyesi olma haklarını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Rosaldo Latin Amerikalıların bu sürecine kültürel vatandaşlık demektir.

Rosaldo’nun iddiasına göre, Birleşik Devletlerdeki kültürel vatandaşlık bir görünen paradoks üzerine uzanmaktadır. Bu, bir bireyin kültürel farklılığını vurgulamayı ve birinci sınıf yurttaş olma hakkını ihtiva eder. Farklılığı bir damga olarak konumlandırın ya da aşağıda olmanın işareti olan hâkim ideolojiyi kabul etmekten daha çok, Kültürel vatandaşlık eşitsiz insanların bağlamında bile onların farklı miraslara sahip olma hakkının bulunduğunu beyan eder. Kültürel terimi onur, saygı, güven gibi insan değeri duygusunu ifade eden özel nosyonlara göndermede bulunur. Başka bir deyişle, kültürel öznel insanların sahip olduğu durumlara ilişkin öznel değerlendirmelere göndermede bulunur. Bir grubun dışındaki birisi, örneğin bir kişinin saygıdeğer olup olmadığını yargılayacak aletleri, araçları yoktur. Ne de olsa bir şeyin saygı olarak sayılmasının tanımlanması bir gruptan ya da bir bireyden diğerine çeşitlilik gösterebilir. Rosaldo bu doğrultuda, insanların oldukça sık saygı olarak saydıkları şeyler gibi konuları telaffuz ettiklerini bulduğunu söyler. Rosaldo’nun ince yaklaşımıyla, vatandaşlık; sadece yasal tanımlamaları ya da belgeleri (sahip olunan ya da olunmayan) içermez, aynı zamanda birinci sınıfa karşı ikinci sınıf vatandaşlık gibi derece konularında kabulü ve sıradan dil kalıplarının içinde bildiğimiz tanıdığımız vatandaşlığın ekstra yasal (bölgesel) öğelerini de içermektedir. Demokrasi, ikinci sınıf vatandaşlığı asgariye indirmek ister ve herkes için birinci sınıf vatandaşlığı şiddetle talep eder. Böyle bir nosyon vatandaşlığın hem vatandaşların devletle olan ilişkilerinde ve hem de diğer vatandaşlar arasındaki ilişkilerini komşuluklar, okullar, hastaneler, işyerleri ya da gönüllü birlikler içinde olsun onaylar, teyit eder. Vatandaşlığın bu soruları aitlik duygusunu, bir sese sahip olması ve duyulur olmayı içerir¹³.

---

¹³ (<http://hemi.nyu.edu/hemi/en/academic-texts/item/681-cultural-citizenship>, son erişim tarihi: 29.05.2015)

Buraya kadar yaptığımız tartışmaların ışığı altında, Renato Rosaldo, M.Shelly Rosaldo'nun kaybının ardından kabaca 80'lerden itibaren yeni bir etnografik yazın üzerine odaklandığını görürüz. Bu etnografik yazın değişiminin nihai noktası olarak *The Day of Shelly's Death: The Poetry and Ethnography of Grief* (2013), adlı eserinde "antropoesia" olarak bilinen uzun zamandan beri antropoloji ve şiir arasında kurduğu bağları ortaya koymuştur. Bu eserde; antropoesia'nın bir koleksiyonu olarak etnografya dilini şiir ile harmanlayan şiirleri yayınladığını belirtir. Rosaldo; yoğun eleştirel yönelttiği klasik etnografyanın 'soğuk' ve 'mesafeli' olarak değerlendirdiği yaklaşımına karşı;duyan,hislenen öznenin deneyimlerini merkeze aldığını belirtir (Rosaldo, 1993). O, küçük detaylara odaklanarak insanların ifadelerinin açıklamasını odaklandığını belirtir. Bu doğrultuda kokular, duygular, nesnelere ve kelimeler onun etnograf isinde önemli yerleri işgal ederler. Onun, belleğinin ve alan günlüğünün birbirini tamamladığını düşünmesi, antropolojik yazına dair farklı bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koyar (Rosaldo, 1993). Duygulara ve duygulanımlara verdiği bu önem onun epistemolojisi çerçevesinde Batı düşüncesinde Kartezyen felsefesi dolayısıyla kökleşmiş "Düşünüyorum öyleyse varım" savını "hissediyorum öyleyse düşünüyorum" a dönüşür (Behar, 2012: 208). Hislerin önemi doğrultusunda Behar'ın (2012: 207) aktardıkları çerçevesinde Rosaldo; "kalplerimiz buz kesilirse, etnografilerimiz uykuda olur tıpkı dünyadan ilişkisi kesilmiş, uyandırılmak için sihirli bir öpücük bekleyen "Sleeping Beauty" (Uyuyan Güzel) gibi anlayışına sahiptir. Renato'nun klasik etnografiye yönelttiği eleştiriler çerçevesinde hislere, duygulanımlara ve dolayısıyla öznel deneyimlemelere dayalı yeni bir görüş açısı ve yeni bir etnografik yazın pratiği önerdiği açıktır. Ne ki, "blurred genres" (bulanık tarzlar) (Geertzi, 2007: 31) anlayışı çerçevesinde antropolojinin bir edebiyat mı? Yoksa bir bilim mi? olduğu sorunsalı önem taşımaktadır. Bunun ötesinde, zihnimizde şöyle bir soru da uyanabilir: Antropolojinin bir bilim olduğu savunusu ve iddiasındaysak; bilim olmanın en önemli gerekliliği olarak karşımızda duran nesnellik sadece öznel deneyimlerin aktarılması ve yorumlanması çerçevesinde ve kurulan duygudaşlık çerçevesinde sağlanabilecek midir? Öte yandan, iktidar nosyonunu sorgulamamız ve eleştirel bir perspektif geliştirmemiz için kendi deneyimlerimiz ve hislerimiz dışında farklı bakış açılarında da ihtiyacımız var gibi görünmektedir. Bütün deneyimlerimiz, algılarımız, duygularımız, duygulanımlarımız ve bunları yorumlamamız elbette önemlidir ama bu yöntem özellikle mikroya ve özneye odaklanma ve daha geniş bağlamı yani yapı dediğimiz şeyi kaçırmamıza da neden olabilir. Ayrıca bu öznel yorumlamalar iktidar dediğimiz yapıyı ontolojik, epistemolojik ve metodolojik düzlemde yeniden ve yeniden üretebilme potansiyeline de sahip olabilirler. Toparlarsak;

etnografik bilginin bilimselliğini önemsiyorsak etik ve emik yaklaşımları birer karşıtlık olarak kurmaktan daha çok her ikisine de eşit mesafede durarak düşünümsel ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmemiz önem arz etmektedir.

Değerlendirme

Sonuç olarak, Türkiye’de hâlâ hak ettiği yeri, desteği bulamamış ve çoğu temel kaynağın çevirisinin de olmadığı antropoloji disiplini açısından Rosaldo antropolojisini tanımak önemli görünmektedir. Dünya konjonktüründeki değişimler ve farklılaşmalar diğer sosyal bilimleri etkilediği gibi antropolojide de yaklaşım farklılıkları yaratmıştır. Dünya problemlerine duyarlı bir sosyal bilim için ontolojik ve epistemolojik tartışmaların yapılması bir gerekliliktir. Aksi takdirde düşünümsellik ve özdüşünümsellikten uzak hâkim politik düzenlerin bir yeniden üretimi olan güdümlü bilim ve/veya bilimlerle karşılaşırız. Postmodernite, Bauman’ın etkili ifadesiyle; modernitenin öz düşünümselliğidir. Yani bu bağlamda düşünüldüğünde; postmodernite, modernitenin kendi başarısızlıklarının, getirilerinin ve sonuçlarının yeniden üzerinden geçilerek düşünülmesi, gözden geçirilmesi homojenlik ve monolitenin yerinin, farklılık ve çokluğun, çoğunluğun; kesinlik, belirlilik, ön görülebilirliğin yerinin ise bulanıklık, belirsizlik ve her şeyin olabileceğine bıraktığı bir durumu ifade etmektedir. (Bauman, 1996: 143). Postmodern antropoloji ve Renato Rosaldo’nun antropoloji disiplini sundukları katkılar da sanki bu izlek üzerinde ilerlemiştir. Rosaldo duyguların ve deneyimlerin antropolojik bilgi üretmedeki önemi kavramıştır ve çalışmalarına bu çerçevede sürdürmüştür. Yerelin bilgisine ulaşmak için, antropologun yorumlarının yanı sıra yereli oluşturan kimselerin de kendi yorumlarıyla doğrudan katılmaları değerlidir ve bu etnografik kayıt açısından önemli bir konumdadır. Bu bağlamda incelenen kültürle ilgili, o kültürün anlamları ve söylemleri bağlamında değerlendirme benimsenmektedir. Batının ürettiği antropolojik bilginin nesnellığı ve yansızlığı meselesi, Rosaldo’nun yaklaşımında sorgulanan temel olgulardan birini oluşturur. Bu durumun politik niteliği tartışmalarda yerini bulur. Bunun önüne geçmek için araştırmacı açısından, düşünümsellik önemli bir çabaymış gibi görünmektedir. Rosaldo, aynı zamanda araştırmacının alan dışındaki ve alandaki deneyimlerinin ortaya konulmasının, incelenen kültürü betimleyen öğeler ve kültürün üyelerinin söylemleri, kadar anlamlı olduğunu savunmuştur. Bir başka deyişle Rosaldo araştırmacı deneyimiyle antropolojik yazın arasında bir bağ kurmuştur. Bu düşünce, düşünümsel antropoloji ve özdüşünüme önem veren bir yaklaşımdır. Elbette nesnellik ve iktidar nosyonunun yeniden üretimi ve

antropolojinin bir bilim mi? Yoksa edebiyat gibi bir yayın faaliyeti olduğu sorularını kendimize sorarak ve tartışarak Rosaldo'nun yaklaşımının kritiğini gerçekleştirmemiz bu düşünömselliğe koyacağımız katkılardır. Antropologun sunduğu katkılardan çıkan en önemli şeyin araştırmacı açısından etnografik araştırmaların eleştirelliği açısından sorunsallaştırılan meseleler ve farklı olanaklar üzerine kafa yorma olduğunu ve bunun da Türkiye'deki antropoloji çalışmalarına ve tartışmalarına dinamiklik kazandıracığı kanaatindeyim. Böyle bir canlanma, belki de sosyal bilimlerin içinde bulunduğu epistemolojik, ontolojik ve metodolojik kriz ortamından çıkabilmek için pek çok ipuçları sunabilir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

- Abu-Lughod, L. (1991) "Writing Against Culture" içinde Fox (ed.) *Recapturing Anthropology, Working in the Present*, School of American Research Press, Santa Fe, New Mexico.
- Akay, A. (2005). *Postmodernizm*, L&M Yayınları, İstanbul.
- Altuntek, S. (2009). "Yerli"nin Bakışı, *Etnografya: Kuram Ve Yöntem*, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Baudrillard, J. (2014). *Simulackrlar ve Simulasyon*, O. Adanır (çev.), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, K. Atakay (çev.), Metis Yayınları, İstanbul.
- Behar, R. (2012). What Renato Gave Us, *Aztlán: A Journal Of Chicano Studies* 37(1): 205-211.
- Best, S. ve Kellner, D. (1998). *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*, M. Küçük (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Black, C.E. (1986) *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Clifford, J. ve Marcus, G. E. (ed.) (1986). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, USA.
- Çiğdem, A. (2000). *Bir İmkân Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Derrida, J. (1999) *Différance*, Ö. Sözer (çev.), *Toplumbilim* 10.
- Derrida, J. (2010) *Gramatoloji*, İ. Birkan (çev.), Bilgesu Ankara.
- Direk, Z. (ed.) (2004) *Çağdaş Fransız Düşüncesi*, Epos Yayınları, Ankara.
- Eagleton, T. (2004) *Kuramdan Sonra*, U.Abacı (çev.), Literatür Yayınları, İstanbul.

- Eagleton, T. (2015). *Postmodernizm Yanılsamaları*, M Küçük (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Eriksen, T. H ve Nielsen, F. S. (2010). *Antropoloji Tarihi*, A.Bora (çev.) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fay, B. (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çok Kültürlü Bir Yaklaşım*, İ. Türkmen (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Free,T.(1991) The Politics And Philosophical Genealogy Of Evans-Pritchard's *The Nuer*, *Jaso* 22/1: 19-39.
- Foucault, M. (2005) *Özne Ve İktidar*, I. Ergüden ve O. Akınhay (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü*, I. Ergüden (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2015a). *Cinselliğin Tarihi*, H. Tanrıöver (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2015b). *Deliliğin Tarihi*, M. A. Kılıçbay (çev.), İmge Yayınları, Ankara.
- Foucault, M. (2015c). *Hapishanenin Doğuşu*, M. A. Kılıçbay (çev.), İmge Yayınları, Ankara.
- Geertz, C. (2007). *Yerel Bilgi*, K.Emiroğlu (çev.), Dost Kitabevi, Ankara.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*, E. Kuşdil (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Haferkamp, H. ve Smelser, N. J. (1992). *Social Change And Modernity*, University Of California Press. Berkeley, Los Angeles.
- Huyssen, A. (2000). *Postmodernin Haritasını Yapmak*, M. Küçük (çev.), Modernite versus Postmodernite, M. Küçük (der.), Vadi Yayınları, Ankara: 207-235.
- Liotard, J. (1992). *Postmodern Durum*, A.Çiğdem (çev.), Ara Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, S., Şafak, B. ve Altuntek S. (2007). *Antropoloji: Kuramlar / Kuramcılar*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Quintais, L. (2007/2008). "Entrevista" içinde: *Antropologia Portuguesa* 24/25: 185-188
- Rosaldo, R. (1986). "From the Door of His Tent: The Fieldworker and the Inquisitor" içinde: *Writing Culture*, University Of California Press, California.
- Rosaldo, R. (1993). *Culture & Truth: The Remaking Of Social Analysis*, Beacon Press, Boston.

Rosaldo, R. ve Ina, J. X. (Ed.) (2002). *The Antropology Of Globalization , A Reader*, Blackwell Publishing Ltd.

Rosaldo, R. (2004). “Grief And A Headhunter’s Rage” içinde: *Violence in War And Peace*, N. S. Hughes ve P. Bourgois (ed.), Blackwell Publishing Ltd.

Sarup, M. (2004). *Post-Yapısalcılık Ve Postmodernizm*, A.Güçlü (çev.), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Elektronik Kaynaklar

<http://as.nyu.edu/object/RenatoRosaldo.html> (son erişim tarihi: 23.05.2014).

http://www.haverford.edu/engl/engl277b/Contexts/how_to_read.html (son erişim tarihi: 15.04.2014).

http://www.stanford.edu/group/howiwrite/Transcripts/Rosaldo_transcript.html (son erişim tarihi: 26.05.2014).

Elektronik Makaleler

Rosaldo, R. (12 Kasım 2015) “Of Headhunters and Soldiers: Separating Cultural and Ethical Relativism” <http://www.scu.edu/ethics/publications/iie/v11n1/relativism.html> (son erişim tarihi: 25.07.2016).

Rosaldo, R. “Cultural Citizenship” <http://hemi.nyu.edu/hemi/en/academic-texts/item/681-cultural-citizenship> (son erişim tarihi: 29.05.2015).

TAHAKKÜMÜN ANTROPOLOJİSİ: MUHALİFLERİN İMHASINA İLİŞKİN BAŞLICA SINIRLILIKLAR KARŞISINDA “HÜKÜMDAR”IN SEÇENEKLERİ

Muhsin ALTUN*

Gönderim/Received: 28 Şubat/Feb. 2017
Kabul/Accepted: 25 Mart/March 2017

Öz

Bu çalışma, ilgili bazı tarihsel ve antropolojik bulgular yanında Güney Mezopotamya'daki ilk devlet ve uygarlıkların yükselişine atfen, muhalifleri yok etmeye azmetmiş bir “Hükümdar”ın karşılaştığı başlıca sınırlılıklara odaklanmaktadır. Böyle bir Hükümdar, büyük ölçüde yargı, emniyet ve yeniden dağıtım gibi merkezi devlet işlevlerinden kaynaklanan sınırlamaların ötesine geçme gereği duyar. Dolayısıyla bu yüksek maliyetli projenin mahkemeler, emniyet-ordu ve mali-ekonomik kurumların özgün amaçlarından saptırılmasıyla başarılabileceğini öne sürmekteyiz. Hükümdar bu amaçla, önce üzerinde durduğu meşruiyet zeminini yıkmak için diyalektik olarak kendi karşıtı bir karakteri benimsemeli (1), planlarını bir “devlet kurma” temelinde yürürlüğe koymalı (2), basit takipçilerden daha fazlası olan bağımlularla etkileşiminde “gastro-politik”in rehberliğinden, büyücü ve rahiplerin ilhamlarından yararlanmalıdır (3). Yine de yazılı ve arkeolojik kayıtlar, bütün bunların söz konusu amaca ulaştırdığına dair çok az, Hükümdar’ın yıkıcı eğilimlerini dengeleyen bir muhalefetin varlığına dair daha fazla bilgi sağlamaktadır. Dahası, kayıtlar Hükümdar’ın hala gerçek bir hükümdar olarak kalmaktansa bu yolda kendisini bazı “çetevari” becerilerle donatması gerektiğini ima etmektedir. Buna dayanarak, herhangi bir rejimdeki Hükümdar’ın iktidarının doğası ve kapsamı üzerinde düşünmenin, böylesine iddialı bir hedefin maruz bulunduğu olası zorlukları ve başarı derecesini anlamamızı mümkün kılabileceğini öne sürmekteyiz.

---

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Doktora Programı | muhsinaltun01@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Siyasal Şiddet, Gastro-politik, Bağımlılık, Tahakküm, Militarizasyon.

The Anthropology of Dominance: The Ruler's Choices against the Primary Constraints Concerning Extermination of Dissidents

Abstract

This article, with a particular reference to the rise of early states and civilizations in southern Mesopotamia besides some relevant historical and anthropological finding, focuses on the main constraints that a "Ruler" confronts when he committed to exterminate dissidents. Such a Ruler needs to go beyond the constraints which largely derive from centralized state functions such as judiciary, security, and redistribution. We then suggest this heavy-cost project could be achieved through distortion of original purposes of institutions particularly courts, police-army, and financial-economic units. To this end, Ruler should first adopt dialectically an antagonistic character on his behalf to destruct the ground of legitimacy on which he stands (1), introduce his plans on a "state-making" basis (2), and should invoke guidance of "gastro-politics", and revelations of priests and wizards in interaction with his dependents which are more than simple followers (3). However, both textual and archaeological records provide little to suggest all these led the way to the goal concerned, but more to existence of an opposition balancing Ruler's destructive tendencies. Furthermore, they imply that Ruler, instead still remaining as a real ruler, should equip himself with some "gangster-style" skill in this vein. Relying on this, we suggest thinking about the nature and the limits of Ruler's power under any regime may allow us to understand possible challenges and degree of success to which such an assertive goal is vulnerable.

Key Words: Political Violence, Gastro-politics, Dependency, Dominance, Militarization.

Giriş

İnsan topluluklarının göçebe ve yarı-yerleşik düzenden yerleşik toplumlara doğru evrilmesi, siyasallığın doğasında da bir dizi değişimi koşullandırmıştır. Merkezileşmiş siyasal yapılara sahip yerleşik toplumlarda siyaset -İbn Haldun'un (1332-1406) terimleriyle ifade etmek gerekirse- ağırlıklı olarak *kahr* ve *şiddet* pratikleri üzerinden yürütülür. Bu iki pratiğin yoğunluğuna bağlı olarak, devleti yöneten ve/veya temsil eden "egemen güç" ile devlet aygıtının kendisi tedicen birbirinden ayrılır.

Egemen güç farklı düşünürlerin yapıtlarında farklı adlarla temsil edilmiştir. T. Hobbes (1588-1679) onu -Tevrat'ta geçen bir deniz canavarından esinlenerek- *Leviathan* olarak adlandırırken, N. Machiavelli (1469-1527) -muhtemelen ülkesi İtalya'nın prensliklere bölünmüş siyasal manzarasından etkilenecek- *Prens* unvanını uygun görür. Biz bu çalışmada egemen güce kısaca "Hükümdar" diyeceğiz. Kuşkusuz okuyucu bunun

yerine kral, sultan, otokrat, f hrer vb. adlandırmaları da yeğleyebilir. Hükümdar tiplmesiyle bir *archetype* yaratma niyetinde olmadığımızı belirtelim. Hükümdar, demokrasiler dahil herhangi bir rejimde karşılaşabileceğimiz, “muhaliflere sıfır tolerans” güdüsüyle hareket eden liderlerin soyut bir versiyonunu temsil edecektir.

İbn Haldun’un siyasal kuramında (1989: 353), “Hükümdarlık kahır ve şiddetle galebe çalmak ve hükmü altına almaktan ibarettir.” Bu türden iktidar tekniklerinin başarısı için gereken sosyoekonomik koşullar günümüzdekinden çok farklı değildir:

Arkasında kendisini koruyan ve kendisine yardım eden nesilden gelen akrabaları veyahut kölelik, azatlık, anlaşma ve hademelik gibi bağlarla kendisine bağlanmış olan yardımcıları bulunan kimse, ululuk derecesine erişir ve uyuğunun kuvvet ve kudreti yeter derecede olup da kahır ve galebe yolunu bulur ise bu fırsatı kaçırmaz (İbn Haldun, 1989: 353).

Mağripli düşünür burada, belli bir g  ve destek eşiğini aşan Hükümdar açısından adeta kaçınılmaz olan bir yasallığa gönderme yapmaktadır.

 zerinden 600 yıldan fazla bir zaman geçse de siyasallığın “barbar” ve “uygar” toplumlardaki evrimi İbn Haldun’un öngörülerini doğrulamaya devam ediyor. *Merkezi* siyasal yapıların ortaya çıkışından beri merkeze egemen olanların başlıca amacı, muhaliflerin rıza ve itaate zorlanması, şu veya bu şekilde sindirilmesi, mümkün olan durumlarda tümden yok edilmesi şeklinde özetlenebilir. Bir Hükümdar için en mutlu olay, herhalde bütün muhaliflerinin gelip kendisine bağlılıklarını sunmasıdır. Ancak bu durum nadiren gerçekleşir; çoğu durumda Hükümdarın muhalifleriyle mücadele etmesi, onları ezmek için yüksek maliyetli projeleri yürürlüğe koymas, en yakınlarının olası ihanetini bildirecek bir istihbarat ağına sahip olması gerekir.

“Muhaliflerin topyek n imhası” hedefini, bu çalışmada Hükümdarın “uzun vadeli” emeli olarak adlandırıyoruz. Siyasal ve ekonomik açıdan yeterli olduğunu düşündüğü eşiği aştığında, Hükümdar kahır ve şiddet yolunu tutarak muhaliflerini ezme eğiliminde olacaktır. Peki, mevcut siyasal sistemin onaylayabileceği kısa vadeli başarılarla yetinmek yerine Hükümdar neden kendisine böyle iddialı ve zorlu bir hedef seçer? İbn Haldun’un yanıtı kısadır: “ unk  bu nefsin arzu ve talep ettiği bir şeydir” (1989: 353).

Bununla birlikte, mutlak monarşilerde bile yargı, emniyet, hazine-maliye gibi klasik devlet işlevlerini üstlenen kurumlar, Hükümdarın bireysel

arzu ve taleplerini yanıtlama bakımından az veya çok sınırlandırılmışlardır. Ancak kısa vadeli siyasal hedefleri onaylayan bu “sınırlandırılmışlık” durumu, muhaliflerini yok etmeye azmetmiş bir Hükümdar için sürekli ikilemler içinde kalmak demektir. Destekçileri, huzuruna her girişlerinde onu birbirine zıt seçenekler (meşru-gayrı meşru, legal-illegal, adalet-zulüm vs.) arasında tercih yapmaya çabalarken bulacaklardır. Çünkü devleti oluşturan kurumlar çoğunlukla *muhafazakâr* karakterlidir ve mevcut toplumsal düzeni savunur biçimde işlerler (Jouvenel, 1962: 161).

Bu çalışmada, muhaliflerin imhası gibi iddialı bir hedefin karşılaşılabileceği olası zorlukların ve başarı derecesinin, Hükümdarın kurumsal gücünün doğası ve sınırları üzerinde düşünerek anlaşılabilirliğini öne sürmekteyiz. Böyle bir düşünüş aynı zamanda, Hükümdarın bu uğurda seferber ettiği yöntemlerin *arkaik* ve *modern* formları arasında tür farkından çok derece farkı bulunduğunu öne sürmemizi de mümkün kılacaktır.

“Devlet Kurmak” veya İnşa Etmek

Devlet aygıtı kurum ve gelenekleriyle, yazılı ilke ve kurallarıyla, meşru şiddet ve yargılama araçlarıyla sıradan çete oluşumlarından ayrılır. Çete ve benzeri örgütlenmeler çoğu durumda çete önderinin ve savaşçıların özel çıkar ve kaygılarına hizmet etmek gibi görece yalın amaçlarla hareket ederler; merkezi yapılarla çatışmaya girdiklerinde de bu durum özünde değişmez. Esaslı değişiklikler ise daha çok bir *istikrar* kazanma ve *devlet kurma* (state-making) sürecine işaret eder.

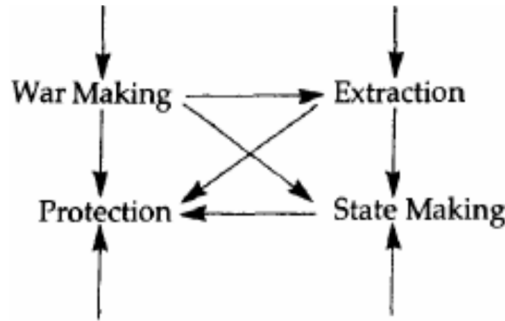
“Devlet kurmak” olarak çevirdiğimiz *state-making* kavramının kuramsal arka planı ABD’li siyaset bilimci C. Tilly (1929-2008) tarafından geliştirilmiştir. Batı Avrupa’daki devletlerin Ortaçağdan günümüze gelişimini inceleyen Tilly (1985: 169-187), bu devletleri kuranların ortak özelliğinin “organize şiddet” genel başlığı altında toplanan şu dört faaliyeti icra etmek olduğunu belirlemiştir:

1. **“Savaş yapmak” (war-making):** Güç uygulayıcıları olarak açık ve sürekli bir önceliğe sahip oldukları toprakların dışındaki rakiplerin yok edilmesi veya tarafsızlaştırılması.
2. **“Devlet kurmak” (state-making):** Bu topraklar içindeki rakiplerin yok edilmesi veya tarafsızlaştırılması.
3. **“Himaye” (protection):** Destekçi ve bağlıların düşmanlarının yok edilmesi veya tarafsızlaştırılması.

4. “Çekme” (extraction): İlk üç faaliyet için gerekli vasıtaların temin ve tedariki.

Tilly, bu faaliyetleri icra edenlerde gözlediği “yağmacı”¹ karakterden hareketle oluşturduğu “Devletin Yağmacı Kuramı”nda (Predatory Theory of the State), devlet kurmayı “lordun rakiplerini yok etmek veya tarafsızlaştırmak suretiyle belirli bir toprak parçası üzerinde baskın güç haline gelerek iktidarını güvenceye alması” olarak tanımladı. Bunun yukarıdaki dört ögenin karşılıklı etkileşimi üzerinden başarılı olduğunu gösterdi.

Tilly’nin kuramında (1985: 183), Avrupa’daki klasik devlet kurma deneyimi şöyle bir nedensel örüntüyü izler: Büyük bir lord kendi bölgesinde egemen hale gelebilmek için etkili bir savaş yürüttüğünde, bu durum savaş vasıtalarının da² artan ölçüde bu bölge halkından *cebren* çekilmesiyle (extraction) sonuçlanır. Keza, savaş kapasitesinin inşası çekme kapasitesini artırır. Eğer başarılı olursa, bu çekmenin en belirgin yararı, büyük lordun yerel rakiplerinin ortadan kaldırılması, tarafsızlaştırılması veya asimile edilmesini koşullandırmasıdır ki bu da devlet kurmaya götürür. Çekme faaliyeti, vergi daireleri, polis güçleri, mahkemeler, kontrol memurları ve muhasebeciler formunda örgütlenmeler yaratacağından yine devlet kurmaya götürür. Bütün bu yapılar potansiyel rakip ve muhaliflerin kontrol edilmesini sağlar.

Şekil 1: “Devlet Kurma” süreci (Tilly, 1985: 183)

¹ Dilimizde tek bir karşılığı bulunmayan *predatory* sözcüğü yağmacılık, yırtıcılık, avcılık, saldırganlık gibi niteliklerin tümüne birden gönderme yapar. Ekonomi ve siyaset bilimi yazınında ise daha çok kendi refahını *maksimize* etme amacındaki Hükümdarın ve/veya siyasal elitin kaynaklar üzerinde kontrol kurma çabası bağlamında kullanıldığından (örn. Tilly, 1985; Levi, 1988); bu çalışmada sözcüğü “yağmacı” olarak çevirmeyi yeğledik.

² Adamlar, silahlar, gıda yükleme, taşıma ve/veya bunları satın almak için para gibi kaynaklar.

İbn Haldun'un (1989: 495) gözlemlerine bakılırsa, Tilly'nin Batı Avrupa devletlerinin kuruluşunda tespit ettiği yırtıcılık-yağmacılık, devlet inşasında evrensel bir eğilimi temsil eder gibidir: "Bütün kavim ve nesillerin idaresi ancak kuvvet ve kudretiyle galebe çalanların elindedir."

Kuruluşunu tamamlamış bir devlet, en arkaik formlarında bile Hükümdarla ilişkileri kan bağının ötesine geçen kalabalık bir memurlar, tahsildarlar, yargıçlar ve muhafızlar topluluğunu ifade eder. "Kamusal" olanı ve uyruklarının genel çıkarlarını temsil etmek gibi güçlü iddiaları dillendiren ağızlara sahiptir devlet. Hükümdarın bu konumunu muhafaza etmesi, ekonomik kaynaklara erişimin kontrolü yanında uygun "ideolojik" araçlar üzerinden kişisel çıkarlarını kamunun çıkarları gibi sunma becerisine bağlıdır. Hobbes'a (2013: 147) kulak verecek olursak, "monarşide özel çıkar kamu çıkarı ile özdeşdir."

Öte yandan devlet, -kökenlerinin incelenmesi çalışmamızın kapsamı dışında kalan- "iktidar" olgusunun merkezinde yer alır. Devlet-iktidar ilişkisi verili bir meşruiyeti de beraberinde getirir. Bu, H. Arendt'in (2012: 62) deyişiyle iktidarın "siyasal toplulukların varoluşuna içkin" olmasındandır; iktidar varlığını haklılaştırma ihtiyacı duymaz ama yaptığı şey meşrulaştırılmaya muhtaçtır. Oysa bazen "iyi" şeyler yaptıkları kabul edildiğinde bile çetelerin ne böyle bir avantajı ne de ihtiyacı vardır.

"Taç Giyen Baş" ya da "Hükümdar" Olarak Kalmak

Çeteler ve benzeri yapıların bir devleti ele geçirdiği durumlar nadir olsa da her defasında gözlenen, kent uygarlığı yanında devlet aygıtını yöneten kural ve geleneklerin son tahlilde bu gibi yapıların üyelerini ele geçirmesi olmuştur. Nerdeyse bütün yerleşik toplumlar bu süreci "taç giyen baş akılları" sözüyle özetlemişlerdir. Bunun nedeni şu olmalıdır: "Yeni bir iktidar" devrimciler hatta bizzat toplum tarafından kurulduğunda bile zamanla yaratıcılarının niyetlerinden kurtulur, kendisi için ve kendi nimetleri adına var olma eğiliminde olur (Jouvenel, 1962: 111).

Merkezi siyasal örgütlenmelerin insan yapımı diğer örgütlenmelere göre belirgin bir avantajından söz etmek mümkündür: Bir kez ortaya çıktıktan sonra hem mimarlarını hem de işgalcilerini etki altına alırlar. Kuşkusuz onların bu özelliği uzun bir tarihsel evrimin sonucudur, her zamanda ve toplumda aynı ölçüde gözlenmese de evrensel sayabileceğimiz bir özelliktir. İbn Haldun'un *asabiyet* kavramı ve "bedevi-hazari dikotomisi" üzerinden

merkezi siyasal yapılara ilişkin yaptığı teşhislere bugün hala gönderme yapıyor olması biraz da bundandır.

Acaba taç giyen başın çıldırması açıklanabilir mi? Çeteler veya savaşçı göçebe topluluklar bile yerleşikliği damgalayan siyasal yapıları bir kez ele geçirmekle uslanırken, siyasal ve/veya anayasal açıdan meşru yollarla işbaşına gelen bir Hükümdarın iktidara gelince çıldırması gibi bir durum düşünülebilir mi?

Kuşkusuz böyle bir durum tahayyül edilebilirse de Hükümdarın meşru biçimde devleti yönetmek ve/veya temsil etmek yerine örneğin çete reisliğini tercih etmesi, sonuçları dramatik olmakla birlikte düşük bir olasılıktır. Devlet aygıtını diğer örgütlenmelerden ayırt eden özelliklerden biri de kendini böylesi kötü akıbetten koruyacak mekanizmalara sahip olmasıdır. Dolayısıyla siyasal düşünürler ve kuramcıların bu tersine süreci açıklamaya girişmemiş olmaları doğaldır. Ne de olsa etkili olma iddiasındaki hipotetik çalışmalar bile belirli bir “akılcılık” endişesi taşırlar. Yine de çılgınlığın aşağıdaki üç belirtisi üzerinde yeterince durulduğunu söyleyebiliriz:

1. Siyasal rakiplerin suçlu gibi gösterilip cezalandırılması,
2. Emniyet hizmetlerinin “emniyetsizlik” kaynağı haline gelmesi,
3. Kaynakların “yeniden dağıtım” sürecinin siyasallaşması.

Her üç durumda da temel sorun, muhaliflerini tümenden yok etmeye azmetmiş bir Hükümdarın gerçekten “Hükümdar” olarak kaldığı sürece bunu başarıp başaramayacağıdır. Sınırlı sayıdaki örnek, eğer zaferini kutlamak istiyorsa Hükümdarın kendi karşısına dönüşmesi, eş deyişle tacından kurtulması gerektiğini ima etmektedir. Bu gerekliliğin ayrıntılarını aşağıda üç ana başlık altında inceleyeceğiz.

Suçlama Veya “Şüphelenme Hakkı”

Hükümdarın asıl gündemi uyrukların rıza ve itaatinin sağlanması olduğunda, rıza ve itaatinden şüphe duyulan kişi ve gruplara karşı kahır ve şiddete dayalı bir siyaset yürütmesi akılcı bir seçenek olabilmektedir. *Mukaddime*'de sıkça kullanılan sözcüklerden ikisinin *kahır* ve *şiddet* olması rastlantı değildir. Böyle bir siyasetin adalet ve emniyet mekanizmaları, eş deyişle mahkemeler ve polis gücü gibi devletin meşru kurumları üzerinden yürütülmesi de ilk bakışta aynı ölçüde akılcı görünmektedir.

İbn Haldun'a göre (1989: 641), muhalifleri “töhmetsizlikle cezalandırarak” şeriata aykırı olsa da *siyaseten* uygun ve meşru olabilir: “Siyasette ise herhangi bir kişide ve onun halinde o suç ve cinayeti işlemekle

ittiham edilebilecek şüpheler sezildiği takdirde, umumun maslahat ve menfaati için zorla suç ve cinayeti itiraf ettirmek üzere hakime cezaya çarptırmak yetkisi verilir.” Burada ima edilen “şüphelenme hakkı” kuşkusuz siyasal açıdan verili değildir. Bir başka deyişle, Hükümdarın iktidara gelir gelmez hazır bulduğu bir hak olmayıp, daha çok iktidarın tahkimi sürecinde tedricen inşa edilen bir haktır; siyasal arenada kazanılan zaferlerin *kümülatif* bir karşılığıdır.

Bununla birlikte, muhaliflerin ezilmesi söz konusu olduğunda yargı erki Hükümdarın gündemiyle uyumlu kararlar alma kabiliyeti bakımından içsel olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlılık, yargıyı ne ise o yapan başlıca özelliklerle ilgilidir. Örneğin yargı erki gerek bireyler arası gerekse bireylerle kamu otoritesi arasındaki ihtilaflarda veya suçlamalarda neyin “adil” olduğunu söyler. Keza, yargıç ilkesel olarak Şeriata veya yasalara göre hüküm vermek durumundadır ve bu ikisi hemen her zaman suçlamanın “maddi kanıtlar” üzerine bina edilmesini ister. Özetle, yargı erki bu haliyle Hükümdarın uzun vadeli emellerine sonsuzca hizmet edebilecek kabiliyette değildir.

Yargıçları Aşmak veya “Mahkemeleri Paketlemek”

Hükümdarın bu sınırlamaya karşı bulduğu çözümü İbn Haldun “kadiyi töhmetle hüküm vermektan kurtarmak” olarak niteler. Yargıç eğer soyut suçlamalar üzerinden hüküm vermeye yanaşmazsa bu işi başka bir organa devrederek sonuca gitmek akıllıca olacaktır; yargıç ikilemde bırakmak anlamsız, ikna etmeye çalışmak yararsızdır. Geçmişteki Hükümdarlar, modern mevkidaşları kadar olmasa da bu konuda yeterince özgün çözümler üretebilmişlerdir. Bunlardan en bilineni, şüpheyeye dayalı cezalandırmaları icra etmek üzere güvenlik bürokrasisi içerisinde özel yetkili birimler oluşturmaktır: “Hakimin sabit olmayan suçtu cezalandırmaya yanaşmaması halinde, bu iş mahkemelerden alınarak sultanın komutanlarından veya azatlılarından birine verilir” (İbn Haldun, 1989: 641).

Görece yakın bir tarihte, ABD halkı bundan daha az özgün olmayan “Court-Packing” planının başarısızlığına tanık olmuştur. Ülkenin kudretli başkanlarından Franklin D. Roosevelt, *New Deal* programı kapsamında çıkarılan yasaların çoğunun Yüksek Mahkeme tarafından geçersiz kılındığını gördüğünde, 70 yaşını aşmış üyelerin yerine yenilerini atayarak oy dengesini değiştirmek ona makul bir seçenek gibi göründü. Ne de olsa bu üyelerin

çoğu Cumhuriyetçi başkanlar tarafından atanmıştı.³ Ancak 1936'daki ezici seçim zaferinin ardından "Yargılama Usulleri Reformu" tasarısını Kongre'ye gönderdiğinde, Cumhuriyetçiler bir yana, yardımcısı John N. Garner başta olmak üzere Demokratların çoğunluğunun bile Roosevelt'le aynı endişeleri paylaşmadığı görüldü. Tasarı Demokratların kontrolündeki Senato Adalet Komisyonunda uzun süre bekletildikten sonra 29 Temmuz 1937 günü Yüksek Mahkemeye ilgili düzenlemeler çıkartılarak kabul edildi. Aynı şekilde Kongre'de oylanan tasarı 26 Ağustos'ta Roosevelt tarafından onaylandı. Çoğunluk anayasal güçler dengesinin korunmasını daha önemli görmüştü (Leuchtenburg, 1966; Gely ve Spiller, 1989).

Kuşkusuz bizzat yargıçlar üzerinde yürütülecek bir çalışmanın da Hükümdar lehine sonuçlar üretmesi mümkündür: Birtakım maddi özendiricilerle ikna etmeyi denemek, korkutma ve sindirmeye dayalı bir iletişim stratejisi izlemek, bunlar da olmazsa bir bahaneyle kürsüden indirmek hatta hapsedmek. Ancak bu yollardan her birinin siyasal açıdan riskler barındırdığı açıktır. O yüzdendir ki uzun vadeli emelleri olan Hükümdarların nadiren yargı erkini bu emeller doğrultusunda tasarlamak gibi bir eğilimleri olmuştur. En zalim krallar bile siyasal hedeflerini gerçekleştirirken sıklıkla "adil" görünme ihtiyacı duymuşlar, çılgının biri sanılmaktan sakınma basiretini gösterebilmişlerdir.

"Güvensizlik" Üreten Güvenlik Önlemleri

Çıldırmadıkları durumlarda da Hükümdarlar kendi güvenliklerinin sağlanması konusunda duyarlı olmuşlardır. "Kralı koru!" emri bütün monarşilerde güvenlik bürokrasisinin başlıca önceliğini ifade edegelmiştir. Yine de uyruklar için emniyeti temsil eder görünen silahlı güçler Hükümdarın uzun vadeli emelleri için seferber edildiğinde, muhalifler için kritik bir "güvensizlik" (insecurity) kaynağı haline gelebilir. Bir başka deyişle, devletin güvenliği sağlamak için aldığı önlemler, önlemin yokluğuna nispetle daha "güvensiz" bir ortam yaratabilme potansiyeline de sahiptir.

Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından başta ABD olmak üzere demokratik kurumlara sahip devletler tarafından "terörle mücadele" kapsamında alınan güvenlik önlemlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. O günden beri devletler, "şüpheli davranışların tespiti ve

³ *New Deal* programının uygulandığı 1930-40 yılları arasında görev yapan toplam 9 yüksek yargıçtan 7'si Cumhuriyetçi başkanlar tarafından atanmıştı (Gely ve Spiller, 1989: 29).

raporlanması” çalışmalarında olduğu gibi, İbn Haldun’un ima ettiği şüphelenme hakkını emniyet birimlerinin operasyonlarına yön veren başlıca ilkelere biri olarak tanımış gibidirler. Bu önlem formlarının bilhassa “olağan şüpheliler” açısından bir güvensizlik kaynağı oluşturduğu çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016). Bunun nedenini Hükümdarın güvenlik konusuna ilgisindeki değişimde aramak gerekir.

Jouvenel (1962: 339) güvensizliği “felaketli bir olayla tehdit edilmenin verdiği ruhsal acı” olarak tanımlamıştır. Bu şekilde güvensizlik -karmaşık bir doğası bulunan- güvenliğe göre Hükümdar açısından daha kolay yönetilebilir bir duruma gönderme yapar. Çünkü güvensizlik duygusu ne kadar büyük ve bireyin korunma arzusu ne kadar güçlü olursa, bu korunma için ödeyeceği bedel de o kadar yüksek olacaktır. Bu durum güvensizliğin neden “siyasal olarak” planlanabileceğini açıklar.

Devletin silahlı güçlerinin müdahalesi üzerinden güvensiz bir ortam yaratılması, muhaliflerin sindirilmesi için gerekli olsa da yeterli güvence sağlamaz; şiddetin yaygınlaştırılması, “kültürel olarak” yeniden inşası ve üretilmesi de gerekir. Yaygınlaşan şiddetin yol açtığı güvensizlik ortamının Hükümdar lehine sonuçlar doğurması bu sayede mümkün olabilir. Kültürel olarak üretilen şiddetin hedef nesnesi *marjinal* olanlardır ya da Hükümdarın hedef gösterdiği kişi veya grupların marjinalleştirilmesi için şiddetin kültürel formları seferber edilir. Ancak devletin polis, jandarma gibi klasik güvenlik birimleri bu amaca ulaşma bakımından içsel olarak sınırlandırılmış durumdadır. Bu birimleri ne iseler o yapan temel özellik, onların “kanun uygulama kurumları” (law enforcement bodies) olarak örgütlenmiş olmasıdır.

Şiddetin üretilmesi ve yeniden inşası sürecinin ürünü olan “Günlük Şiddet” (Everyday Violence) kavramını, antropolog N. Scheper-Hughes (1992: 224, 230) “toplumun günlük yaşamında şiddetin rutinleşmesi” olarak tanımlar. Emniyetsizliğin *kronik* haline gönderme yapan bu tanımlı “tam gün şiddet” şeklinde de çevirebiliriz. Günlük Şiddet pratikleri devlet terörünün bir çeşidini oluşturur; sıradan insanların günlük, olağan dünyasında, onları devletle temas etmeye zorlayan kamusal ritüel ve kurallar üzerinden işler. Günlük Şiddet, -toplumun değil- devletin güvenliğinin şiddet veya terör üzerinden başarılmasını öngörür. Böylece şiddet, geniş kitleleri korkunun kültürel ayrıntıları üzerinden kontrol etmenin bir yolu haline gelir.

Globalleşme ve Devlet Terörü

Yukarıda değindiğimiz gibi, devletin klasik güvenlik kurumları “ulusal güvenlik” gibi görece geniş kapsamlı konularla ilgilendiklerinde bile son tahlilde toplumun suçtan ve şiddetten korunmasına, şiddet eylemleri üzerinden kamu otoritesinin aşındırılmasını önlemeye odaklanmışlardır. Hükümdarın uzun vadeli emellerinin hayata geçirilmesi ise şiddetin önlenmesinden (güvenlik) çok tam gün esasına göre üretilmesine (güvensizlik) bağlıdır; bilhassa muhalifler için “güvenli” bir alan bırakılmamalıdır. Hükümdarın bu konuda emniyet kurumlarının imkân ve kabiliyetlerine güvenemeyeceği açıktır. Neyse ki *Neoliberal* yazarların çokça gönderme yaptığı “Globalleşme” süreci bu konuda yeterince seçenek üretmiş sayılır. Bu süreci güvenlik ve şiddet olguları açısından kısaca irdelemekte yarar vardır.

Globalleşme ile birlikte modern devletin zayıfladığı ve görünmez hale geldiği yönündeki iddialar abartılıdır ve çoğunlukla Neoliberal kaynaklıdır. Bu durum özellikle şiddet ve onun kültürel inşası söz konusu olduğunda böyledir. Günümüzde kırsaldaki gerilla grupları ve kentlerdeki silahlı çeteler ve *mafya* gibi devlet-dışı aktörler dünyanın bazı yerlerinde şiddetin önemli faileri arasına girmiş olsalar da devletler eliyle icra edilen şiddet ve terör odakta kalmaya devam etmektedir. Karakterindeki bazı ciddi dönüşümlere rağmen devlet hala şiddetin başlıca aktörüdür (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 6). Günlük dildeki kullanımları genelde yersiz olmakla birlikte, dünya üzerinde “devlet terörü” deyimini üreten koşullar hala görece yaygınlığa sahiptir.

Devlet terörü, devlet veya onun temsilcileri veya destekçileri tarafından bilhassa sivil bireylere ve halklara karşı bir baskı ve kontrol aracı olarak şiddet kullanılmasını veya kullanma tehdidinde bulunulmasını ifade eder (Sluka, 2000: 1-2). Örneğin hükümet yetkililerinin ve/veya etkili yazarların belirli kişi ve gruplara yönelik söylemleri böyledir. Bu söylemler emniyet veya istihbarat kurumlarının desteklediği ya da göz yumduğu “ölüm mangaları” (death squad) tarafından icra edilen şiddetle birleştiğinde, her ikisi birlikte bir “terör kültürü” oluşturur.

Ölüm Mangaları

Hobbes (2013: 182) devletin koruması altındaki kişiler için özel savunma gücü gerekmeyeceğini savunsa da uzun vadeli emelleri olan Hükümdarların doğrudan kendilerine bağlı silahlı birlikler oluşturma eğilimi yeni değildir. Siyasal şiddete ilişkin literatürde ölüm mangaları genellikle “devlet

düşmanı” olarak tanımladıkları kişilere karşı yargısız infazlar gerçekleştiren, üyeleri doğrudan veya dolaylı olarak hükümet ve/veya güvenlik güçleriyle gizli anlaşmalı grupları ifade eder (Sluka, 2000: 5). Silah ve istihbarat temini dahil olmak üzere üyelik ve gizli anlaşmanın çeşitli formları bakımından ölüm mangaları ile güvenlik güçleri arasında az veya çok örtüşme vardır.

Özellikle orta ve güney Amerika’daki ABD destekli faşist rejimler, 1970 ve 80’li yıllarda nefret söylemi ve ölüm mangaları üzerinden ürettikleri terör kültürü sayesinde muhaliflerine karşı etkili operasyonlar yürütmüşlerdir. Özgün adlarıyla (Esquadrao da Morte- EM) ilk kez 1960’larda Brezilya’da ortaya çıkan ölüm mangaları, kuruluş ve eylemleri itibarıyla *illegal* yapılardır; ordu ve polis teşkilatı içinde örgütlendiklerinde ise *extra-legal* (yasal ötesi) olarak nitelenmeleri daha doğrudur. Ölüm mangaları, eylemlerine göz yumulduğu ölçüde muhaliflerin sindirilmesi amacına hizmet ederler. Ölüm mangalarının hedef nesnesi -ABD’li bir diplomatın ifadesiyle- “kafasında bir fikir taşıyan herhangi biri”dir (Sluka, 2000: 5). Burada birkaç örnek vermek yararlı olabilir.⁴

1982-92 yılları arasında yaklaşık 150.000 kişinin yargısız infazını gerçekleştirmekle suçlanan El Salvador’daki ölüm mangalarının sloganı etkileyicidir: “Vatansever ol, bir rahip öldür!” Çoğu Latin Amerika ülkesinde olduğu gibi El Salvador’da da Katolik din adamları sosyalist muhalefetin yanında yer almışlardı. Nitekim sadece 1977-80 yılları arasında 12 din adamı öldürüldü. 24 Mart 1980 günü San Salvador Başpiskoposu Oscar Romero’nun bir ayın sırasında öldürülmesi, ülkede on yıldan uzun sürecek iç savaşın fitilini ateşledi. Diğer meslek grupları da yargısız infazlardan muaf değildi. Örneğin sağlık çalışanlarının ölü bedenleri, muhaliflere gözdağı vermek amacıyla üzerlerine “EM” harfleri kazanarak teşhir edilirdi.

Peru’nun Japon kökenli devlet başkanı Alberto Fujimori ise iktidarda bulunduğu 1990-2000 arası dönemde sol sendikacılar ve siyasal aktivistleri iktidarına tehdit olarak görmüştü. Muhaliflerini Maoist “Aydınlık Yol” veya Marksist-Leninist “Tüpac Amaru Devrimci Hareketi” üyesi olmakla suçladığında, emrindeki anti-komünist ölüm mangası *Grupo Colina* seri infazlar gerçekleştiriyordu. Grupo Colina üyelerinden bazılarının insan hakları ihlalinin mahkum olması üzerine Fujimori bunların affını öngören bir yasayı onayladı. Anayasa Mahkemesi bu yasayı anayasaya aykırı

---

⁴ El Salvador ve Peru ile ilgili örnekler, başta *Wikipedia* olmak üzere İnternetteki açık kaynaklardan derlenmiştir.

bulduğunda ise mahkemenin af kanunlarını inceleme yetkisini kaldıran bir yasayı onaylamaktan çekinmedi.⁵

6 Eylül 1968’de Kolombiya’nın Medellín kentinde düzenlenen II. Latin Amerikalı Piskoposlar Konferansının⁶ ardından, büyük toprak sahipleri ve sanayicilerden oluşan siyasal-ekonomik elite olan geleneksel desteğini çeken Brezilya Katolik Kilisesinin ülkedeki dışlanmış grupların demokratik uyanışına öncülük etmesi krize neden oldu. Kilise özellikle 80’li yıllarda gecekondulu bölgesi dernekleri, kadın kulüpleri, kırsal işçileri savunma birlikleri gibi STK’ların kuruluşuna destek verdi. 1980’de Brezilya Ulusal Piskoposlar Konferansı yayınladığı bildiride, sadece toprak ağaları ve kiralık silahşorları değil, devletin kendisini de ülkedeki yaygın şiddetin failleri arasında gösterdi. Sonuç, kırsal sendikalar, arazi hakkı iddiaları ve gecekondulu dernekleriyle ilişkili rahip ve rahibelerin öldürülmesiyle zirveye ulaşan polis destekli bir yıldırma kampanyası oldu (Scheper-Hughes, 1992: 221).

Ölüm mangaları ve benzeri oluşumların *demokratikleşme* ile birlikte çoğaldığını gözlemek ilginçtir. Hatta Holston ve Appadurai (1999: 201) uluslar demokratikleştikçe güvenliğin özel ve piyasa formlarının kullanımının arttığını, böylece demokratikleşmenin “devlet-benzeri” doğrudan şiddetin kendine ait formlarını da beraberinde getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Globalleşme konusuna eleştirel yaklaşan Appadurai’ye göre (2006: 35-48), globalleşme pek çok yönden sömürü ve eşitsizliğe dayalı kapitalizmin yayılmasıyla bağlantılıdır; zengin ve fakir arasındaki kutuplaşma arttıkça “öfke ve şiddetin coğrafyası” da genişlemektedir. Uzun süren bir iç savaşın ardından Neoliberal politikalara ve demokrasiye geçiş bağlamında yeni şiddet ve güvensizlik formlarının zuhur ettiği El Salvador bunun tipik örneğidir (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 9-10). Özetle,

⁵ Grupo Colina üyeleri 2010 yılında yargılandı ve 10 ila 25 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı. Fujimori ise çalkantılı bir siyasi kariyerin ardından 2009 yılında yargılandı ve Grupo Colina’nın eylemlerinden sorumlu tutularak 25 yıla mahkum oldu. Bkz. <https://www.theguardian.com/world/2011/sep/06/peru-human-rights-fujimori> (Erişim: 28.01.2017).

⁶ Latin Amerika’daki Katolik din adamları açısından dönüm noktası teşkil eden bu Konferansta “yoksul lehine tercih” olarak özetlenebilecek bir dizi karar alınmıştı. *Marksist* öğeler içerdiği iddiasıyla Vatikan’ın tepkisini çeken Medellín kararlarının hayata geçirilmesine yönelik girişimler, El Salvador’dan Arjantin’e kadar geniş bir coğrafyada Katolik din adamlarını faşist rejimlerin hedefi haline getirdi. Yorumlar için örneğin bkz. <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/159.pdf> (Erişim: 28.01.2017).

yurttaşların güvenliği söz konusu olduğunda, olgular globalleşmenin *devletsizleşme* anlamına geldiği iddiasını doğrular gibidir.

Militarizasyon ve Militarizm

Fransa kralı VII. Charles'ın (1403-1461) 12.000 kişilik ordusuna bakılırsa, haleflerinden XVI. Louis'nin (1754-1793) 180.000 askeri önemli bir avantaj sayılmalıdır. Yine de 1789'daki devrim sırasında kralın yanında değillerdi. Napolyon ise iki milyondan biraz fazlasına komuta ederken yenilgiye uğradı. O günden beri yaşanan gelişmeler Montesquieu'nün kehanetini doğrulamış gibidir: “Askerlere sahip olmak, askerlerden başka bir şeye sahip olmamakla sonuçlanacak ve biz kısa zamanda Tatarlara benzeyeceğiz”⁷ (Jouvenel, 1962: 6, 149). Günümüzde muhaliflerin topyekûn imhasına niyetlenmiş çoğu Hükümdar, geniş toplumsal desteğin de en az sayısal üstünlükler kadar değerli olduğunun farkındadır. Ülke içindeki bütün nüfusun toptan bir savaş ya da totaliter bir barış için seferber edilmesi, Hükümdarın yeni kavram setleri ile düşünmesini gerektirir ki *militarizasyon* (askerleşme) bunlardan biridir.

Özellikle “ulusal birlik ve beraberlik” söylemi üzerinden belirli bir ulusal-etnik kökene yapılan göndermeler, aynı kökeni paylaşmayanlara yönelik şiddetin “meşru” kılınmasında etkili olabilmektedir. Buradan türetilen militarizasyon, sivil toplumun kendisini şiddetin üretimi için örgütlediği, karşıtlık ve gerilim içeren bir toplumsal süreci ifade eder (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 7). Bir başka deyişle, sivil toplum şiddetin kültürel yeniden inşası ve üretilmesi üzerinden kendi karşıtına (anti-civil) dönüştüğünde *militarize* olmuş demektir. Hobbes'un (2013: 101) sivil toplumun karşıtını “herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu doğa durumu” olarak tanımlaması anlamlıdır. Kuşkusuz Hükümdarın bunu “militarize toplum” olarak anlaması da mümkündür.

Militarize olmuş toplumlarda, teknik olarak “barış” hali geçerli olsa bile savaş daima zihinlerdedir (Gusterson, 2007: 156). Hükümdar çoğu kez askeri tasavvurları popüler kültüre mal edecek bir iletişim stratejisi üzerinden bunu başarır. Askeri etkinliğin devletin en yüce çıkarı olarak sunulması, ulusal tarihin askeri eylemleri meşrulaştıracak şekilde yeniden inşası bu kapsamda sayılabilir.

Toplumsal yaşamın militarizasyonu, zihnin gittikçe artan bir militarizasyonunu da beraberinde getirir. Bu durum basit ya da mekanik bir

⁷ Jouvenel'in alıntılıdığı metin için bkz. Montesquieu (1998: 317).

etki olarak anlaşılmalıdır. Aksine, kişiler arası ilişkilere hakim olan nerdeyse kontrolsüz haldeki şiddetin düşüncenin askeri formlarının artan üstünlüğü ile ilişkili olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu psiko-sosyal militarizasyonun en ciddi etkisi, var oluşun -toplumsallaşma süreci ile taşınan- “normal” bir yolu olduğunda ortaya çıkar. Yoksulluktan kurtuluşun yolunu bütün yoksulları öldürmekte gören çocukların durumu böyledir (Martín-Baró, 1989: 18).⁸

Militarizasyon, askeri yapılar ve usullerle sivil yaşamın bazı yönleri arasındaki doğrudan bağlantıya dikkati çekerken, “militarizm” militarizasyon süreçlerinin “doğal” olarak takdim edildiği daha geniş bir kavrama gönderme yapar (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 8). Militarizmin yansımalarını TV kanallarına sıkça konuk olan savaş uzmanlarının çeşitli silahlar hakkındaki açıklamalarında gözlemek mümkündür. Bu açıklamalarda belirli metaforlar, örneğin etnik temizlik, temiz bomba vs. kullanılarak potansiyel kurbanlar *dehumanize* edilirken onları öldüren silahların *humanize* edildiğine sıklıkla tanık oluruz. Keza, öldürülen bir terörist “etkisiz hale” getirildiğinde veya hayatını kaybeden bir güvenlik görevlisi “şehadet şerbeti”ni içtiğinde, acıların hafifletilmesinden çok insan ölümünün en dramatik formlarının belirli ritüel ve metaforlar üzerinden doğallaştırılması başarılmaktadır.

İşte ölüm mangaları ve benzeri paramiliter yapıların yaydığı şiddet ancak ölümlerin “doğal” karşılandığı militarize toplumlarda meşruiyet kazanabilir ve böylece Hükümdarın gündemine hizmet edebilir. Hizmetin başarı göstergesi ise oldukça yalındır: Bir muhalif veya “marjinal” olarak, gece yarısı kapınızı çalanların polis olmasını dilediğinizde Hükümdar amacına ulaşmış demektir.

Kurbanlaştırma ve “Ideocide”

Topyekûn imha sürecinde Hükümdarı en çok meşgul eden konuların başında muhaliflerin de “insan” olduğu gerçeği gelir. Bu gerçekle yüzleşmek kolay değildir ve özellikle takipçilerin desteğinin garantilenmesi bağlamında riskler barındırır. Hedef topluluk ve grupların, “sapkınlık” iması içeren bir

⁸ Martín-Baró'nun (1989: 6) 1987 yılında “El Salvador’da toplumsal sınıf kavramının oluşumu” üzerine yürüttüğü bir araştırma projesinde, farklı toplumsal sınıflara mensup çeşitli yaşlardaki 200’ün üzerinde çocukla mülakat yapılır. “Hiç yoksul insan kalmaması için ne yapmak gerekir?” sorusunu, üst sosyoekonomik sınıflardan çocukların çoğu şöyle yanıtlar: “Hepsini öldürmeli!”

dizi tanımlama ve damgalama üzerinden toplumun geri kalanından farklılaştırılması uygun bir çözüm olarak görünmektedir.

Bu çözümün hayata geçirilmesinde başlıca rol -burada ayrıntısına girmeyeceğimiz- devletin *ideolojik* aygıtlarına düşer. Devlet, kurbanların parazit, pislik, sülük vb. sıfatlara layık “alt-insanlar” (sub-humans) olduğu ve ulusal bünyenin kanserli hücreleri oldukları şeklindeki ideolojik argümanın doğruluğu kendinden menkul kanıtlarını sunarak katiller ve kurbanları arasında bir ayırım yaratmak suretiyle büyük ölçekli kısımları kolaylaştırır (Appadurai, 2006: 56). Devlet terörünün hedef nesnesi “kurban”dır.

Muhaliflerin Hükümdar karşısındaki durumunu kavramak için birey ve topluluk arasındaki ayırımın ötesine geçmek gerekir; onlar alelade bireyler ya da topluluklar değildir. Sayılarının az olması veya zaten *azınlık* olmaları tehlikesiz oldukları anlamına gelmez. Aksine, bu halleriyle ulusal saflığın, birlik ve beraberliğin başarılmasının önünde engel oluştururlar; “kurban” seçilmeleri bundandır. Kurban kavramı, toplumsal olarak inşa edilmiş özel acıları açıkladığı gibi Hükümdarın kendi iktidarını güvenceye almak için bu acıları nasıl kullandığının anlaşılmasını da sağlar. Bununla birlikte, *Toplumsal Acı, Günlük Şiddet ve Terör Kültürü* kavramları daha çok kurbanların içinde bulunduğu koşulları ve “kurban olma” halini (victimhood) açıklamak için kullanılmaktadır (Samimian-Darash ve Stalcop, 2016: 7).

Başarılı bir “kurbanlaştırma” (victimisation) için, Hükümdarın çatışan ideolojiler temelinde yürütülecek bir siyaseti desteklemesi beklenir. Nitekim günümüzün parçalanmış siyasal dünyasını damgalayan en önemli gelişme, gruplar arasında şüphe ve belirsizliği yoğunlaştıran ideolojilere dönüşür. Appadurai (2006: 1-13) bunu *Ideocide* (ideolojik öldürme) olarak adlandırır. Ona göre ideocide, bütün bir ulusu ve yaşam tarzlarını hedef alan ideolojik bütüncülüğün (totalism) yeni bir formudur. İdeocide kaynaklı terörizm, askeri ve sivil alan arasındaki çizgiyi belirsizleştirir; ulusal kimlik, devlet gücü ve etnik-ulusal saflık konularındaki endişeleri yoğunlaştırmaya yarar.

Tahakküm Hiyerarşisi

Muhaliflerin topyekûn imhası söz konusu olduğunda, Hükümdarın şiddeti sonsuzca, öldüresiye uygulaması güçlü bir olasılıktır. Bu şiddet, her durumda Hükümdar adına bir “tahakküm hiyerarşisi” oluşturuluncaya değin devam edecektir. Hükümdarın yeterli güce ulaştığında muhaliflerine karşı kahır ve şiddete yönelmesini, İbn Haldun (1989: 353) nefsin arzu ve

taleleriyle açıklamıştı. Demek ki bu süreçte Hükümdarın “insan” olduğunu gösteren nerdeyse tek kanıt, kahır ve şiddete olan iştahıdır.

Hayvanlar âlemindeki şiddetin “ölümcül” formları antropologların ilgisini çekmiştir. Toplumsal hayvan grupları içerisindeki çatışmaların biyolojik kökenleri incelendiğinde, “Doğal Seleksiyon”un esasen bu tür çatışmaları desteklediği görülmektedir. Özellikle tahakküm hiyerarşisinin tahkimi çatışmaya ihtiyaç duysa da bu çatışmalar ölüm ve yaralanmaları asgari kılacak şekilde *ritualize* olma eğilimindedir. O kadar ki tek başına yaşayan avcı kara hayvanları arasında bile başlıca çatışma düzenleme tarzı ritualizasyondur. “Törenselleştirme” olarak çevirebileceğimiz ritualizasyon, çatışmaların biyolojik olarak programlanmış teslimiyet ve taviz jestlerinin eşlik ettiği öldürücü olmayan darbelerle sona ermesini ifade eder. Örneğin zehirli yılanlar kavga ederken keskin dişlerini hasımlarına geçirmektense güreşmeyi tercih ederler, sivri gagalı kuşlar birbirlerinin gözlerini gagalamazlar. Keza, kurtlar kavga sırasında rakiplerinin boğazını ısırılmazlar (Marinoff, 2014: 5).

Bölgesel veya hiyerarşik anlaşmazlıkların çözümünde rutin biçimde rakiplerinde ölümcül yaralar açan hayvanların kısa sürede nesli tükenirken bu gibi çatışmaları ritualize etmiş hayvanlar yaşam mücadelesinde daha avantajlı durumdadırlar. Özetle, doğal seleksiyon her türlü çatışmayı değil çatışmanın ritualize edilmiş formlarını desteklemektedir. Genel kural şudur: Doğa bir türü ölümcül silahlarla (zehir, diş, boynuz, pençe vs.) donattığında, daima bu silahların rakipler arasında ayrımsızca kullanılmasını önleyecek uygun araçları da sağlamaktadır (Marinoff, 2014: 5).

İnsan türüne gelince doğal seleksiyonun bu oldukça ironik ekonomisi işlemez. İnsanlar ölümcül silahlardan yoksun biçimde dünyaya geldiklerinden biyolojik olarak programlanmış teslimiyet ya da taviz jestlerine sahip değillerdir. Onları rakiplerine ölümcül darbeler indirmekten ancak “kültürel” evrimin ürünü olan bazı özel jestler⁹ alıkoyabilir. Yine de muhaliflerini yok etmeye azmetmiş bir Hükümdarın böylesi jestlerden etkilenmesi düşük bir olasılıktır.

Yeniden Dağıtım Üzerinden “Bağımlı Kılma” Stratejileri

“Her kim ki gümüşe, mücevhere, sığırlara ve koyunlara sahiptir; tahıla sahip olanın kapısında oturacak ve bütün zamanını orda geçirecektir.” Tahıl üzerindeki kontrolün halklar üzerindeki kontrole dönüştürülebileceğini ima

⁹ Beyaz bayrak sallamak, elleri havaya kaldırmak, diplomasi, ateşkes gibi pratikler.

eden bu söz bir Sümer kil tableti (M.Ö. 3200-2000) üzerinde yer almaktadır (Paulette, 2016: 85). Demek ki yerleşik-devletli toplumlar ekonomik ödül veya mahrumiyetlerin siyasal mücadeledeki rolünün hep farkında olmuşlardır. O kadar ki muhaliflerin kaynaklara erişiminin etkin kontrolü, yargı ve emniyet üzerinden yürütülecek kahır ve şiddet pratiklerine olan ihtiyacı azaltabilir. *Kontrol* kavramını, iktidarın üretildiği araçlar olan “kaynaklara erişimi kısıtlayabilme kabiliyeti” anlamında kullanıyoruz. Bir toplumdaki iktidarın nihai doğası ve etkinliği, çok sayıdaki iktidar kaynağını tekelleştirmenin kolaylık derecesinden kaynaklanır (Earle, 2013: 16-17).

Yargı ve emniyet teşkilatı üzerinden üretilen şiddet muhalifleri geriletmek için etkili olsa da onları tümden yok etmek için yetersiz bir araçtır. Arendt’in (2012: 93) işaret ettiği gibi, eyleme giriştiğimizde yaptığımızın nihai sonuçlarını kesin olarak asla bilemeyeceğimize göre, şiddet ancak “kısa vadeli” amaçlar güttüğü zaman rasyonel kalabilir. Bunun Hükümdar için anlamı açıktır: Muhalifler, şiddetle geriletilmiş olsalar bile “varlık sürdürme” (subsistence) çabalarında başarılı oldukları sürece endişe kaynağı olmaya devam edeceklerdir. Oysa Hükümdarın uzun vadeli emelleri açısından ekonomik anlamda da kendilerini güvende hissetmemeleri gerekir. Yargısal, askeri ve diğer cebri kaynakları etkili biçimde tekelleştiren Hükümdarlar bile amaçlarına ulaşmak için ekonomik ve siyasal kaynaklara ihtiyaç duyarlar (Levi, 1988: 19).

Bununla birlikte, kaynaklar üzerindeki kontrol salt muhaliflerin yaşamını zorlaştırmakla kalmamalı, Hükümdarın takipçilerini ekonomik anlamda -devlete değil- kendisine “bağımlı” kılacak çözümleri de içermelidir. Ancak yargı ve emniyette olduğu gibi bu alanda da belirli sınırlılıklar söz konusudur. Ekonomik kaynaklar daha yoğun kullanılma kabiliyeti ve *maksimizasyon* açısından içsel olarak sınırlandırılmıştır. Bütün Hükümdarların yağmacı olduğu¹⁰ varsayımından hareket eden M. Levi (1988: 1-9), gelir oluşturma politikaları üzerinde belirleyici etkiye sahip başlıca üç sınırlama tespit eder:

1. **Diğer toplumsal aktörlerle bire-bir görelî pazarlık gücü:** Maddî kaynakların yöneten ve yönetilenler arasındaki dağılımının bir işlevidir. En önemli kaynak, maddî bir temele sahip olan ve “nicel” olarak ifade edilebilen kaynaklardır. Meşruiyet, statü ve otorite gibi kaynaklar maddî kaynaklardan türerler.

¹⁰ Levi’nin “Yağmacı Yönetim Kuramı” (The Theory of Predatory Rule), yöneticilerin mübadeleyi kolaylaştırmak ve kendi marjinal getiri oranlarını artırmak için yapıları planladıklarını varsayar (1988: 10-13).

2. **İzleme ve uygulama birimlerinin işletilmesinden ve ihlallerin cezalandırılmasından kaynaklanan işlem maliyetleri:** Bunlar daha çok ölçme (kaynakların dağıtımı), izleme (yurttaşlar ve devlet memurları), yaratma (kurumsal kurallar ve toplumsal aktörlerle sözleşmeler) ve uyuma zorlama (cebri araçların işletilmesi) ile ilgilidir.
3. **Yağmacının kendi indirgeme oranı:** Hükümdarın bireysel “zaman ufku”nu (time-horizon) ve algılanan yönetme güvenliğini tayin eden indirgeme oranıdır. Hükümdarın bugüne göre geleceğe verdiği değerle, bir başka deyişle iktidarda ne kadar kalacağına ilişkin öngörüsüyle ilgilidir. Örneğin bir askeri çatışma riski indirgeme oranını yükseltecektir.

Bu sınırlamalar, ekonomik yapı ve üretim araçlarının dağılımı, uluslararası bağlam ve mevcut hükümet biçimi üzerinden yağmaya konu kamu gelirlerinin miktarını tayin eder. Keza, giderlerde ciddi bir artışı göze almadan kamu gelirlerinin Hükümdarın kişisel serveti gibi kullanılma kabiliyeti sınırlıdır. Bu gelirleri yöneten kurumları ne iseler o yapan özellik, -en azından ilkesel düzeyde- uyrukların işlerini ve hayatlarını kolaylaştırmak, *kamusal* işleri yürütmek için örgütlenmiş olmalarıdır.

Öte yandan, kaynaklara erişimin klasik vergilendirme ve mali yaptırımlarla kontrolü Hükümdara uzun vadeli emelleri açısından yeterli avantaj sağlamaz. Hükümdar, vergi toplama işine arız olan içsel sınırlılıklardan kurtulabildiği ve ekonomik “artık”a el koymanın daha yaratıcı yöntemlerini bulabildiği ölçüde imha işinde ihtiyaç duyacağı kaynakları tedarik edebilir. Ekonomi üzerindeki kontrol, insanların yaşamı üzerinde kurulan doğrudan ve maddi bir iktidardır. Hükümdarın iktidarı, tahsis edebildiği toplam ekonomik artık’a dayalıdır (Earle, 2013: 85, 129).

Kandaşlığa dayalı *heterarşik* örgütlenme biçiminin egemen olduğu “eşitlikçi” topluluklarda (societas), üretim-dağıtım süreci çoğunlukla otoritesi asaletinden ve/veya cömertliğinden kaynaklanan bir liderin gözetiminde yönetilir. Cömertlik liderin iktidarını damgalayan temel özelliktir. Böylesi topluluklarda lider ancak kendi çıkarını gözetmediğini her vesile ile kanıtlayarak iktidarını koruyabilir; olası rakiplerinin muhalefetinden ancak yanında hiçbir şey tutmayarak sakınabilir. Lider takipçilerine karşı daima “hesap verebilir” olmak zorundadır. Eşitlikçi toplumsal düzen, potansiyel veya fiili bir liderin kendisinden memnun olmayan takipçileri tarafından terkedilebilmesinin kolaylığına dayalıdır.

Gıdanın kolektif yönetimi ve karşılıklı işbirliğine ihtiyaç duyan, hiyerarşiden yoksun küçük topluluklarda “ortak ambar” işlevi gören büyük binaların yokluğu, artık’a el koyan merkezi bir örgütlenmenin de yokluğunu ima eder. Bu topluluklarda tapınak ve saray benzeri yapıların bulunmayışı aynı ölçüde anlamlıdır. Kuzey Mezopotamya ve doğu/güneydoğu Anadolu’nun M.Ö. 7. binyıla tarihlenen en erken yerleşimleri böyledir (Frangipane, 2010: 81). Keza, *Çatalhöyük* yerleşiminde açık alanlar bitişik nizamdaki hane gruplarına münhasır iç avlular şeklindedir. Bir otoritenin veya topluluk adına ayınların icra edildiği “kamusal” alanlar bulunmaz. Yaygın tanrıça heykelcikleri ve duvar resimleri ise dinselliğin sembolik ve ritüel boyutlarının “hane içi” ile sınırlı olduğunun kanıtıdır. Nitekim depolama da ortak değil hane içidir (Frangipane, 2010: 83).

Sınırları az çok belirli bir toprak parçası üzerinde *hiyerarşik* biçimde örgütlenmiş devletli-uygar toplumlarda (civitas) ise siyasallık büyük ölçüde “devlet kurmak” projesinin gereksindiği eylemlerle damgalanmış durumdadır. Bu toplumlarda devlet kurmak, çoğu kez zannedildiği gibi salt siyasal ve toplumsal felsefe alanındaki soyut çalışmalardan veya otorite, kural, görev ve bağımlılıkla ilgili mevcut anlayışların yeniden tanımlanması çabalarından oluşmaz. Devlet kurmak, temel gıdaların ve kaynaklarının dağıtım ve üretimi üzerinde kontrol gerektiren bir dizi “güç kapma” (power grabs) eylemini de içerir (Paulette, 2016: 103).

Tayınlama ya da “Tanrıları Beslemek”

Devletli toplumlarda Hükümdarın muhalefeti sindirme gücü, tam olarak üretim ve mübadele üzerindeki kontrol kabiliyetine bağlıdır. Bunun için kaynakların yeniden dağıtımının olabildiğince siyasallaştırılması anlamlıdır. Hükümdar bu sayede politik ekonomiden elde edilen “artık”ı askeri ve ideolojik gücünü geliştirmek ve muhalifleri denetim altına almak için kullanabilir; doğrudan kendine bağlı silahlı muhafızlar, toplumu etkileyen şair ve yazarlar, bilginler, rahipler, büyücü ve sihirbazlar besleyebilir.

Hükümdarlar bu gibi kurumsal bağımlılıkları genellikle “tayınlama” (rationing) olarak bilinen yöntem üzerinden güvenceye almışlardır. Kaynakların yeniden dağıtımının arkaik formunu temsil eden tayınlama, çalışması karşılığında bir kimseye sağlanan temel ihtiyaç maddelerinin standartlaşmış formunu temsil eder. Tayınlama, mesaisini Hükümdarın hizmetinde geçiren bağımlıların toplam üretimden sağlanan ödemelerle beslenmesini mümkün kılar.

Antik Mezopotamya’da ödemeler genellikle *tahıl* cinsinden yapılırdı. Erken Hanedanlık (M.Ö. 2900-2350) ve Akad (M.Ö. 2350-2200) dönemlerine tarihlenen saray tipi muhkem yapıların tahıl depolamaya mahsus büyük odalar veya silolar içermesi bundandır. Devletin kontrolü altındaki topraklardan kaldırılan ürün bu “saray-depo”larda toplanır, dağıtım buralardan yapılırdı. Buralardan aynı zamanda krala ait işliklerde, dokuma tezgâhlarında, tahıl öğütmede, ekmek yapımında, bira imalinde vs. çalışan kadın ve erkek işçilere, saray çalışanlarına da tayın verilirdi (Paulette, 2016: 94-95). Muhasebe kayıtları bu malların çalışanlara statülerine göre nasıl dağıtıldığını göstermektedir.

Bununla birlikte, kaynakların merkezde toplanmasının görünürde bir “vergilendirme” veya haraca bağlama anlamına gelmediği bilinmelidir. İnsanların ürettikleri değer bir kısmından Hükümdar lehine gönüllüce feragat ettiklerinde mutlu olmalarını sağlamak gibi zor bir işi rahiplerin başarmış olması önemlidir. Antik toplumlar açısından ürünün belirli bir kısmını tanrı(lar) için ayırmak makul ve kutsanan bir davranıştı. Rahipler, bu amaçla özgün sayılabilecek bir söylem geliştirmişlerdi: Asıl amaç “Tanrıları beslemek”ti. Her kent devletinin bir koruyucu tanrısı vardı ve sarayın veya tapınağın ambarlarına yapılan teslimatlar bu tanrıların beslenmesi içindi. Bununla birlikte, halk tapınağa girip tanrıyı yemek yerken izleme hakkına sahip değildi. Ancak bayramlarda ve *cultic* etkinliklerde tanrının bir temsili tapınak dışına çıkarılarak halka gösterilirdi (O’connor, 2015: 42).

Rahiplerin bu ve benzeri söylemlerinin maddi arka planını tahmin edebiliriz: Tayınlama sistemi ancak ekonomik açıdan anlamlı bir artışın varlığında işler. Hükümdar ancak bu sayede üretim dışı bağımlıları besleyebilir. Artık-tayın dengesinin korunması, üretici güçlerin görece az gelişmiş olduğu toplumlarda geleneksel geçim ekonomisinin sınırlarının zorlanmasını gerektirir. “Ekonomik maksimizasyon” odaklı bu sistemin bekası açısından üretici güçler ve bilhassa emek daima *ulvi* amaçlar için seferber edilmelidir.

Beyne Giden Yol veya “Gastro-Politik”

Görüleceği gibi, Antik Mezopotamya’da devlet kurma işi büyük ölçüde *gastro-politik* önlemler üzerinden başarılmaktadır. Gıda etrafındaki toplumsal etkileşimlerden doğan gastro-politik’i, kabaca “gıda ve gıda kaynakları üzerindeki çatışma ve rekabetin yarattığı gerilimin yönetilmesi” olarak tanımlayabiliriz. Gıda, kişiler ve gruplar arasında kan ve spermin sağladığından daha güçlü bir akrabalık sistemi yaratırken kendisi üzerinden bağlantılı hale gelen *heterojen* kişi ve grupların *homojenleşme* olasılığını

artırır (Appadurai, 1981: 507). Buna göre gastro-politik, gıda ile ilişkili anlamların, gıdanın siyasal, dinsel ve diğer toplumsal amaçlarda tüketimi ve sunumu üzerinden manipüle edilmesini de içerir.

Gıdanın bu özelliği sayesinde ki tayınlama “alan el” (bağımlılar) ile “veren el” (Hükümdar) arasında *ataerkil* bir anlaşma yaratır. Farklı bir bağlamda da olsa bu anlaşmaya ilk kez gönderme yapan İbn Haldun (1989: 463) olmuştur:

İhsanıyla birini yetiştiren kimse ile onun ihsanıyla yetişen kişi arasında hususi bir bağlantı husule gelir. Bu bağ da kölelik ve anlaşma vasıtasıyla husule gelen bağlantı yerini tutar, arada nesep bağı olmadığı halde yakınlık sağlamlaşır ve nesepten husule gelen fayda elde edilir.

Üretici güçlerin düşük düzeyi nedeniyle Antik Mezopotamya’da gastro-politik nerdeyse tümüyle tahılın ekimi, hasadı, depolanması ve dağıtımıyla ilgiliydi. Günümüzde ürünler çeşitlenmişse de yeniden dağıtımın temel mantığı -en azından devletin “sürekli inşa” halinde olduğu toplumlarda değişmemiştir: Yaşamsal olan aynı zamanda siyasal olandır. Siyasal hedeflere ulaşmanın kolay ve kestirme yolu insan bedeninden geçer ve çoğu Hükümdar takipçilerini kendisine gastro-politik açıdan “bağımlı” kılmadığı takdirde uzun vadeli emellerine veda etmesi gerektiğinin farkındadır.

Bağımlılık ve Sadakatin İnşası

Hükümdarın gözünde “devlet kurmak”, temel ihtiyaçlarını karşılamada kendisine güvenen bağımlı bir emek gücünün yaratılması demektir. Bağımlıların Hükümdar karşısındaki durumunu Sümer kil tabletlerinden okumak mümkündür. Örneğin bugünkü Irak’ın güneyindeki antik *Shuruppak* (Fara) kent devletinde, tayın alanlara “ekmek yiyenler” anlamında *lü-lü-ninda* denirdi. Tayın dağıtılan kişilerin adlarını, statü ve mesleklerini içeren kil tablet arşivleri, çevresinde geniş halk kitlelerinin örgütlendiği güçlü bir yönetsel merkezin varlığını kanıtlamaktadır (Martin, 1988: 98-99). Tayın listelerinde adları yer alan bireylerin, evcil hayvan sürülerinin muhasebe kayıtlarına paralel biçimde ve açıkça aynı terimlerle kaydedilmiş, eş deyişle “sürüleştirelmiş” olması anlamlıdır (McC. Adams, 2004: 46).

Bağımlılık çeşitli formlarda olabilir: Bazıları kendisini varlıklı bir patrona veya saraya bağlı halde bulurken bazıları hizmeti karşılığında yüklü maaşlar veya tayınlarla destekleniyor olabilir; bazıları büyük toprak tahsisleriyle bağımlı hale gelmiş olabilir. Bu bağımlılık yapısı toplumsal

merdivenin her bir basamağında tekrarlanarak büyür ve nihayet bütün hane halklarını içine alan katmanlı bir yapıya evrilir (Paulette, 2016: 99). Bu yapıda bağımlılara ödenen tayınlar özgür işçilere ödenen ücretten işlevsel açıdan farklılık gösterir. Tayın üretimden çok sadakatin karşılığıdır; tayın verilenler Hükümdar için çalışmaya zorlanan veya çeşitli nedenlerle buna mecbur kalan yarı-özgür işçilerdir. Hükümdar ve takipçilerinin genişleyen serveti için başlıca temel, emeğin kontrolüdür (Frangipane, 2010: 80).

Ekonomik artık'ın dağıtımının tek elden yapıldığı durumlarda bireyler biyolojik varlıklarını büyük ölçüde mevcut tayınlama mekanizmasına eklenerek güvenceye alabilirler. Devlet kurma sürecinin başında Hükümdarlar çeşitli önlemlerle üretimi artırmaya odaklandıklarından, üretim ve dağıtım sürecinde genellikle “herkese ihtiyacı kadar, herkesten yeteneğine göre” ilkesi egemendir. Aşağıdan yukarı doğru yönelen mal ve emek akışının karşılığı, yukarıdan aşağı doğru bir dizi dinsel ve siyasal içerikli hizmetle ödenir. Özetle, “karşılıklık” temelinde kurulmuş bir işleyiş söz konusudur (Frangipane, 2002: 290). Bu işleyişte, Hükümdar ve takipçileri arasındaki alışveriş bir “alan el-veren el” ilişkisinden çok tarafların eşit, yükümlülüklerin karşılıklı olduğu bir “arasında” ilişkisi yaratır. Üretim sürecine ve tayınlama mekanizmasına katılım iki tarafın da yararına olduğundan teşvik edilir.

Nüfusun önemli bir kısmı merkezi olarak yönetilen bir yeniden dağıtım sistemi tarafından desteklendiğinde ise Hükümdar rıza ve itaati satın almaya yeterli bir artık'ı kontrolünde tutmaktadır. Öyleyse kartları yeniden dağıtmanın vakti gelmiş demektir. Çünkü ekonomik artık büyüdükçe kaynaklar üzerindeki rekabet de yoğunlaşacak, Hükümdarı bekleyen riskler artacaktır. Mekanizmaya katılmanın ön koşulu artık Hükümdara sadakattir; bu konuda şüphe uyandıranların mekanizmanın dışına itilmesi siyasal açıdan meşrudur. Bunlar için kaynaklara erişim imkânsız değilse de zordur; yeterince güçlülerse Hükümdarla mücadeleye girişecekler veya kendilerine başka yaşam alanları aramak zorunda kalacaklardır.

Görüleceği gibi, muhaliflerini yok etmeye azimli bir Hükümdar için devlet, uyruklarının barış ve esenliğini gözetken bir aygıt olmaktan çok “bağımlılık ve kontrolün organize yapısı” işlevi görür. Antik Mezopotamya örneği, Hükümdar için tayınlarla beslenebilecek bağımlı sayısının, daha doğrusu el konulan artık'ın yaklaşık “besleme kapasitesi”nin kritik önemde olduğunu göstermektedir. Bağımlılıkların “kurumsal” hale getirilebilmesi için merkezileşmiş *depolama* ekonomisinin çekim gücünün artırılması zorunludur. Bu ise ancak yönetsel araçların üretken kapasiteyi sonuna kadar zorlayıp artık'ın devlet hazinesine aktarılmasını güvenceye alacak biçimde

tasarlanmasıyla mümkündür (Paulette, 2016: 95). Bunu yukarıda ekonomik maksimizasyon olarak adlandırmıştık. Mal ve emek akışının daha fazla insanı akışın yoğunlaştığı yere doğru çekmesi doğaldır. Aşağı Mezopotamya'nın *Uruk* gibi ilk kent yerleşimleri böyle ortaya çıktı. Uruk devlet sisteminin başlıca özelliği, ekonomik artıktan ve onun tayın formunda dağıtımının merkezileşmesi idi (Frangipane, 2010: 80).

Büyücüler, Bilginler ve Rahipler

1902-3 ve 1931 yıllarında *Shuruppak* yerleşiminde yapılan kazılarda¹¹ *Erken Hanedanlık-IIIa* dönemine (M.Ö. 3. binyıl ortası) tarihlenen toplam 32 adet silindir biçimli silo bulunduğunda (Martin, 1988: 47, 110) hiçbir arkeolog bunu kentin koruyucu tanrısının iştahıyla açıklamaya girişmedi. Siloların boyutlarına bakılırsa (her biri ortalama 4 metre çapında, 10 metre derinliğinde idi), çok sayıda insan kurumsal kaynaklardan sağlanan gıda ve diğer düzenli tahsisler üzerinden bağımlı hale getirilmişti. Peki, ne kadar insan?

Bağımlılığın ölçülmesi veya modellenmesine yönelik çalışmaların özellikle basitleştirmedeki sorunlar nedeniyle birtakım güçlükler içerdiği açıktır. Bununla birlikte, depolama ekonomisinin “nicel” boyutlarına odaklanıldığı takdirde devlet kurmanın mantığı, lojistik yönleri ve sınırlarına nüfuz edilebilir. Nitekim Giuseppe Visicato, yine *Shuruppak*'ta bulunan tahıl depolama ve dağıtımına ilişkin veriler içeren 1000'den fazla tablet belgeye dayanarak buradaki siloların yaklaşık 20.000 kişiyi 6 ay boyunca besleyebileceğini hesaplamıştır (Paulette, 2016: 101). O zaman şu soruyu sorabiliriz: Ne kadar insan bağımlı kılındığında Hükümdar muhaliflerin topyekûn imhası için başlatacağı bir savaşta zaferden emin olabilir?

Açıktır ki bu soruyu yanıtlamak merkezi ekonominin besleme kapasitesine ilişkin bir dizi ölçüm ve tahminde bulunmayı gerektirir. Nitekim Antik Mezopotamya'da sarayın tayınlaması altında çalışan bilginlerin başlıca uğraşı da bu olmuştur. Başta yazı olmak üzere ilk kayıt ve sayı sistemlerinin, alan ve hacim ölçümüne ilişkin hemen bütün formüllerin bu coğrafyada geliştirilmiş olması rastlantı değildir. Akad krallarının ilk takvim ve standart ağırlık ve ölçüler sistemini yürürlüğe koymaları, depolama ekonomisinin ve yeniden dağıtımın merkezileştirilmesinde karşılaşılan pratik sorunları çözmek içindi (Paulette, 2016: 92). Keza, M.Ö.

¹¹ *Shuruppak*'ta 1902-3 yıllarında Alman D.O.G. ekibi tarafından; 1931 yılında Pennsylvania Üniversitesi müzesine bağlı bir ekip tarafından yürütülen kazılarla ilgili ayrıntılar için bkz. Martin (1988).

IV. binyılın birinci yarısına tarihlenen ilk mühürler ve *cretulae* (üzerine mühür basılan kil kalıplar) ürün fazlasının ortak ambarda toplanıp sonra yeniden dağıtılmasını belgelemekten başka bir amaç taşııyordu (Frangipane, 2002: 125, 203).

Bilgin ve zanaatkârların buluşları sayesinde kaynakların kontrolü, depolanması ve dağıtımına ilişkin lojistik ve fiziksel kısıtlar zamanla ortadan kalkmıştır. Günümüzde muhtemelen çok az Hükümdar dağıtmak için tahıl ve benzeri değerleri sarayında depolama ihtiyacı duymaktadır. Yine de Sümer ve Akad krallarından beri Hükümdarlar zalim olarak tanınmaktan utanmadıkları durumlarda bile kendilerini bilgin ve zanaatkârların koruyucusu olarak tanıtmaktan hep gurur duymuşlardır.

Hükümdarın uzun vadeli emellerinin tayınlama ile bağımlı kılınan nüfus tarafından iyice anlaşılıp onaylanması da en az tayınlama kadar önemlidir. Halk, Hükümdarla arasındaki hizmet alışverişinin “karşılıklı” dengeli olduğunu düşünmelidir. Ekonomik artık’a Hükümdar tarafından el konulduğu her durumda gıdanın yeniden dağıtımının “ritualize” edilmesi bundandır. *Eridu* gibi M.Ö. 6. binyıla tarihlenen Güney Mezopotamya yerleşimleri böyledir (Frangipane, 2010: 80). Çoğunluğun egemenliği yalnızca demokrasilerde işliyor olsaydı kuşkusuz Hükümdar muhalifleri ezmek için halkın desteğine ihtiyaç duymayabilirdi. Ancak Jouvenel’in (1962: 106) vurguladığı gibi, bu varsayım *fantastik* bir yanılsamadır: “Tek başına bir bireyden başkası olmayan Hükümdar, başka hükümet biçimlerinde olduğundan daha fazla toplumun genel desteğine ihtiyaç duyar.”

Bağımlıların Tanrı ve/veya Hükümdarın iradesine toptan tabi kılınıp muhaliflerin kahredilmesini öngören bir siyasal vizyonun başarısı, yeniden tanımlanan otorite, itaat, sadakat, görev vb. anlayışların ortak kültür ve dünya görüşüne ait mevcut “kavramsal repertuar” üzerinden kitlelere aktarılmasına bağlıdır. Büyücüler, sihirbazlar ve rahipler bu alandaki becerileri sayesinde Hükümdarlar katında daima saygın bir konumda olmuşlardır. Latin Amerikalı Katolik rahiplerin yoksuldan yana duruşları kuralı doğrulayan bir istisna gibi görünmektedir.

Özetle, Antik Mezopotamya’nın güneyindeki sosyo-politik yapı lider-takipçi bütünleşmesinin bilinen en eski formunu temsil etmesi açısından önemlidir. Tanrılar, krallar ve halk gıdanın üretim, dağıtım ve tüketimine ilişkin mekanizmalar üzerinden birbirine bağlanmıştı. Bu bağlantının çoğumuzun aşına olduğu türden bir çimentosu vardır: *Sadakat*. Böylesi toplumlarda sadakat saadetin ön koşuludur. Söz konusu mekanizmanın dışında kalanların geride çok az yazılı veya arkeolojik kayıt bırakması

anlamlıdır.¹² Muhaliflerin topyekûn imhasını başarmış bir Hükümdarın, onların bir zamanlar “var” olduklarını gösteren maddi kanıtlara da aynı duyguyla yaklaşması güçlü bir olasılıktır.

Sonuç

Uzun vadeli emelleri olan bir Hükümdarın yargı ve emniyet kurumları ile kaynakların yeniden dağıtımına ilişkin ekonomi-politik senaryolar üzerinde yoğunlaşması anlaşılabilir bir durumdur. Sınırlı sayıdaki tarihsel kayıt ve gözlem, bunlardan birindeki başarının diğer ikisinden bağımsız olmadığını, üçünde de eş zamanlı bir başarının zorunlu olduğunu göstermektedir. Hükümdar, başında bulunduğu devlet aygıtının tabi olduğu sınırlılıkları iyi anladığı, bunları aşmak için uygun zamanı kollayabildiği ölçüde başarılı olacaktır. Bireysel çılgınlık hali -gerekli olmakla birlikte- tek başına yeterli dürtü sağlamamaktadır.

Tarihçiler taç giyince çıldıran bir kral kaydetmemişlerse bunun nedeni herhalde, Jouvenel’in (1962: 161) “muhafazakâr” olarak nitelediği yerleşik devlet kurumlarının böyle bir çılgınlığı desteklememiş olması yanında çılgınca emelleri frenleyecek kadar etkili bir muhalefetin varlığı gibi görünmektedir. Mutlakiyetin en katı formlarına sahip monarşilerde bile güç az veya çok “dengelenmiş” durumdadır. Güçler ayrılığı görece yeni olsa da “güçler dengesi” siyasal örgütlenmelerin varoluşuna içkindir. Bu denge kendi karşısına (güç dengesizliği) dönüştüğünde Hükümdarın da artık bir çete reisine dönüşmesi diyalektik bir zorunluluktur. Arendt (2012: 64) bunu “şiddetin iktidarı tahrip gücü” ile açıklar: “Bir silahın namlusunun ucunda en etkin komutlar gelişir, anında ve en mükemmel itaate neden olur. Ama bir silah namlusunun ucunda asla iktidar gelişemez.”

Demek ki bir Hükümdarın merkezi siyasal yapıların üç başat öğesini uzun vadeli emellerine uygun olarak tasarlamayı başarması, ancak kendini *olumsuzlaması* ile mümkündür. Bir başka deyişle, Hükümdar kendi karşısına

¹² Asur kralı *Ashur-nasır-apal* (M.Ö. 884-859) muhaliflerinin akıbeti hakkında bilgi verme ihtiyacı duyan nadir hükümdarlardandır: “Kent kapısının karşısına bir sütun diktirdim ve ayaklanmış olan tüm şeflerin derilerini yüzüp sütunu onların derisiyle kapladım. İçlerinden bazısını sütunun içine gömdüm, bazılarını sütun içinde kazığa çaktırdım ve diğerlerini sütun çevresindeki kazıklara bağladım. Topraklarımın sınırlarındaki çoğunun derilerini yüzdüm, duvarları onların derisiyle kapladım. Ayaklanan subaylar ve kraliyet memurlarına gelince, kollarını ve bacaklarını kestirdim.” Anlaşılan, kral bu işkence gösterisiyle olası muhaliflerine karşı etkileyici bir uyarıda bulunmak istemişti (Olmstead, 1918: 225).

dönüşmediği sürece muhaliflerini yok etmek gibi maliyetli bir projeyi hayata geçiremez. Öyle ya, yargıçlar onun adına karar verecek, muhafızlar onun adına infazda bulunacak, tayınlar onun adına dağıtılacaktır. Bunun için Hükümdar öncelikle kendini “meşru” kılan siyasal sistemi yadsıyıp tahrip etmeye girişmeli (1); tasarımlarını bir *state-making* süreci üzerinden yürürlüğe koymalı (2); bağımlılarla etkileşiminde gastro-politik’in yol göstericiliğinden, rahiplerle büyüçülerin ilhamlarından yararlanmalıdır (3).

Hükümdar açısından devlet, öyle basitçe ortaya çıkıp şekle bürünen bir varlık değildir, bir inşa sürecidir. Ancak *state-making*, başlanan ve nihayet tamamlanan bir süreç gönderme yapmaz. Devlet, bir bütün olarak sürekli “inşa halinde” tutulmalıdır. Devletin yeniden yapılandırılması, yönetim reformu, yargı reformu, eğitim reformu vb. projeler, muhaliflerin çoğu kez tanıttığının aksine içi boş söylemlerden fazlasını ifade eder. Kuruluşu tamamlanmış bir devlet Hükümdarın sonu demektir.

Karşısında uzun vadeli emellerini dengeleyecek bir güç kalmadığında, Hükümdar artık bir *çete* reisi veya *gangster* takımının lideri olarak tanınmayı bekleyebilir. İktidarın yerine şiddeti koyarak bu zafere erişmiş olması önemlidir. Demek ki iktidarını dengeleyen güçlerin yokluğunda, Hükümdar ve takipçilerinin devleti meşru şiddet tekeli kullanarak ve nihayet onu da aşarak bir çeteye dönüşmesi mümkündür. Yine de hiçbirinin böyle bir zaferi kutlamaya fırsat bulamaması halefleri için yeterince öğreticidir.

KAYNAKÇA

- Appadurai, A. (1981) “Gastro-politics in Hindu South Asia”, *American Ethnologist*, 8(3), 494-511.
- Appadurai, A. (2006) *Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger*, Durham & London: Duke University Press.
- Arendt, H. (2012) *Şiddet Üzerine*, (B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Earle, T. (2013) *Şefler Nasıl İktidara Geldiler?* (B. Gürel, D. Demiröz, Çev.). İstanbul: Versus.
- Frangipane, M. (2002) *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, (Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Frangipane, M. (2010) “Different models of power structuring at the rise of hierarchical societies in the Near East: Primary economy versus luxury”, *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*, D. Bolger & L.C. Maguire (Eds.). Barnsley, UK: Oxbow Books, 79-86.

- Gely, R. ve Spiller, P.T. (1989) *The Political Economy of Supreme Court Constitutional Decisions: The Case of Roosevelt's Court Packing Plan*. Working Paper Series on the Political Economy of Institutions No. 29. College of Commerce and Business Administration, Bureau of Economic and Business Research, University of Illinois Urbana-Champaign.
- González, R.J. (2007) "Towards mercenary anthropology?" *Anthropology Today*, 23(3), 14-19.
- Gusterson, H. (2007) "Anthropology and Militarism", *Annual Review of Anthropology*, 36, 155-175.
- Hobbes, T. (2013) *Leviathan*, (S. Lim, Çev.). İstanbul: YKY.
- Holston, J. ve Appadurai, A. (1996) "Cities and citizenship", *Public Culture*, 8, 187-204.
- İbn Haldun (1989) *Mukaddime (Cilt I-II)*, (Z.K. Ugan, Çev.). İstanbul: MEB.
- Jouvenel, B. (1962) *On Power: Its Nature and the History of its Growth*, (J.F. Huntington, Trans.). Boston: Beacon Press.
- Leuchtenburg, W.E. (1966) "The Origins of Franklin D. Roosevelt's "Court-Packing" Plan", *The Supreme Court Review*, 1966, 347-400.
- Levi, M. (1988) *Of Rule and Revenue*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Marinoff, L. (2014) "Biological Roots of Human Conflict", *Journal of Conflictology*, 5(2), 2-13.
- Martin, H.P. (1988) *Fara: A Reconstruction of the Ancient Mesopotamian City of Shuruppak*, Birmingham: Chris Martin & Associates.
- Martín-Baró, I. (1989) "Political violence and war as causes of psychosocial trauma in El Salvador", *International Journal of Mental Health*, 18(1), 3-20.
- McC. Adams, R. (2004) "Reflections on the Early Southern Mesopotamian Economy", *Archaeological Perspectives on Political Economies*, G.M. Feinman & L.M. Nicholas (Eds.). Salt Lake City: University of Utah Press, 41-59.
- McFate, M. (2007) "Building Bridges or Burning Heretics?: A Response to González", *Anthropology Today*, 23(3), 21.
- Montesquieu (1998) *Kanunların Ruhu Üzerine (Cilt-I)*, (F. Baldaş, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Olmstead, A.T. (1918) "The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal", *Journal of the American Oriental Society*, 38, 209-263.

- O'connor, K. (2015) *The Never-Ending Feast: The Anthropology and Archaeology of Feasting*, London: Bloomsbury Academic.
- Paulette, T. (2016) "Grain, storage, and state making in Mesopotamia (3200-2000 BC)", *Storage in Ancient Complex Societies: Administration, Organization, and Control*, L.R. Manzanilla & M.S. Rothman (Eds.). NY: Routledge, 85-109.
- Samimian-Darash, L. & Stalcop, M. (2016) "Anthropology of security and security in anthropology: Cases of counterterrorism in the United States", *Anthropological Theory*, 0(0), 1-28.
- Scheper-Hughes, N. (1992) *Death without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*, Berkeley: University of California Press.
- Sluka, J.A. (2000) "Introduction: State Terror and Anthropology", *Death Squad: The Anthropology of State Terror*, J.A. Sluka (Ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1-45.
- Tilly, C. (1985) "War Making and State Making as Organized Crime", *Bringing the State Back In*, P. Evans, D. Rueschemeyer & T. Skocpol (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 169-187.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI İNGİLTERE'DE TOPLUMSAL HAYAT, SINIF SİSTEMİ ve YABANCILAŞMA

Oya BUHARA AYDOĞAN*, Ufuk EGE UYGUR**

Gönderim/Received: 25 Nisan/April 2017

Kabul/Accepted: 30 Mayıs/May 2017

Öz

Yirminci yüzyılda yaşanan en büyük olay; insanlık tarihini, dünya düzenini, toplumsal hayatı en çok etkileyen hatta ulusların yok olmasına, yeni devletlerin kurulmasına sebep olan II. Dünya Savaşıdır. Bu savaştan etkilenen ülkelerden bir de İngiltere'dir. Savaş, yeni bir dünya düzeni kurulmasına ve toplumsal hayatta köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu çalışmada II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'de sosyal-kültürel ortam, toplumsal değişim ve bu değişimin topluma yansımaları incelenecektir. II. Dünya Savaşı ardından İngiltere'deki mevcut sınıf sistemi alt üst olmuş, yeni hükümetin çıkarmış olduğu 'refah devleti', bir diğer adı ile 'sosyal devlet', yasaları ile toplumun her sınıfına eşit haklar verilmiştir. Ancak savaşın getirdiği yoksulluk, işsizlik gibi sorunları çözmede bu yasalar yetersiz kalmıştır. Sınıf sisteminin ortadan kalktığı, paranın değerinin arttığı, tüketiminin ön plana çıktığı bu yenedünya düzeninde toplumun yaşadığı hızlı değişim, belirsizlik ve gelecek kaygısı bireyde yabancılaşmaya neden olmuştur. Bu yabancılaşma toplumda, özellikle gençlerde isyanlara neden olmuş 'öfkeli genç adam' gibi toplumsal hareketlere neden olmuştur. Makalede II. Dünya Savaşı sonrası toplumsal değişiklikler açıklanarak, bu değişimlerin savaş öncesi mevcut sınıf sisteminde neden olduğu değişiklik açıklanacak ve bu değişimlerin toplumda yabancılaşmaya neden olduğu savunulacaktır. Çalışmada o dönemi anlatan çeşitli kaynaklar incelenerek, bu kaynaklardan elde edilen tarihi, sosyal durum hakkında bilgiler

---

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Doktora Programı | oyabuhara@hotmail.com

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

derlenerek aktarılmıştır. Bu bilgiler ışığında bu değişimlerin sınıf sisteminde değişime ve yabancılaşmaya neden olduğu savunulmaktadır. Yabancı kaynaklardan yapılan alıntılar tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir.

Anahtar kelimeler: II: Dünya Savaşı, İngiltere, sınıf sistemi, refah devleti yasaları, yabancılaşma

Social Life in England after the Second World War

Abstract

One of the most important events occurred in the twentieth century that affected the history of humanity, world's order and social life, causing the disappearance of many nations and the emergence of many states, is the Second World War. England is one of the countries that was affected by this war. The war caused a new world order and many revolutions in the social life. In this essay, the sociocultural environment, social change and the effects of this change on the society in England after World War II will be studied. After the war, the current class system in England was abolished and new equal rights were given to all of the classes in society by the new laws of 'welfare State' legislated by the new government. But, these new rights were inefficient to solve the problems such as unemployment, and poverty caused by the war. In this new world order class system disappeared, money was appreciated and consumption stood out. This new change, vagueness and fear of the future gave rise to alienation of the individual. This alienation created rebels in the society, especially the youth rebelled, and new movements such as 'the angry young man' emerged. In this essay, social differences which are seen in England after World War II will be displayed and how these differences caused a huge change in the current class system will be explored, emphasizing the idea that these changes caused alienation in the society. In this study the social and historical condition of the period is gathered from various sources. In the light of these sources, this essay argues that these social changes caused class system destruction and alienation. All of the quotations taken from foreign sources have been translated into Turkish by the writer.

Key words: The Second World War, England, class system, welfare state policy, alienation

GİRİŞ

Bu çalışmada amaç II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'de mevcut durumu ortaya koymak, savaştan toplumsal düzenin nasıl etkilendiğini, İngiltere'de var olan sınıf sisteminin savaşın etkisi ile nasıl değiştiğini göstermek, savaşın ardından yaşanan toplumsal değişimin toplumu nasıl etkilediğini

açıklamaktır. Çalışmada savaş sonrası yaşanan toplumsal değişimin özellikle de II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere’de değişen sosyal, kültürel, politik ve ekonomik düzeni göz önüne serilecektir. Bu makale ile savaş sonrası yaşanan toplumsal değişimin toplumda yabancılaşmaya neden olduğu fikri açıklanacaktır.

Toplum yıllardır sürdürdüğü düzeni kaybedip savaşın ardından oluşan yenedünya düzenine uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Savaşın getirdiği gelecek kaygısı, belirsizlik, işsizlik, yoksulluk, barınma ve beslenme kaynaklarındaki yetersizlikler dönemin başlıca sorunlarıdır. Hükümetin çıkardığı toplumsal refah sağlamayı hedefleyen ‘sosyal devlet’ yasaları herkese eşit eğitim, barınma, iş, yoksulluk yardımı gibi sosyal haklar vererek halkın refah seviyesini arttırmaya çalışmıştır. Yeni yasalarla sınıf sistemi yıkılmıştır ancak bu sistemin etkileri toplum üzerinde devam etmektedir. Yasalar ile eğitim alma hakkını elde eden alt sınıf gençler, daha önce üst sınıfa ait olan ve üniversite eğitimi gerektiren meslekler edinmiş ve toplumda üst seviyelere ulaşmışlardır. Fakat toplum bu değişimi kolay kabullenemeyecektir. Değişimin sancuları toplumda köklerinden uzaklaşmaya ve bireyin hem kendisine hem topluma yabancılaşmasına neden olacaktır.

Çalışmada bahsi geçen değişimler kent ve kırsal olmak üzere tüm ülkede görülürken, sınıf sistemindeki değişimden özellikle alt sınıflar daha fazla etkilenmiştir.

II. Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’de Toplumsal Değişimin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Savaş Sonrası Durum ve Sosyal Devlet Politikası

II. Dünya Savaşı esnasında İngiltere savaştan büyük zarar görmüş, yoğun bombardıman altında kalmış, pek çok vatandaşını savaşta kaybetmiş, orduya katılan gençlerin pek çoğu ülkesine dönememiş ya da ruhsal veya bedensel yaralarla ülkesine dönebilmiştir. Savaşın ardından ülkeye büyük bir yıkım hâkimdir. İngiltere’de yaşayan halkın büyük kısmı, bu savaştan fiziksel ve ruhsal olarak zarar görmüş, savaş öncesi sahip oldukları olanakları kaybetmişler, bu durumdan en fazla etkilenen ise alt sınıflardır. Bir an önce içinde bulunulan koşulların iyileştirilmesi gerektiğini savunan işçi partisi iktidara gelişiyle birlikte bazı önlemler almaya başladı. Sağlık, eğitim, işsizlik, barınma toplumda iyileştirilmesi gereken başlıca alanlardı. Bu nedenle de sosyal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. II. dünya savaşı sonrası pek çoğu batan ya da zarar eden

sanayi kuruluşlarını, örneğin kömür madenleri, tren yolları, demir-çelik sanayi ve İngiltere bankası, kamulaştırma kararı alındı, böylece sanayi de kamulaştırılarak halka açılmış oldu. Bu dönemde yapılan reformların en önemlisi 1946 yılında kabul edilen ve halkın tamamının bireysel ve toplumsal gereksinimlerinin sağlanmasını amaçlayan bir politika olarak Refah Devlet anlayışının yürürlüğe girmesi oldu. Dönemin en önemli problemlerinden biri sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri, eğitim ve barınma olanaklarındaki eşitsizliği ve İşçi partisi yönetiminden Beveridge Rapor'u ile yapılan değişikliklerle tüm sosyal sınıfların gelir düzeyine bakılmaksızın bu olanaklardan devlet eliyle eşit olarak yararlanması hedeflenmiştir. Aşağıda verilen resimlerde İngiltere'de bu rapor ile verilen sosyal haklar görülmektedir (Resim 1, 2, 3). Tam istihdam sağlanarak işsizlik seviyesini düşürüp gelir düzeyini arttırmayı planlayan İşçi Partisi böylelikle savaş sonrası olumsuz koşullardan en çok etkilenen işçi sınıfının yaşam standartlarını yükselterek sosyal sınıflar arasındaki farklılıkları azaltmayı amaçlamıştır. Refah devleti sağlanması amacıyla öncelikle sağlık alanında reformlara gidildi. Milli Sağlık Servisinin kurulmasıyla üst sınıfların ekonomik güçleri sayesinde sahip oldukları sağlık hizmetleri toplumun tamamının ücretsiz olarak yararlanabileceği bir sistem halini aldı. Bir diğer önemli sorun ise barınma idi. Halkın pek çoğu savaş zamanı bombalamaları nedeniyle zarar gören evlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Prefabrik evler ilk zamanlar bir çözüm olarak görünse de yetersiz hammadde sorununa rağmen betonarme binaların yapılması gerekliliği hükümetin en önemli sorunlarından biriydi. Ordu kamplarının kullanılması, prefabrik evler gibi geçici çözümlerin ardından bir milyona yakın ev inşa edildi. Kiralar devlet kontrolü altına alındı ve devlet desteği ile yoksul insanların ev sahibi olmaları kolaylaştırıldı (Resim 1). 1944 Butlar Kanunu ile eğitim kurumlarının ücretleri kaldırılarak on bir yıllık zorunlu eğitimin ardından yetenekli öğrencilerin maddi durumuna bakılmaksızın bir üst eğitim kurumuna geçişi sağlanmış oldu. Böylece çocuklar girdikleri yetenek sınavında başarılı oldukları takdirde üst sınıflara geçişlerini sağlayacak üniversite eğitimi ve doktorluk, avukatlık gibi mesleklere sahip olmalarını sağlayacak akademik liselere geçiş imkânı kazanmış oldular. Böylelikle işçi sınıfından gelen bir çocuk babasının mesleğini sürdürüp, aynı sınıf içerisinde kalmak yerine aldığı eğitim ve edindiği meslek sayesinde bir üst sınıfa geçebilir oldu. Böylece sınıflar arası hareket sağlanmış oldu. Ancak, tüm bu reformlara rağmen toplumda yaşanan değişiklikler huzursuzluklarında kaynağı haline gelmişti ve beraberinde pek çok sorunlar getirmiştir.

Resim 1. Landsbury Mahallesi yeniden yapılandırmanın öncesi ve sonrası (Addison, 1995:117).

Resim 2. Diş tedavisinde kat edilen gelişmeler, 1944 (Addison,1995:117).

Resim 3. Ücretsiz gözlük hizmeti, Şubat 1951 (Addison,1995:117).

Savaş Sonrası Toplumsal Değişiklikler ve Sınıf Sistemine Etkileri

II. Dünya Savaşı sonrası İngiliz toplumunda yaşanan başlıca değişikliklerden biri sınıf kavramında görülen değişikliktir. Savaş sonrası dönem anlatılmadan önce II. Dünya Savaşı öncesi İngiltere'de var olan sınıf sistemi şöyle özetlenebilir: İngiliz toplumuna Krallığın kuruluşundan itibaren sınıf sistemi hâkimdir. Bu sistemde toplum başlıca üç ana sınıfa ayrılır: üst sınıf (doğuştan kazanılmış bir sınıftır, soyluları ve zengin aileleri kapsar sonradan bu sınıfa geçiş mümkün değildir, yüksek öğrenim bu sınıfa aittir, bu sınıftan bireyler üst sınıf işler diye tabir edilebilecek yüksek öğrenim gerektiren işlere sahip olurlar ya da ailelerinden kalan büyük arazilere, servetlere ve çalışanlara sahiptirler), orta sınıf (İngiliz halkının çoğu bu sınıftandır, meslek sahibi orta gelir grubu, zanaatkar ve esnaflar bu gruptandır, sosyal haklardan kısmen yararlanırlar, ekonomik gücü olanlar yüksek öğrenimden yararlanabilir) ve alt sınıf (tarım işçileri, çiftçiler, maden ya da fabrika işçilerinden ve ailelerinden oluşur, çocukları da babalarının yerine aynı işlere devam ederler, sosyal haklardan en az yararlanan sınıftır, yüksek öğrenim hakları yoktur hatta temel eğitimi bile pek çoğu alamaz). Zamanla bu sınıf sistemi değişikliğe uğramıştır. Özellikle sanayi devrimi ardından işçi sınıfının giderek sayısının artması ile toplumda bu sınıf ön plana çıkmıştır, ancak sosyal ve ekonomik koşullarında hiçbir değişiklik olmamış ve bu dönemde de işçi sınıfı zor şartlar altında yaşamaktadır. Bu makalede ele alınan dönem olan II. Dünya Savaşı sonrasında ise sosyal devlet yasaları ile özellikle işçi sınıfının durumu iyileştirilmiş, verilen eşit haklar ile eğitim, sağlık, barınma gibi haklardan tüm sınıflar yararlanmaya başlamıştır. Böylece sınıflar arasında bulunan bariyerler ortadan kalkmış, savaş öncesine kadar hakim olan sınıf sistemi değişmek zorunda kalmıştır. Bunun başlıca nedeni eşit eğitim hakkı ile alt sınıftan gençlerin artık yükseköğrenime gidebilmesi, eskiden üst sınıfa ait olarak görülen meslekleri edinebilmesidir. Yeni nesil babalarının işini devam ettirmek zorunda kalmayarak yeni meslekler edinmiş sınıf atlamış olur.

Daha önceleri köylü çocukları, sanayi devrimi sonrası ise sayıları artan işçi sınıfı çocukları için sınıf atlamak mümkün değildi. Toplumsal kurallar, yaşam biçimi, giyim kuşam, konuşma tarzı, özellikle de eğitim ve meslek edinme sınıf sisteminin kurallarına göre toplumda sürdürülüyordu. Alt sınıflardan gelen bir çocuk yeterli ekonomik olanaklara sahip olmadığı için orta öğrenim, akademik yükseköğrenim gibi olanaklara hiçbir zaman sahip olamıyordu. Ancak bu sınıf sistemi II. Dünya Savaşı ile birlikte yıkılmıştır. Üst sınıf, orta sınıf ve işçi sınıfları arasında kesin çizgiler varken II. Dünya Savaşı ardından değişen ekonomik ve sosyal dengelerle bu çizgiler esnekleşerek, eğitim ve ya ekonomik güç ile bu sınıflar arasında hareket

etmek mümkün hale geldi. 20. yüzyıl'da sanayinin giderek gelişmesi ve teknolojik gelişmelerle yön değiştirmesi sonucu tamamen otomatikleşen fabrika sistemini “yeni sanayi devrimi” diye adlandırılan bu dönemde kendi koşullarını yarattı. Refah devleti ve tam istihdam politikalarıyla birlikte işçi sınıfı güç kazanıp, artan alım gücü ve şehir hayatıyla birlikte daha önceleri orta ve üst sınıflara ait olarak görülen olanaklardan yararlanma fırsatı buldu. 1944 Eğitim Hareketi ile de orta sınıftan ve işçi sınıfından belli bir oranda çocuklar başarılı oldukları takdirde ücretsiz olarak devlet ortaokullarında, akademik liselerde eğitim hakkı kazanmış oldu. Böylece bu alt sınıflardan çocuklar için üniversite eğitimi yoluyla sınıf atlama fırsatı da ortaya çıkmış oldu. Ancak sınıf sistemindeki bu hareketlilik hiçbir sınıfı mutlu edemedi: üst sınıflar mevcut yerini ve ayrıcalıklarını korumaya çalışırken, bir üst sınıfa yükselen işçi sınıfı ise üst sınıflarca dışlanmasından şikâyetçi idi. Bu nedenle her ne kadar sınıf sistemi esnekleşti denilse de İngiltere hala sınıf ayrımının hüküm sürdüğü bir ülkeydi.

Sınıf sistemine II. Dünya Savaşı'nın bir etkisi de İngiltere'nin savaş sonrası gelen askerlerle birlikte Amerikan kültürü ile tanışması olmuştur. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesi etkili olmuş bununla birlikte tüm Avrupa'ya yayılan Amerikan askerleri gittikleri yerlere kendi kültürlerini de getirmişlerdir. Maurice Ashley *The People of England* adlı kitabının ‘The Last War and After’ bölümünde 1942-44 yılları arasında İngiltere'ye gelen Amerikan askerlerinin, savaş öncesi var olan İngiliz sınıf sistemine tamamen zıt olan, ‘John patronu/efendisi kadar iyi’ fikrini İngiltere'ye taşıdıklarını söylemektedir. Ayrıca ordu düzeninin etkisiyle yeteneği olan herhangi bir kişinin memur/ yönetici olarak yetiştirilebileceği fikrinin doğduğunu belirtmektedir (Ashley, 1982:182). Ashley'in bu fikirleri de II. Dünya Savaşı'nın sınıf sisteminin değişmesine neden olduğunu savunmaktadır. Benzer fikirlere Gary Day'in *Sınıf* (Class) adlı kitabında da rastlanmaktadır. Day'a göre “savaştan dönenler sınıf sisteminde hiyerarşinin bozulmasına büyük katkı sağlamıştır, bu durum sadece büyük bir sosyal kargaşa yaşamalarından değil aynı zamanda da savaşın onlara öğrettiklerinden kaynaklanmaktadır”. (Day, 1988:166)

Sınıf ayrımının hala önemli olduğu II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'sinde sınıf farklılıklarının göstergesi olan bazı unsurlar toplumsal hayattaki yerini korumaktaydı. Bunlardan en belirgin olanı kişilerin sahip olduğu mesleği idi. Eğer birey doktor, mühendis, akademisyen, avukat gibi akademik eğitim sonucu bir mesleğe sahipse orta sınıftan, beden işçisi ise alt sınıftandır anlamını taşıyordu. Bireylerin konuşma üslupları ve konuşmalarında kullandıkları güncel sosyal, kültürel, bilimsel ve edebi

kelimeler, seçtikleri konular, açık ve zaman zaman kibirli konuşma tarzları üst sınıflardan geldiklerini gösterirken, sade, doğal bir dille günlük hayata dair konulardan bahsetmek ise alt sınıflardan olmanın bir göstergesiydi. Kültürel etkinlikler, sosyal ortamlar ve bunlarda sergilenmesi gereken kalıplaşmış davranışlar da ait olunan sınıfın bir göstergesiydi. Diğer bir önemli gösterge de bireyin giydiği kıyafetti. Bir kişinin giyim tarzından mesleğini ve sosyal sınıfını anlamak güç değildi, orta ve üst sınıfın katıldığı sosyal ortamların kendine özgü giyim tarzlarının olduğu şüphesizdi. Ayrıca, üst ve orta sınıfın yaşadıkları ev, mobilyaları, yeme-içme düzenleri, okudukları kitaplar, katıldıkları etkinlikler, sinema, tiyatro, çay partileri vb. birer sınıf göstergesi olarak kabul edilirken, işçi sınıfı kendi çevresiyle sınırlı bir hayat sürmekteydi. Bu dönemde toplum üzerinde yapılan çalışmalarda toplumun bu sınıfsal değişimin farkında olduğu ve sınıfları belirleyen yukarıda bahsedilen göstergeler ışığında kendilerini sınıflandırdığı görülmektedir. Aşağıda verilen alıntıda toplum üzerinde 1963 yılında yapılan bir anket verilmiştir. Bu ankette bireylerden kendilerini yaşam koşullarına göre değerlendirmeleri istenmiştir ve böylece İngiltere'de savaş sonrasında sınıf sisteminde görülen değişim ortaya konulmuştur (Tablo 1).

“... 1963 yılında 2000'in üzerinde İngiliz yetişkin ile bir çalışma yapıldı ... bunlardan %96'sı kendilerini orta ya da işçi sınıfı olarak: %29 orta, %67 işçi sınıfı olarak sınıflandırdı. Sadece %1'i alt-orta sınıf olarak ve %1'i de üst- orta sınıf olarak sınıflandırdı, %1'i ise diğer seçeneğini seçti. Bu araştırmanın bir parçası olarak bireylere kendilerini neye göre sınıflandırdıkları soruldu. Başlıca ayırt edici etken olarak karşımıza 'meslek' çıktı. Orta sınıf, bizleri şaşırtmayarak, beyaz yakalı, vasıflı, profesyonel ya da kendi işine sahip olanlar çıktı. Aynı zamanda, eğitim, gelir, beslenme, tüketim araçları da sınıfları ayıran unsurlar olarak görülmüyordu. Araştırmalar ışığında, bu sınıflandırmalar ekseninde yedi bölüme ayrılan yeni bir sınıf sisteminin ortaya çıktığı ortaya atıldı.” (Johns, 1965: 105)

Tablo 1. Sınıf sistemi (Johns, 1965:105).

Sınıf 1. Üst yönetim ya da profesyonel
Sınıf 2. Alt yönetim ya da yönetici
Sınıf 3. Vasıflı ya da işçi hariç yönetici
Sınıf 4. Alt grup işçi hariç
Sınıf 5. Vasıflı işçisi
Sınıf 6. Vasıfsız işçi
Sınıf 7. Kalanlar

Görüldüğü gibi eski sınıf sisteminin yerini yeni bir sınıf sistemi almıştır. Bu sefer kişi ailesinden geldiği sınıf ile hayatına devam etmek zorunda değildir. Bunun yerine eğitim, meslek, ekonomik güç gibi kazanımları ile kendi sınıfını belirler ve artık ait olduğu sınıfın belirlediği koşullara uygun yaşamalıdır. Yapılan ankette de görüldüğü gibi bireyler sınıfları belirleyen unsurların farkındadır ve II. Dünya Savaşı sonrasında birey kendi sınıfını belirlemek için çalışmak zorundadır. Sınıf atlamasına rağmen köklerinden kopamayan birey için var olan sınıfsal farklılıklar aşılması gereken birer engel durumundadır. Uyum sağlamakta güçlük çeken birey ne geldiği sınıfa ne de yükseldiği sınıfa ait olamaz.

Sınıf Sisteminin Değişimi ve Toplumda Yabancılaşmaya Etkisi

II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere’de de yaşanan gelişmelerle sınıf bilincinde köklü değişiklikler olmuş ve bu değişim toplumda yabancılaşmaya neden olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde İngiltere’de sınıf sistemi ve sistemin savaş sonrası geçirdiği değişim açıklanarak bu değişimin toplumda yabancılaşmaya neden olduğu fikri açıklanacaktır.

Disiplinler arası bir konu olan yabancılaşma konusu yüzyıllardır araştırmacıların ilgisini çeken ve sosyoloji, psikoloji, edebiyat gibi pek çok alanda üzerinde çalışılan bir kavram olarak yer almıştır. Çeşitli düşünürler kendi dönemleri içinde yabancılaşma kavramını farklı açılardan ele alarak yaşadıkları dönem ve toplumlarda yabancılaşmaya neden olan etmenler ve sonuçları üzerinde durmuşlardır. İngiliz edebiyatı çalışmalarında ise 19. ve

20. yüzyıllarda yabancılaşma kavramının belirgin şekilde ele alındığını görmekteyiz. Prof Dr. Ufuk Ege Uygur’un da ‘Batı Kültüründe Yabancılaşma Kuramları ve David Storey’in Romanlarında Yabancılaşma Teması’ çalışmasında açıkladığı üzere:

“19. Yüzyılda, İngiltere’de kendini gösteren Endüstri Devrimi ve makinenin üretimde kullanılması sonucu insanlar üzerinde ortaya çıkan olumsuz sonuçlar bunda etken olabilir. Bu sonuçlar ise insanın makinenin egemenliği altına girerek kendi özünü yitirmesidir. Makinenin getirdiği toplumsal üretim düzeniyle, bireysel düzey arasındaki çelişki kişiyi tedirgin eder ve bireyin yavaş yavaş kişiliğini yitirmesine, topluma yabancılaşmasına ve bunalma düşmesine yol açar.” (Ege, 2000)

Makineleşmenin öneminin ve yerinin sanayide giderek artmasıyla birlikte işçiler de giderek önem kaybetmektedir. 20. Yüzyılda daha da artan makineleşme işçinin durumunu daha da zor hale getirirken II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal değişim ve bunalımlı yıllar yabancılaşma kavramını oldukça ön plana çıkarmıştır. “Özellikle yüzyılın ilk yarısında köklerinden kopmuş, güvenini yitirmiş, topluma yabancılaşmış, mutsuz, huzursuz insanlar varlıklarını dile getirebilmek için yabancılaşma söylemine devam etmiş ve 19. yüzyıl felsefesini benimsemişlerdir.” (Ege, 2000). Özellikle de II. Dünya Savaşının ardından bu bunalımlı yılları yaşayan orta sınıf ve işçi sınıfı genç kuşağı yabancılaşma söyleminden en çok etkilenen kesim olmuştur.

Toplumda sınıflar arası hareket olanağı bireyde başarı için bireyciliği arttırarak sınıf bilincini azalttı. İşçi sınıfının ekonomik gücü arttıkça aralarındaki dayanışma azaldı ve bireysel yaşam ön plana çıktı. Böylece politik bilinç ve kültürel kimliğini yitirmiş, ekonomik güç ve sınıf atlama çabası içinde olan yeni bir nesil ortaya çıktı. Doğdukları, köklerinin ait olduğu sosyal sınıftan kopan, bir üst sınıfa yükselen ve ya yükselmeye çalışan ancak burada da kabul görmeyen bu nesil kimlik problemleri yaşamaya ve giderek toplumdan uzaklaşmaya, yabancılaşmaya başladı. Sahip olunan eşyaların ve yaşam biçiminin bir statü göstergesi haline geldiği bu dönemde, tüketim, sahip olunan eşyalar büyük önem kazandı ve bireyler sahip oldukları maddi nesnelere çevresinde dönen maddesel bir hayat yaşamaya başladılar. Böylece birey daha yalnız, izole bir yaşama hapsoldü.

Yeni düzen ve savaş sonrası şartlardan memnun olmayan toplumda, özellikle gençler arasında, mevcut düzene karşı reaksiyonlar gelişmeye başladı. Bunlardan ilki giyim tarzları, yaşam biçimleri ve müzikleriyle sınıf

sistemine, tüketim odaklı toplum düzenine karşı çıkan, özgürlüğü savunan rock'n'roll akımıydı. Ne yazık ki savaş döneminde yetişen 'teddy çocuklar' diye bilinen bu gençler ayaklanma hareketleri ve şiddet gösterileri ile şiddetin sembolü haline geldiler. Kendilerini mevcut sosyal düzenin bir parçası olarak görmeyen bu gençler giderek topluma yabancılaştı.

Bir diğer protesto biçimi de, aynı zamanda edebi bir akım olarak da gelişen, 'öfkeli genç adam' diye bilinen İngiltere'de toplumsal hayatın yeni düzenine, savaş sonrası yaşam koşullarına karşı öfkeli ve isyankâr bir tutum sergileyen harekettir. Bu hareket 1950'ler İngiltere'sinde edebiyatta yansımalarını bulmuş ve gençlerin isyanını anlatan bir grup yazar, özellikle John Wain, John Osborne, bu akımın başını çekmiştir. Bu yazarların kahramanlarının öfkeli tavırları, sınıflar arasında sıkışmışlığı, topluma yabancılaşmayı ve dünyaya öfkeli bakış açılarını göstermiş; içinde buldukları hareket artık 'öfkeli genç adam' adıyla iyice bütünleşmişti. Yaşadıkları topluma yabancılaşan, köklerinden uzaklaşan bu gençlerin öfkelerini, isyanlarını anlattıkları bu hareket II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'de toplumsal hayatı, toplumda görülen yabancılaşmayı anlatan başlıca akımlardan biri olmuştur.

II. Dünya Savaşının getirmiş olduğu huzursuzluk, gelecek kaygısı, köklerinden uzaklaşma, aile bağlarının azalması, bireyler arası yarışın artması, sınıf atlama mücadelesi ve kendini yeni sınıfına kabul ettirme çabası, ekonomik güçlükler ve para kazanma isteğinin artması bu dönemde birey üzerinde baskı yaratmış, bireyi bu rekabet ortamının içinde yalnızlaştırmış ve toplumda yabancılaşmaya neden olmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak, II. Dünya savaşı sonrasında toplumsal düzenin tamamen değiştiği, İngiltere'de sınıf sisteminin yıkıldığı, savaş ortamının gelecek kaygısı, belirsizlik, toplumsal değerlerde yozlaşma, yoksulluk, işsizlik gibi sorunlar yarattığı görülmektedir. Kurulduğundan beri İngiltere'de mevcut olan sınıf sistemi savaş sonrasında değişmiştir. Herkesin belirli bir sınıfa ait olarak doğduğu ve sınıfını değiştiremediği, sınıf atlamanın mümkün olmadığı, kesin çizgilerle belirlenmiş bu sistem artık savaş sonrasında yıkılmıştır. Çıkarılan sosyal devlet yasaları ile her kesimden gençler eğitim hakkı elde etmiş böylece ait oldukları sınıfı kendileri belirlemiştir. Ancak, alınan önlemler, çıkarılan sosyal devlet yasaları ve toplumda görülen değişimlere rağmen toplum istenilen refah düzeyini yakalayamamış, yaşanan değişim ve zor günler bireyi toplumdaki uzaklaştırmış, yalnızlaştırmıştır. Köklerinden uzaklaşan birey, özellikle de genç nesil,

giderek topluma yabancılaşmıştır. Savaş sonrası toplum hayatında görülen köklü değişikliklerin bireyleri, özellikle de dönemin gençlerini, giderek daha umutsuz ve çaresiz bir hale getirdiği, köklerini kaybedip yeni düzene uyum sağlayamayan, sınıflar arasında sıkışan bu neslin giderek toplumdan uzaklaştığı, kimlik sorunları yaşadığı ve içinde bulunduğu topluma yabancılaştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N. ve Warde, A. (1994). *Contemporary British Society*, 2nd Ed. Cambridge: Polity.
- Addison, P. (1995). *Now the War is Over: A Social History of Britain 1945-1951*, London:
- Ashley, M. (1982). *Ashley, The People of England: a short social and economic history*, Luisiana: Louisiana State university Press.
- Ashley, M. (1982). *The people of England, a Short Social and Economic History*, Clarendon.
- Cornwell, R.D. (1969). *World History in the Twentieth Century*, London: Longmans.
- Day, G. (1988). *Class*, London and Newyork, Routledge.
- Ege, U. (2000). *Batı Kültüründe Yabancılaşma Kuramları ve David Storey'in Romanlarında Yabancılaşma Teması*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Yayınları.
- Goldthorpe, J.H. (1987). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford:
- Hall, C. (2009). *At Home with the Empire: Metropolitan Culture and the Imperial World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopkins, E. (1991). *The Rise and Decline of the English Working Class 1918-1990*, New York: St. Martin's Publishing.
- Jones, K. (1991). *The Making of Social Policy in Britain*, Athlone Press.
- Lowe, R. (1993). *The Welfare State in Britain since 1945*, The USA: Macmillan Press.
- Luisinana: Luisiana State University Press.
- Obelkevich, J. ve Catterall, P. (Ed.) (1994) *Understanding Post War British Society*, London, Newyork: Routledge.
- York, R.A. (2000). *The Rules of Time: Time and Rhythm in the 20th Century Novel*, The USA: Fairleigh Dickenson University Press.

